

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 72

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2016

УДК 316.42(043)
ББК 60.5
С 54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В. П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О. В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В. І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В. Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України (Київ); **Жоль К. К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І. М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О. Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А. С.**, д. соц. н., проф. (Кривий Ріг); **Марчук М. Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В. М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т. О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Онищук В. М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н. О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В. І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В. А.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Романенко Ю. В.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Сіднів Л. М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В. О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Хижняк Л. М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н. М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Шавкун І. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н. Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В. М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Яковенко Ю. І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А. О.**, д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф.

Заступники: **Сіднів Л. М.**, д. філос. н., проф., **Белькова С. В.**, к. н. соц. ком., доц.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 4 від 30 листопада 2016 р.

© Класичний приватний університет, 2016
© Колектив авторів, 2016

Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з наказом МОН України від 21 грудня 2015 р. № 1328.

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі rtf.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: назва рубрики, УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню цієї проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, а. 312.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>В. А. Кречетова</i> ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	6
<i>І. О. Святненко</i> КОНФУЦІАНСТВО ТА ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА ЯПОНІЇ.....	19

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

<i>Е. Б. Банникова</i> ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НА СТРАТЕГИЮ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В КОМПАНИИ	29
<i>Д. Г. Булавін</i> СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАДИ	36
<i>І. В. Мецян</i> СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	46
<i>В. А. Полторак</i> СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА МОДЕЛЕЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	55
<i>Б. В. Слющинський</i> МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	62
<i>Я. В. Хміль</i> СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІНТЕРНЕТ-СВІДОМОСТІ КОРИСТУВАЧІВ МЕРЕЖІ	70

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>С. М. Аніпченко</i> ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ.....	79
<i>Y. V. Zoska, S. L. Kataev</i> PATRIOTIC EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN M. ZAPORIZHIA: ASSESSMENT OF SOCIOLOGICAL AND PERCEPTION	87
<i>А. С. Кравченко</i> ЕЛЕКТРОННЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ	94
<i>Ю. В. Мосаєв</i> СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОТИСТОЯННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ПІВДЕННО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНИХ ІНДУСТРІЙ ЯК СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ НА ПРИКЛАДІ СВІТОВИХ ФУТБОЛЬНИХ ПЕРШОСТЕЙ 1978–1982 РОКІВ	101
<i>О. І. Orlova</i> THE PROBLEM OF USING MUSIC RELAXATION POTENTIAL IN THE SOCIAL PRACTICE OF MODERN THEATRICAL ART	108

<i>Т. О. Серга</i> ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	117
--	-----

<i>Р. І. Сопко</i> ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	126
---	-----

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

<i>Л. М. Хижняк, К. В. Хижняк</i> ГІБРИДИЗАЦІЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ	137
--	-----

РЕЦЕНЗІЯ

<i>В. В. Березенко</i> КНИЖКОВЕ ПИТАННЯ: ЧИТАТИ ЧИ НЕ ЧИТАТИ?	145
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	147

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.4

В. А. КРЕЧЕТОВА

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано погляди провідних західних і українських соціологів на громадянську ідентичність в постмодерному суспільстві. Відзначено, що в Україні, як і в усьому світі, вплив факторів громадянства і місця проживання на самоідентифікацію особи в глобалізованому суспільстві суттєво зростає, громадянська ідентичність стає опорою самоідентифікації і основою особистісного зростання, визначає життєві плани людини. Розширено уявлення про можливості конструювання громадянської ідентичності у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: громадянська ідентичність, постіндустріальне суспільство, постмодерне суспільство, золотий мільярд, конструювання громадянської ідентичності.

Вже тривалий час представники різних наук працюють в руслі постмодерністського розвитку поняття громадянської ідентичності, хоча переважна більшість дослідників навіть не використовує у своїх працях такого терміна. Насамперед мова йде про всіх, хто займається розглядом постіндустріального (або постмодерного) суспільства. Попри суттєву розбіжність у термінології та інтерпретації, різноманітності аспектів розгляду, всі соціологи, а також ряд представників інших наук уже досить давно декларують, підтверджують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, однією з ключових відмінностей якого з-поміж іншого є наявність можливості визначення і зміни особою своєї громадянської ідентичності в результаті власної цілеспрямованої діяльності.

Мета статті – провести аналіз поглядів провідних західних і українських соціологів та представників суміжних наук щодо громадянської ідентичності у постмодерному суспільстві, у тому числі тих, хто не вживає цього терміна, і на підставі такого аналізу доповнити уявлення про можливості її конструювання у вищих навчальних закладах.

Традиційно у дискурсі громадянської ідентичності одним із найбільш ефективних механізмів її формування вважається освіта як соціальний інститут, визначальними функціями якого є соціалізація, трансляція та відтворення норм і цінностей суспільства. Провідну роль у реалізації цих функцій у системі освіти відіграють вищі навчальні заклади, оскільки студентство є найбільш активною і енергійною соціальною групою. Без сумнівів, підвищення громадянської ідентичності студентів є необхідною умовою розвитку кожної держави, особливо у постмодерному суспільстві. Але

висвітлення факторів, які перебувають за межами освітньої системи, державних інституцій і національного суспільства, дасть змогу покращити ефективність заходів, що пропонуються для її конструювання.

У цьому дослідженні використовуються методи аналізу й синтезу інформації з наукової літератури, у якій подано особливості формування громадянської ідентичності, а також метод кореляційного аналізу для виявлення взаємозв'язків між компонентами громадянської ідентичності студентів. Аналіз даних здійснено за допомогою пакета ОСА (Обробка Соціологічних Анкет) версія 5.8.6, власник ліцензії на програмне забезпечення – Донецький національний технічний університет (м. Покровськ).

Концептуалізація громадянської ідентичності представлена в публікаціях Б. Андерсена, Е. Гелнера, Е. Сміта, Г. Теджфела, Р. Брюейкера; в Україні цим питанням приділено увагу у працях О. Вишневського, М. Винницького, М. Шульги, Є. Головахи, Л. Сокурянської та ін. Проте комплексний соціологічний аналіз впливу освіти на конструювання громадянської ідентичності зберігає свою актуальність у частині теоретично-поняттєвого уточнення, винайдення змістовних ознак і визначення факторів впливу, що є досі не вирішеною частиною проблеми. Цим питанням присвячені інші наші публікації [8; 9; 10], у яких наведено визначення поняття “громадянська ідентичність” шляхом поєднання внутрішнього та зовнішнього контексту приналежності до спільноти.

Для розуміння суті внутрішнього контексту необхідно зазначити, що слово “ідентичність” в усіх європейських мовах (окрім польської *tożsamość*) походить від латинського *identicus* – тотожній, однаковий. У радянській філософській думці “ідентичність” передавалась як “тотожність”, тож, наприклад, у праці М. Хайдегера “Ідентичність і диференціація” розроблене те саме поняття, що і в “Філософії тотожності” Ф. Шеллінга. Проте в багатьох європейських мовах цей термін (*identity* англійською, *identite* французькою, *identität* німецькою, *identita* словацькою і чеською) має ще одне значення – особа, особистість, і європейську ідентичність найчастіше розуміють як відчуття або почуття (англ. *sense, feeling*, нім. *Gefühl*) приналежності до певної спільноти.

Починаючи з середини 1970-х рр. поняття “ідентичність” потрапляє до енциклопедій і словників соціальних та історичних наук, які присвячують національній, культурній та етнічній ідентичності окремі статті, з кожним роком збільшується кількість наукових публікацій, починають виходити спеціалізовані журнали, проводяться тематичні конференції [12]. Поступово стає зрозумілим, що ідентичність – це своєрідне моделювання, під час якого людина уявляє себе і реальність навколо себе у спрощеному вигляді. Ідентичність самосвідомої сутності встановлюється не зовнішньою інстанцією, а виключно нею самою.

Оскільки основна ідея конструктивістського підходу полягає в тому, що ідентичності властива мінливість під впливом цілеспрямованої діяль-

ності [22], рівень сформованої ідентичності і ефективність її конструювання дуже легко визначати шляхом опитування до початку і після завершення всіх проведених заходів. Але мінливість ідентичності і легкість проведення вимірювань призводить до значної розбіжності у результатах різних досліджень внутрішнього контексту приналежності до спільноти.

Стосовно зовнішнього контексту приналежності варто зазначити, що серед усіх розглянутих нами визначень громадянської ідентичності найбільш важливим для нашого дослідження є надане В. Арбеніною: “Про сформовану громадянську ідентичність ми вважаємо можливим говорити у тому разі, коли особистістю не тільки усвідомлюється її приналежність до держави, громадянином якої вона є за статусом, та приналежність до спільноти співгромадян, пов’язаних між собою перш за все економічними та політичними зв’язками, але й коли набувають ціннісної значущості всі атрибути державності, її символіка (Конституція, прапор, гімн, визначні історичні дати, видатні особи, що шануються як національні герої, тощо), а спільна з іншими співгромадянами «територія життя» сприймається як Батьківщина” [1, с. 64].

Ключовим у ньому є посилання на статус громадянина, який є результатом не внутрішньої, а зовнішньої ідентифікації, хоча і не зазначено можливість інших формальних фіксацій приналежності до держави: свідоцтво про народження (для неповнолітніх), посвідчення на право постійного проживання, очікування результатів розгляду поданих документів (яке може тривати декілька років) тощо. І кількість таких статусів, і кількість осіб, які не є громадянами держав, на території яких проводять своє життя, постійно і невпинно збільшується. Більше того, “розповсюдженою практикою є проживання в ЄС без документів до того моменту, коли почнеться так звана «хвиля» надання статусу біженця, або ж «амністія» – надання дозволів на проживання тим, хто живе в країні без паперів” [11].

У сучасній розвинутій країні людина може, так і не отримавши громадянства (наприклад, не склавши екзамен на знання державної мови в Латвії), все одно сприймати її як свою Батьківщину. Адже наявність постійної роботи і навіть просто тривале перебування на території включає індивіда до спільноти осіб, пов’язаних економічними зв’язками, першість яких підкреслено у визначенні В. Арбеніної [1, с. 64]. І не варто думати, що на території України таких людей дуже мало: за даними Світового банку, станом на 2013 р. у нашій країні серед загального населення 45,4 млн (у 2015 р. залишилось 45,1 млн) проживали 5,4 млн іммігрантів, і за цим показником ми перебували на 12-му місці у світі (рис. 1). “Визначення загальної чисельності населення засновується на фактичному визначенні населення, враховуючи всіх резидентів, незалежно від юридичного статусу громадянства, за винятком біженців, які на постійній основі не оселилися у країні, що надала їм притулок, і загалом вважаються частиною населення

країни свого походження; значення наведені у середньорічних розрахунках” [25]. Очевидно, що серед них є і студенти.

Згідно з “Рекомендаціями щодо статистичних даних про міжнародну міграцію” Відділу статистики ООН (UN Statistics Division, 1998), “особами, які перебувають у довгостроковій міграції, вважаються особи, які переїхали в країну, яка не є для них країною постійного проживання, на термін не менше 1 року, таким чином, країна призначення фактично стає для них новою країною постійного проживання” [24]. Зауважимо: в цій рекомендації громадянство навіть не згадується.

Стосовно наведеного переліку атрибутів державності варто зазначити, що Конституція України вже неодноразово змінювалась як під тиском міжнародної спільноти, так і в результаті домовленостей політичних еліт; відносно гімну періодично виникає дискусія (на думку критиків, його перші рядки “програмують” Україну постійно перебувати на межі виживання), а перелік видатних осіб і визначних дат неодноразово змінювався навіть у СРСР. Тому в нашому визначенні достатньо залишити сам факт ціннісної значущості, не обмежуючи зміст переліком компонентів.

Тож кінцевий варіант запропоновано такий [10]: ***“Громадянська ідентичність – формально зафіксована приналежність індивіда до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що усвідомлюється ним та має для нього значущий зміст”***.

У контексті нашого дослідження важливо згадати, що у своїй статті В. В. Щербина наводить детальне обґрунтування тези про те, що концептуально постіндустріальне (постпромислове) суспільство є лише іншою назвою постмодерного (постсучасного) суспільства, посилаючись насамперед на думки В. Вельша, С. Леша, З. Баумана та інших мислителів, у тому числі модерністів. До цього ж синонімічного ряду належить концепція “активного суспільства” А. Етціоні, що акцентує увагу на технологічних передумовах і здійсненні соціальних інновацій у такому суспільстві, а не лише на відмінностях у культурі й способі мислення, як більшість постмодерністів [21, с. 28]. Активне суспільство, на відміну від технократичного (яке в ХХІ ст. вже можна вважати одним із традиційних), перманентно автономно і динамічно видозмінює і переробляє само себе, тобто якщо не всі, то значна частина представників такого суспільства (а не тільки молодь, яка ще не визначила своє місце в житті) постійно перебуває у процесі самоусвідомлення і зміни уявлень про себе і своє місце в навколишньому світі.

Дещо інший, але дуже близький термін пропонує французький соціолог А. Турен [18]: “Суспільство, яке постійно працює над собою”. У такому суспільстві освіта протягом усього життя є не бажанням отримувати нові знання задля цікавості, а передумовою збереження свого місця в соціумі. Як говорила Чорна Королева у казці Л. Керола “Аліса у Задзеркаллі”,

якщо ти хочеш залишатися на місці, треба бігти з усіх сил, а якщо хочеш потрапити куди бажаєш – необхідно бігти вдвічі швидше.

Поняття “постмодерне суспільство”, на думку В. Вельша [5], вперше ввів в обіг американський соціолог Д. Рісман у праці “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві” (1958 р.), поняття “постіндустріальне суспільство” ввів Д. Белл у праці “Прихід постіндустріального суспільства...” (1973 р.), тому свого поширення вони набували майже одночасно з терміном “ідентичність”.

Публікація широко відомої першої доповіді Римського клубу групою авторів під редакцією Д. Медоуза “Межі зростання” (1972 р.) [23] викликала резонанс і бурхливе обговорення в усьому світі, перекладена щонайменше 30 мовами і видана загальним тиражем більше ніж 12 млн [16]. Доповідь у популярному вигляді надавала обґрунтований обчисленнями на математичних моделях перший з усіх прогнозів майбутнього людства, виконаний за допомогою комп’ютера, і прогноз цей був невтішним [13].

У контексті нашого дослідження суттєво, що після публікації цієї праці, як зазначає В. Бабенко, до публіцистичного і наукового вжитку увійшло поняття “золотий мільярд”, яке поширилось на сторінках різних видань. Воно базувалось на розрахунках екологів, згідно з якими, Земля може прогодувати на достатньому рівні споживання лише один мільярд людей, інакше планета виснажить від економічного перевантаження. Але хто будуть ці люди? Адже вже в 1974 р. людство складалось з 4 мільярдів і продовжувало стрімко зростати [2].

На думку радянського академіка Н. Моїсеєва, яку він ще наприкінці 1980-х рр. пропонував до так і не оприлюдненої екологічної концепції доповіді керівника СРСР в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. (Rio de Janeiro Earth Summit, ECO92), виходом з глобальної екологічної кризи повинно було стати обмеження народжуваності і доведення кількості земель до одного мільярда найбільш гідних людей, які зможуть існувати в біосфері, не знищуючи її, – найкращих людей “золотого мільярду” [3].

Отже, Н. Моїсеєв пропонував проводити відбір по всій Землі на підставі аналізу ставлення конкретної людини до біосфери. Але на практиці “золотим мільярдом” стало все населення найбільш розвинутих країн світу, насамперед, через сприйняття їх соціальної системи як такої, що підтримує кожного і надає можливості.

Оскільки концепція постіндустріального суспільства сформувалась і поширилась у 1970-ті рр., можна з певністю стверджувати, що основні тренди життя 2010-х рр. визначають люди, які народились уже після його становлення. Як відзначає к. і. н. В. І. Батюк, “одним із результатів глобалізації стала наявність телевізорів і радіоприймачів навіть у віддалених селах і злиденних міських нетрях «третього світу», і вперше в історії людства всі бідні ... здобули можливість на власні очі побачити, як живе горезвісний «золотий мільярд». З 1980 до 2000 р. у світі кількість телевізорів на

1000 осіб в середньому подвоїлась, і більша частина цього приросту припала саме на країни, що розвиваються” [4].

Важливо уточнити, що бідні побачили не лише те, як живуть багаті в багатих країнах, про що вони знали і раніше за допомогою кінематографа. Вони побачили, як живуть у цих країнах бідні, і як живуть їх колишні співвітчизники, а з розвитком інформаційних технологій на початку ХХІ ст. почали спілкуватися з тими з них, хто вже досяг омріяних берегів. І впевнились, по-перше, що порівняння аж ніяк не на користь рідної країни, а по-друге, що не потрібні якісь видатні здібності, достатньо лише добратися до цих земель – і успішне життя гарантоване, на відміну від наповненої негараздами батьківщини, яку необхідно якнайшвидше залишити. Тут уже немає принципового значення, якими є проблеми: реальними чи уявними, адже метою є саме перебування на бажаній території.

Звичайно, можуть бути присутні деякий смуток, жаль за минулим і сподівання колись повернутися – у статусі успішного громадянина однієї з провідних держав світу. Адже в постмодерному суспільстві не важливо, хто ти є за народженням, важливо, ким те себе визначаєш, ким прагнеш бути і які символи мають для тебе значення. Для представників же Східної Європи не існувало навіть відмінностей у кольорі шкіри, і це надавало не просто надію, а впевненість в успішній інтеграції у нове суспільство якщо не самого емігранта, то його дітей, що підтверджувалось мільйонами прикладів. Позбавитесь патріотичних почуттів і бажання жити на рідній землі – казка заможного життя стане реальністю. І хвили міграції почали зростати.

Так, кількість мігрантів за підсумками 2015 р. перевищує рекордні 250 млн осіб, про що йдеться в Статистичному довіднику Світового банку (СБ) “Міграція і грошові перекази 2016”. У 2010 р. їх було 214 млн, а до 2050 р. кількість міжнародних мігрантів може сягнути 405 млн. При цьому кількість біженців, які не входять до цієї кількості, у 2014 р., за оцінками СБ, становила 14,4 млн осіб, і близько 86% із них прийняті в країнах, що розвиваються, включаючи Туреччину, Пакистан, Ліван, Іран, Ефіопію. Країни-лідери за кількістю іммігрантів наведені на рис. 1 [17].

Цей перелік відрізняється від уявного “золотого мільярду”. По-перше, на 12-му місці в ньому присутня Україна, а отже, перспектива “обезлюднення” в 2013 р. нам точно не загрожувала. По-друге, видно, що для деякої частини людства омріяною територією життя є Росія, еміграція громадян з якої в реальності зростає з кожним роком (рис. 2).

Для порівняння варто вказати, що, за даними Євростату, у 2014 р. до країн ЄС офіційно виїхали (отримали перший дозвіл на проживання) 291,4 тис. громадян України, що на 87% більше від середньорічної кількості таких мігрантів у 2010–2013 рр. У 2015 р. виїхали вже 455,6 тис. [11].

Top Immigration Countries^a, 2013

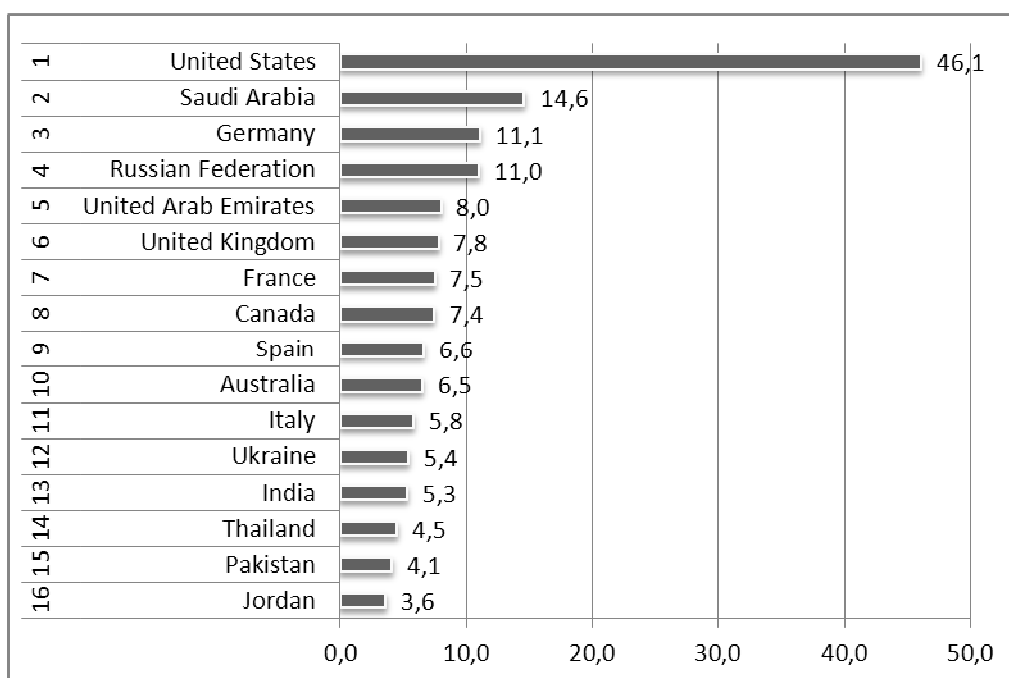
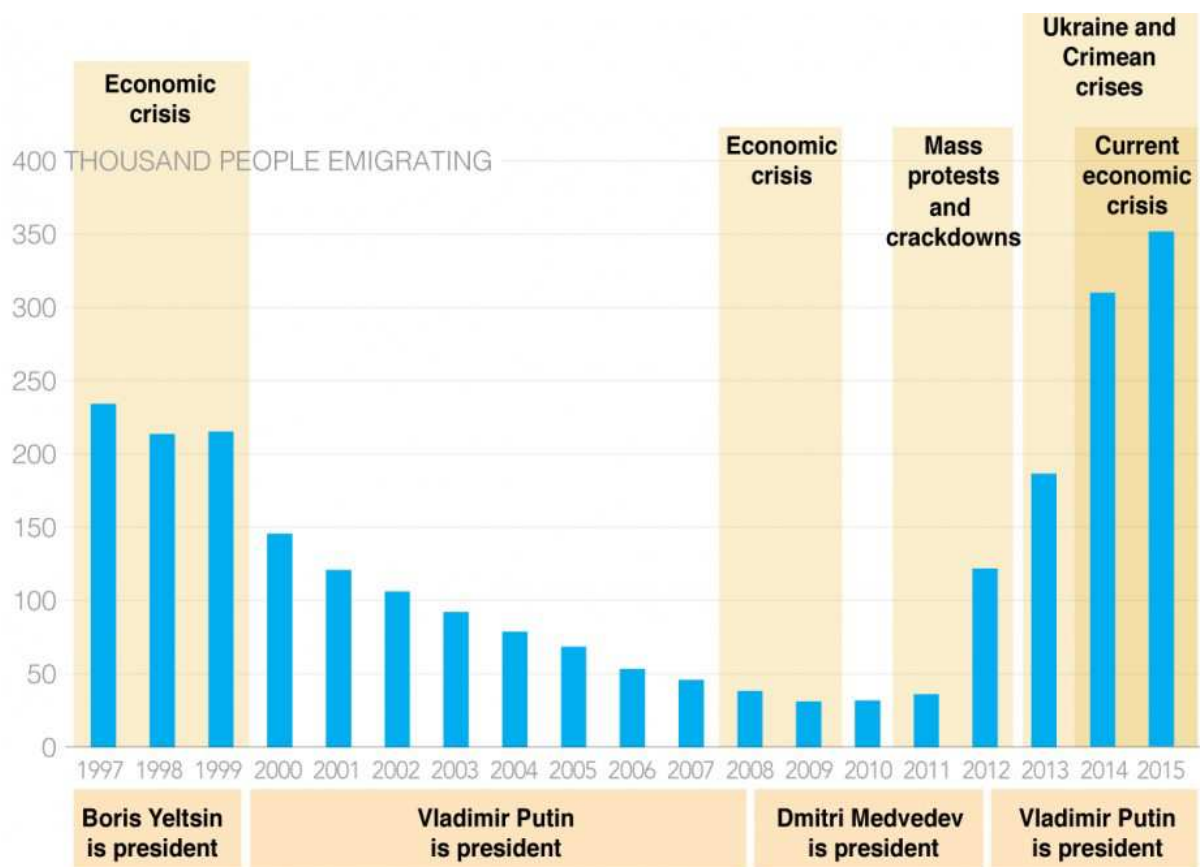

Рис. 1. Провідні країни за кількістю іммігрантів у 2013 р.

Source: RosStat

Copyright Stratfor 2016 www.stratfor.com

Рис. 2. Еміграція з Росії (за даними РосСтат)

За загальною кількістю емігрантів, тобто громадян, які зареєстровані на постійному місці проживання за межами своєї країни, Росія займає 3-тє місце, Україна також перебуває серед світових лідерів (рис. 3) [17].

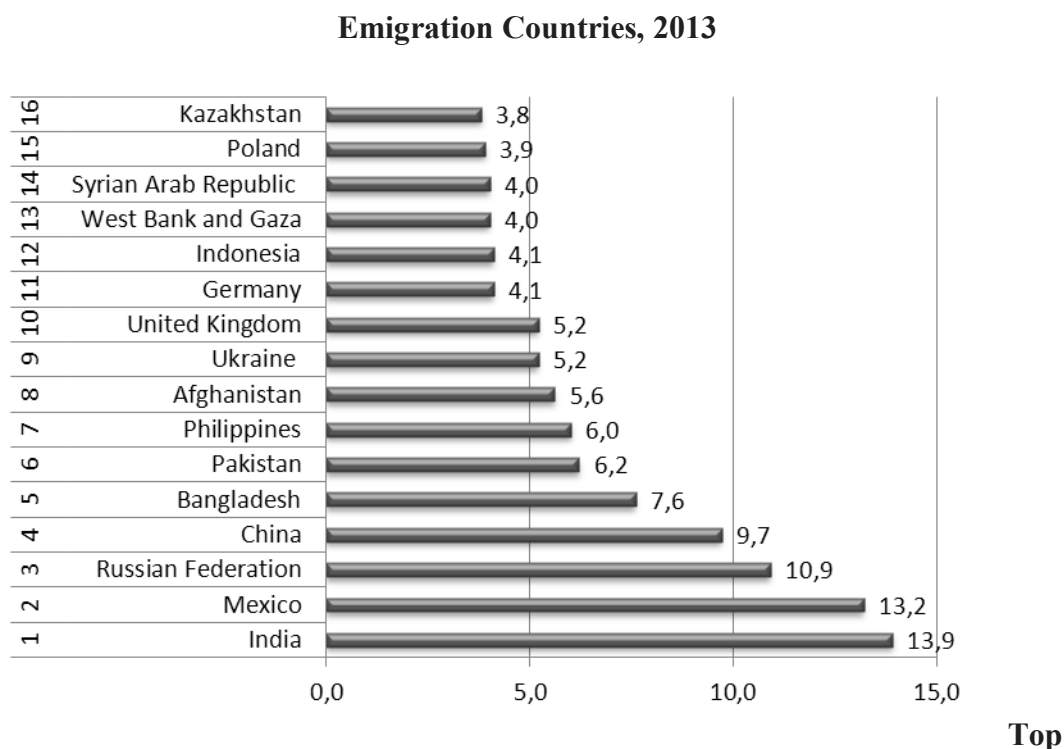

Рис. 3. Провідні країни за кількістю емігрантів у 2013 р.

Головними джерелами грошових переказів від мігрантів у 2014 р. були США (\$56 млрд), Саудівська Аравія (\$37 млрд), Росія (\$33 млрд), далі йдуть Німеччина, ОАЕ, Великобританія, Франція, Канада, Іспанія та Австралія відповідно [15].

Американські соціологи М. Кастельс та П. Еванс визнають, що глобалізація суттєво змінила характер сучасної національної держави як основного організатора накопичення капіталу і як носія і творця національних ідентичностей [19].

Національні державні еліти по всьому світу поступово переставали бути еталоном для власного народу і втрачали свій авторитет. І вже не так важливо, чи вони виглядають маріонетками, чи насправді керовані закордону, тим більше не має принципового значення, чиї вказівки вони виконують – урядовців закордонних держав або власників транснаціональних корпорацій. Головним є те, що вони не покращують життя своїх громадян. Отже, метою людини стає необхідність долучатися до суспільства однієї з тих країн, де прості люди живуть заможніше, а уряд піклується про їх добробут. Тобто цілеспрямована діяльність такого індивіда, у термінології нашого визначення громадянської ідентичності полягає в тому, щоб досягти формальної зафіксованості своєї усвідомлюваної належності до спіль-

ноти громадян іншої держави, яка має для нього позитивний зміст, і позбавитись формальної зафіксованості належності до спільноти громадян держави, що має для нього негативний зміст.

Як такі висновки можуть бути використані при конструюванні громадянської ідентичності в системі вищої освіти?

Результати опитувань студентів України, у проведенні яких довелося брати участь автору, наведено у працях [8; 9; 10]. Тут зазначимо лише деякі з них. Так, у проведеному 2009 р. дослідженні на запитання “Чи обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?”, “Так” і “Скоріше так” відповіли 21,8 і 27,3% відповідно, майже всі вони пишаються своїм громадянством (21,5 і 27,9%), проте гордість за Україну відчують лише 12,3% “Так” і 22,0% “Скоріше так”. Результати кореляційного аналізу показують, що гордість за своє громадянство корелює з низькою гордістю за Україну як державу, що може свідчити про відсутність поваги до державотворчих еліт, але натомість засвідчує бажання долучитися до процесу державотворення. І в 2014 р. після різкої зміни суспільно-політичної ситуації вони здобули таку можливість.

У проведеному 2014 р. опитуванні студентів Харківської області були поставлені в тому числі і такі самі запитання, що й у дослідженні 2009 р. по Україні. Для коректності порівнянь зроблено вибірку по м. Харків. Результати наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Порівняння розподілу відповідей студентів м. Харків
щодо відданості Україні (% респондентів)**

Твердження	Оцінки									
	Так		Скоріше, так		Важко відповісти		Скоріше, ні		Ні	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014
Чи обрали б Ви Україну своєю Батьківщиною, якщо б мали можливість вибору?	20,2	26,4	25,7	21,8	23,1	20,4	12,9	19,7	18,1	11,7
Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?	18,8	40,3	26,0	23,5	17,8	22,8	22,6	7,4	14,7	6,0
Чи відчуваєте Ви гордість за Україну?	8,9		20,3		13,1		32,5		25,3	
Чи пов'язуєте Ви свій особистий життєвий успіх з благополуччям України?		14,1		20,3		28,4		19,3		17,9

Цікаво, що, незважаючи на зрозуміле значне зростання у 2014 р. відсотків тих, хто бажає обрати Україну своєю Батьківщиною і пишається тим, що є громадянином України, сумарний показник тих, хто пов'язує свій життєвий успіх з благополуччям України, є значно меншим – 34,4%, а кількість тих, хто відчував в 2009 р. гордість за Україну (29,2%), майже збігається з результатами опитування, проведеного Інститутом Горшеніна: станом на 2010 р. лише кожен третій (29,1%) український студент задоволений життям в Україні і бачить перспективи для себе [14]. Однак, враховуючи думку д. соц. н. І. В. Шапошникової відносно того, що частина осіб навчається не стільки з метою засвоєння знань, скільки з метою виконання певного соціального ритуалу (здобуття вищої освіти) [20, с. 148], ці дані не є такими вже вражаючими. У цій статті не визначаються відсотки таких осіб.

І наостанок варто додати, що за останні два роки ситуація з еміграційними настроями серед українців, за даними TNS Online Track, значно погіршується. Кількість тих, хто хоче переїхати, зросла з 10% у серпні 2014 р. до 20% у липні 2016 р., кількість тих, хто відповів “Ні”, зменшилась з 58% до 28% [6].

Висновки. Постмодерне (постсучасне) суспільство є по суті синонімом постіндустріального (постпромислового) суспільства, визначною рисою якого є наявність країн “золотого мільярду”, рівень життя в яких є значно вищим, і сама структура такого суспільства викликає бажання в мешканців інших країн стати його частиною. Основи громадянської ідентичності формуються за межами освітньої системи, і заходи з її конструювання у вищому навчальному закладі мають здійснюватись з урахуванням того, що іноземні суспільства сприймаються як кращі, навіть якщо студенти пишаються своїм громадянством і не висловлюють бажання змінити батьківщину. Особиста участь у зміні суспільного ладу може бути чинником підвищення рівня громадянської ідентичності, що підтверджується порівнянням результатів опитувань 2009 і 2014 рр. Наявна глобальна тенденція зміни країни проживання дуже яскраво виявляється в Україні, виводячи її до світових лідерів за кількістю емігрантів. Проте кількість іммігрантів в Україну також є досить значною, що свідчить про її привабливість як території для життя.

Перспективою подальших розробок є спроба за даними Світового Банку і ООН виявити, наскільки економічний розвиток впливає на кількість мігрантів і чи є він найбільш важливим фактором, а також з'ясувати, громадяни яких країн не полишають свою батьківщину під впливом економічних негараздів і що їх утримує.

Список використаної літератури

1. Арбеніна В. Л. Сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства / В. Л. Арбеніна // Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 4–74.

2. Бабенко В. Золотая десятка / В. Бабенко // Наука и жизнь. – 2001. – № 11.
3. Баландин Р. Если деградирует среда обитания / Р. Баландин // Независимая газета. – 2000. – 12 января.
4. Батюк В. И. Антитеррористическая коалиция: рекомендации для России [Электронный ресурс] / В. И. Батюк. – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=84>.
5. Вельш В. Наш постмодерный модерн / В. Вельш ; пер. з нім. – Київ : Альтер-прес, 2004. – 323 с.
6. Все більше українців хочуть переїхати жити закордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tns-ua.com/news/vse-bilshe-ukrayintsiv-hochut-pereyihati-zhiti-zakordon>.
7. Імміграція в Україну. Еміграція з України. Статистика – факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inforegion.com.ua/immigracija-v-ukrainu-emigracija-z-ukraini/>.
8. Кречетова В. А. Деякі результати дослідження громадянської ідентичності студентів / В. А. Кречетова // Вчені записки Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія”. – Харків : Вид-во НУА, 2013. – Т. 19. – С. 84–90.
9. Кречетова В. А. Построение теоретической модели конструирования гражданской идентичности студентов / В. А. Кречетова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 9 (76). – С. 91–97.
10. Кречетова В. А. Розбудова цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи / В. А. Кречетова // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах “Трані”. – 2013. – № 9 (101). – С. 114–121.
11. Ляшева А. Чому ми всі “валимо”? Міграція з України до Європейського Союзу в часи війни (26.10.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/chomu-mi-vsi-valimo-migratsiya-z-ukraini-do-yevropejskogo-soyuzu-v-chasi-vijni/>.
12. Малахов В. С. Неудобства с идентичностью / В. С. Малахов // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43–53.
13. Медоуз Д. Х. Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба “Проблемы человечества” / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рандерс, В. Бернс. – Москва : Изд. МГУ, 1991.
14. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти : монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
15. Світовий банк оголосив країни-лідери з грошових переказів мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankchart.com.ua/groshovi_perekazi_povini/svitoviy_bank_ogolosiv_krayini_lideri_z_groshovih_perekaziv_migrantiv.
16. Сторожук А. Сталий розвиток економіки: історико-теоретичний аналіз / А. Сторожук // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – 2008. – Вип. 40. – С. 233–237.
17. Статистичний довідник Світового банку “Міграція і грошові перекази 2016 р.”.
18. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен ; пер. с.фр. – Москва : Научный мир, 1998. – 204 с.
19. Хомерікі О. А. Глобалізація освітньої системи, практик та дискурсів кризь призму соціологічних поглядів / О. А. Хомерікі, М. В. Кльов // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2014. – № 63. – С. 134–142.
20. Шапошнікова І. В. Соціальне виключення як проблема професійної соціалізації студентської молоді / І. В. Шапошнікова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2014. – № 63. – С. 143–151.

21. Щербина В. В. Західна соціологія та постмодерне суспільство / В. В. Щербина // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2014. – № 63. – С. 28–35.
22. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций : курс лекций для студентов магистратуры по социологии / В. А. Ядов. – 2-е изд., исп. и доп. – Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2009. – 138 с.
23. Meadows D. et al. The Limits to growth. – New York : Universe Books, 1972.
24. Recommendations on Statistics of Migration. Revision 1. United Nations • New York, 1998.
25. The World Bank: Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2016.

Кречетова В. А. Факторы влияния на гражданскую идентичность в постмодерном обществе

В статье проанализированы взгляды ведущих западных социологов на гражданскую идентичность в постмодерном обществе. Отмечено, что в Украине, как и во всём мире, влияние факторов гражданства и места проживания на самоидентификацию личности в глобализованном обществе существенно возрастает, гражданская идентичность становится опорой самоидентификации и основой личностного роста, определяет жизненные планы человека. Расширено представление про возможности конструирования идентичности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: гражданская идентичность, постиндустриальное общество, постмодерное общество, золотой миллиард, конструирование гражданской идентичности.

Krechetova V. A. Factor of Influence on Civic Identity in the Post-Modern Society

Author of the article, after considering the views of sociologists and representatives of other scientific disciplines, expresses the assumption that, as one of the key differences from previous types of society is the presence of ability of definition and change of ones identity by a person as a result of own, purposeful activity, it draws a necessity to analyze the factors which influence the creation by an individual of his own civic identity. As traditionally in the discourse of civic identity one of the crucial establishing mechanisms of its forming is considered an education, analyses of factors, which are lying beyond the boundaries of both educational system and governmental institutions could allow to propose efficient actions of constructing such an identity in the higher education facilities.

Concisely reasoned is suggested in the previous publicized works author's term of the "civic identity", formed with the combination of internal and external context of belonging to society. Explained is the essence of such contexts, examples are drawn, which confirm expediency of such a combination, as those definitions of civic identity, which already exist and are known to the author could not be used in the situations, which appear more often in the global world and are characterized by long, multi-stage way of changing the citizenship.

Provided is an approximate list of possible statuses of formal fixation of belonging of a human being to a certain state, analyzed is the interrelation of status presence and person's self-identification. Established is the fact that internal context of the civic identity determines plans of person's life and serves as a reason to change the external context. Brought in the condensed form is the history of emergence and development of the term "the golden billion", in terms of its influence on such aspirations of people. Analyzed is the method of calculation of the population of the countries, which is employed by the United Nations. Brought is the statistic data concerning migration, according to the latest data of the World Bank interna-

tional organization. As a conclusion of conducted analyses suggested are the explanations of the reasons behind the decrease of popularity and authority of a national state as a creative force behind the creation of national identities.

Analyzed are the temporal dynamic of the change in the internal context of civic identity of university students from Kharkiv, based on results of polls, conducted by author, a comparison is drawn with certain data of other Ukrainian researchers. Provided is a wider conception of possibilities in construction of civic identity and shown that goal of the human being is shifted towards the need of joining the society of one of the countries, in which ordinary people live more richly and governments care for them. Purposeful activities of such an individual, as given in the terminology of our definition of civic identity, consists of reaching the formal fixation of own belonging to society which has a positive sense for the individual and to drop of the formal fixation which has a negative sense for him/her.

Given are the analyses of polls, conducted by author between university students in Ukraine, namely temporal dynamics of the answers to the question "Would you choose Ukraine as a homeland if you'd have a right to choose?" from 2009 to 2014, comparison is drawn between answers to the question "Are you proud of being a Ukrainian citizen?" with data provided by other researchers through Ukraine.

Finally stated the fact that in the last 2 years situation with migration tendencies among Ukrainians, according to on-line researches worsened significantly.

Key words: civic identity, post-industrial society, post-modern society, the golden billion, construction of civic identity.

УДК 316.012(316.6)

І. О. СВЯТНЕНКО

КОНФУЦІАНСТВО ТА ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА ЯПОНІЇ

Статтю присвячено проблемі визначення напрямів впливу конфуціанства на гендерну культуру японського суспільства. Автором встановлено, що вплив конфуціанства на гендерну культуру Японії стосувався формування гендерно-сервілістської моралі жіноцтва щодо чоловіків та прищеплення жінкам поведінкових сценаріїв виконання ролей дітодоглядного та господарського змісту. Конфуціанство заклало основи патріархального сексизму, у якому жінка розглядається як об'єкт служіння маскуліноцентричним ієрархіям та має бути відформатованою під стереотипи зручності для обслуговування чоловіків у звичайних та надзвичайних умовах. Ключовими моментами впливу можна вважати припущення легалізованого проміскуїтету, порнолатричних моделей поведінки (передусім – в аспекті використання жінок як повій), а також зацентровування гендерних ролей на біографії еталонних жінок, представлених у конфуціанських трактатах. Автор констатує, що, не можна не визнати, що вплив на гендерну культуру Японії мало і має не стільки конфуціанство в чистому вигляді, скільки синтоїзоване конфуціанство, яке потребує окремого розгляду в інших публікаціях.

Ключові слова: гендерна культура, конфуціанство, гендерні ролі, японська гендерна культура, гендерні стереотипи.

Китай з давнини можна вважати суспільством потужних кластерних родин. Предки, яким царські династії Шанг або Чжоу приносили жертви, були їх предками по батьківській лінії, тобто родинна генеалогія вибудовувалася переважно через чоловіків (батько його батька, батько батька свого батька і так далі). Коли на гендерну авансцену вступили жінки, то це відбувалося тому, що вони створювали для чоловіків істотні проблеми. Деякі жінки мали задуми для просування своїх власних синів, коли їх чоловік мав синів від декількох жінок.

Жіночі прихильності часто залишалися під запитанням. Наприклад, у 697 р. до нашої ери дочка одного з найсильніших міністрів в окрузі Чжен дізналася від свого чоловіка, що правитель наказав йому вбити її батька. Після того, як її мати вказала їй, що “всі люди є потенційними чоловіками, але у вас є тільки один батько”, вона розповіла своєму батькові про змову, і він одразу ж наказав убити її чоловіка [2].

Правитель Чжен поклав провину на чоловіка за нерозумну довірливість щодо своєї дружини. Взяті разом проблеми такого стибу відтворюють змішану картину жінок і проблем, якими вони є представленими у чоловіків дворянського прошарку. Жінки в їх житті були здатними не лише до вірності, мужності і відданості, але й до інтриг, маніпуляцій та егоїзму.

Конфуцій, ймовірно, прийняв як належне подібне ставлення до жінок, досить поширене в його суспільстві. Він дуже поцінував родові обряди та пов'язані сімейні чесноти, зокрема синівське благочестя. Він висловив надію, що завдяки практиці ритуалізму всі, – як чоловіки, так і

жінки, вищих і нижчих станів, старі і молоді, навчаться виконувати обов'язки в межах своїх ролей. Жіночі ролі були в основному родинними: дочка, сестра, дружина, законна дочка, мати і законна мати [3].

У всіх цих ролях на жінок було покладено обов'язки відповідати бажанням і потребам кластерної родинної організації: служити потребам їхніх батьків, коли вони були молодими; потребам їхніх чоловіків, коли вони одружувалися; потребам їхніх синів, коли вони ставали овдовілими.

Послідовник Конфуція Мен-Цзи заявив, що найгіршим з рішень для батька могла б бути відмова батьків мати нащадків-синів. У наступні століття ця зацентрованість на необхідності приводити в життя синів-нащадків створювали підстави до розчарування при народженні дочки і оголошення у зв'язку із цим жалоби. На воротах будинку при народженні дитини жіночої статі вивішувався білий стяг, так, ніби відбувається поховання померлого.

Метою статті є побудова характеристики напрямів впливу конфуціанства на гендерну культуру Японії. *Завданнями статті*, у зв'язку із визначеною метою, є: а) визначення гендерних стереотипів та концептів конфуціанської соціальної моралі; б) визначення напрямів впливу конфуціанства на японську гендерну культуру.

У наступні століття після Конфуція стало звичайним для філософів та істориків, публіцистів обговорювати статеві питання в контексті ключових категорій інь і янь. Жінки вважалися втіленням інь, чоловіки – янь. Інь була м'якою, поступливою, рецептивно-сприймаючою, пасивною, відображувальною і спокійною, тоді як янь був важким, активним, наполегливим і доміантним. День і ніч, зима і літо, народження і смерть – всі природні процеси відбуваються, за цією логікою, як відображення взаємодії інь і янь.

Осмислення відмінностей між чоловіками і жінками з точки зору інь і янь передбачає наголошення на тому, що ці відмінності є частиною природного порядку всесвіту, а не частиною соціальних інститутів, які є штучно створеними людиною. У теорії інь-янь дві сили доповнюють одна одну, але не однакою способом. Природне співвідношення між інь і янь є причиною того, що чоловіки ведуть, а жінки йдуть за ними. Якщо інь неприродним чином бере гору над янь, порядок як у космічному просторі, так в і соціальній організації перебуває під загрозою зникнення.

Підтримання суто фізичної сегрегації між гендерними стратами людей розглядалося як важливий перший крок на шляху до забезпечення сталості гендерної вишості янь щодо інь. У конфуціанському джерелі “Книзі Статутів” наголошується на значенні сегрегації навіть у домашніх умовах. Будинки, на думку авторів джерела, мають бути розділеними на внутрішню і зовнішню секції, причому жінки перебувають у внутрішній частині. В одному вірші в книзі поезії зроблено висновок: “Жінки не повинні брати участі у веденні державних справ, вони повинні присвятити себе справі

шовкопрядства і ткацтва”. Подібні тлумачення висловлювались в горезвісній версії: “Коли курка оголошує про світанок, це сигналізує про розпад сім’ї” [4].

У період царювання династії Хань (202–220 н. е.) адміністративна структура централізованої держави і конфуціанство допомогли сформувати китайську систему сім’ї і визначити місце жінок у ній. Закони Хань підтримували авторитет керівників сім’ї над іншими членами їх сімей. Очільником сім’ї вважався старший чоловік, але якщо він помирає перш, ніж його сини стають дорослими, його вдова мала стати на чолі сім’ї, доки сини не досягали повноліття. Закони імперського періоду передбачають насильницьку моногамію і різні покарання за подвійний шлюб та прирівнювання статусу дружини до статусу наложниці (домашньої служниці).

Чоловіки могли вимагати розлучення своїх дружин за наявності будь-якої із семи підстав, які включали: безпліддя, ревності та балакучість, але чоловік міг зробити це тільки в тому випадку, коли у жінки була сім’я, до якої вона мала б змогу повернутися. Закон не передбачав жодних підстав, за яких жінка могла б розлучитися зі своїм чоловіком, але розлучення було можливим за взаємною згодою.

В епоху Хань було написано багато етичних трактатів про етичні чесноти, які мали культивувати в собі жінки. Досить популярними в середовищі вищого класу були біографії про зразкових жінок з минулого Китаю. Саме ці зразкові жінки давали своїм чоловікам добрі поради, жертвували собою, коли поставав вибір поміж батьками і чоловіками, або виконували інші героїчні вчинки. У цій же літературі містилися застережливі розповіді про інтриги, ревності і маніпуляції жінок, які призводили до значної шкоди суспільству та сім’ї.

Впливовий трактат Бань Чжао про жіночі чесноти був присвячений добре освіченій жінці з відомої родини. Наставами для жінок та дівчат було опанування семи чеснот: смиренності, поступливості, запопадливості, придушення егоїзму, послуху, чистоти й ошадливості.

До кінця періоду Хань було створено конфуціанський гендерний тезаурус, який обслуговував дискурс щодо жінок, їхніх натур, їхніх слабких сторін, а також їх власних функцій і переваг. Довговічність цих способів мислення, безсумнівно, багато в чому продовжувала сімейну систему, яка з ханських часів характеризувалася патрілінійністю, патрілокальністю і патріархальністю.

У шлюбі жінка мала перейти від сім’ї свого батька до батьків чоловіка. З огляду на важливість призначених для продовження споконвічних жертв через патрілінійних нащадків, статус дружини в її шлюбній родині залежав від народження спадкоємців чоловічої статі. Проте через практики проміскуїтету навіть якщо дружина народила сина, її статус може бути істотно зниженим, якщо її чоловік взяв наложниць, які також народили синів.

Таким чином, допоки родинна система продовжувала відтворюватися без істотних змін, жінки продовжували вдаватися до стратегій, які здавалися маніпулятивними або такими, що загрожували безпеці чоловіків. Для більшості з авторів вже згаданих морально-етичних трактатів проблема жіночої девіантності має підґрунтям не стільки сімейну систему, скільки “моральні пробіли” людського ества. Таким чином, моралісти порушують модель самовідданого жіноцтва як зразок для наслідування, призначаючи жінкам, які дотримувалися принципів вірності, цнотливості та відданості, значну особисту й соціокультурну вартість.

Сунь-Цзи, відомий китайський історик і мораліст, зазначає, що жінки обирали значно ширший спектр соціальних ролей, аніж ті, які передбачалися для них в конфуціанських дидактичних текстах. Серед жінок були вдовиці, які управляли трактирами; акушерки, які доглядали за немовлятами; благочесні жінки, які проводили час, співаючи сутри; черниці, які зверталися до таких жінок, щоб пояснити для себе буддійське вчення; дівчатка, які навчилися читати разом зі своїми братами; фермерські доньки, які накопичували капітал шляхом лихварства; матері та бездітні вдови, які звинували своїх племінників в захопленні їх майна; дружини, які пильнували за наложницями, приведеними додому їх чоловіками; жінки, які вимагали від своїх заможних родичів майно, щоб допомогти сестрам свого чоловіка одружитися добре і т. д. [4].

Серед дослідників побутує точка зору, згідно з якою, жінки почали статусно деградувати в період поширення впливовості неоконфуціанства. Двома ознаками цього занепаду найчастіше стає тиск на вдовиць у вигляді заборони повторного шлюбу і практики зв'язування ніг молодих дівчат, щоб запобігти їх зростанню більше аніж на кілька дюймів у довжину. Зв'язування ніг, здається, стійко поширювалося під час пісні, і пояснення до них слід шукати в обставинах пісні, але в цнотливості вдів було дуже мало конкретного підключення до пісні, ідеї передували пісні і перебільшений акцент на ньому розвивається набагато пізніше.

Практики зв'язування ніг ніколи не входили до корпусу рекомендацій конфуціанських вчителів. Скоріше за все, це було пов'язано із зусиллями жінок прикрашати себе будь-яким способом. Матері зв'язували ноги дівчаткам у віці від п'яти до восьми років, використовуючи для цього довгі смужки тканини. Мета полягала в тому, щоб стримувати ноги від зростання і зігнути чотири менших пальці для формування вузької (аркової) стопи. Онучі поступово поширювалися серед нижчих верств, але, ймовірно, залишались значною мірою елітною практикою. У наступні століття зв'язування стало надзвичайно поширеним у північній і центральній частині Китаю. Жінки зі зв'язаними ногами були менш рухливими, аніж жінки з природними ногами, але тільки ті, хто міг собі дозволити тримати слуг, могли зв'язувати собі ноги настільки щільно, що ходити було важко.

Соціально-етичною вимогою щодо жінок була вимога щодо цнотливості. Китайський історик і мораліст Пан Чжао у зв'язку з цим писав: “Згідно з ритуалом, чоловіки зобов'язані знову вступати в шлюб, але немає ніякого тексту, який дозволяє жінці повторний шлюб”. Підвищена зацентрованість на цнотливості вдовиці простежується також в нео-конфуціанського філософа Ченг Жі, який наполягав на тому, що було б краще для вдовиці померти від голоду, аніж втратити її чесноту для повторного шлюбу [5].

У наступні століття ця приказка доволі часто цитується, щоб виправдати соціально-етичний тиск на вдовиць, навіть дуже молодих, яких змушували залишитися з родиною свого чоловіка і не одружуватися з ким-небудь іншим. Однією з причин заборони щодо вдовиць вступати в повторний шлюб було їхнє майнове забезпечення, які вони могли отримати від сім'ї померлого чоловіка у випадку повторного пошлюблення. Тому соціально-моральний осуд повторного шлюбу допомагав сім'ї сина зберегти свої майнові статки, виправдовуючи обмеження свободи шлюбу для вдовиць моральними резонами.

До початку періоду Цин культ вдовиної цнотливості набув надзвичайно сильного впливу особливо в середовищі освічених верств Китаю. Бездітним вдовицям було рекомендовано навіть вдаватися до суїциду. Молоді жінки, чиє весілля не відбулося, іноді відмовлялися вступати в інший шлюб опісля смерті їх нареченого. Замість цього вони могли переїхати до будинку свого нареченого і служити його батькам як дочка в законі. Хоча більшість конфуціанських вчених та урядовців не схвалювали вчинення вдовицями самогубства, вони часто висловлюють велике захоплення практиками переходу до узаконеного дівочтва в сім'ю померлого чоловіка.

Водночас вдовина цнотливість стає все більш поширеною, все більше і більше жінок навчаються читати і писати. У XVII і XVIII ст. було опубліковано велику кількість жіночої поезії. Жінки з поетичними схильностями посідають чільне місце у великому романі XVIII ст. (згадати хоча б “Сон у червоному теремі”, який називається ще “Історією каменю”). Хоча головним героєм є Бао Ю, високо-чутливий юнак, декілька його кузин є більш обдарованими, аніж він, з поетичного погляду.

Деякі жінки в цій великій вигаданій родині володіють значною владою, особливо бабуся, яка може змусити своїх синів і племінників робити те, що вона хоче, і дочка в законі, яка займається фінансами сім'ї. Молоді незаміжні жінки, проте, можливо, були в змозі набути літературної освіченості. Водночас у них було набагато менше контролю над їхніми долями, аніж у чоловіків. Як і в решті суспільств світу, у XX ст. у Китаї представники інтелігенції та громадські діячі висловили багато критичних зауважень проти старої системи сім'ї, і особливо проти соціально-етичної моделі обмеження шансів жінок: онучі, вдовина цнотливість, батьківський контроль шлюбу і співжиття – все було усунуто. Завжди слід мати на увазі,

однак, що дуже багато жінок мали змогу жити повноцінним життям і при старій системі.

Японія була матриархальним суспільством допоки конфуціанські ідеї не були реципійованими з Китаю. Ці ідеї визначали структурування родини японського суспільства аж до кінця Другої світової війни. Інтеграція конфуціанських ієрархічних структур передбачає можливість чоловіків посідати панівні гендерні ролі в патріархальній системі. І чоловіки, і жінки поділяють очікування в рамках конфуціанської системи: вірність і мужність. Чоловіки повинні були бути лояльними до ієрархічно-вищих домінантів; жінки – лояльними до своєї сім'ї і чоловіка. Цікаво, що жінки могли володіти й успадковувати майно та статус сім'ї у феодалній Японії. Вони повинні були контролювати сімейний бюджет і побутові рішення, щоб дати змогу чоловікам служити своїм феодалним господарям.

Друга світова війна ознаменувала зрушення в гендерному дискурсі щодо ролі чоловіків і жінок. Японський уряд апелював до вірності і мужності, щоб заохотити військові зусилля. Війна також різко розділила гендерні ролі, багато в чому на шкоду жінкам. Жіночий патріотичний обов'язок полягав у тому, щоб мати дітей. Вони мали бути натхненними пропагандою, яка розглядала їх яки тих, що “перебувають у шлюбі з нацією”. Журнали зображували жінок в ролі керівників домашнього господарства країни. Багато жінок працювало на військових підприємствах.

Спеціальні контингенти жінок були спеціально підготовлені урядом Японії для сексуального обслуговування військовослужбовців. Вони стали відомими як “жінки для утіх”, працюючи в розташуваннях військових частин. Солдати називали цих жінок “гігієнічними громадськими баліями” або навіть “насінневими туалетами.” Офіцери мали доступ до професійних повій. Чоловіки-військовослужбовці повинні були користуватися цими послугами. Вважалося, що хлопці, які утримувалися від сексу, не виявляють достатньої бойовності і сміливості в бою [1].

Жінки, які залишилися вдома, на відміну від своїх братів, синів і чоловіків, повинні були залишатися цнотливими. Вони надсилали своїм чоловікам “домашніх ляльок”. На відміну від “жінок для утіх”, ці ляльки, зроблені з тканини і гудзиків, нагадували військовослужбовцям про рідну оселю і вважалися оберігами. Чоловіки були змушені брати участь у військових діях під перекрученими самурайськими гаслами, вдаючись в екстремальних випадках до самогубств. Ці ідеали братолюбства використовувалися як для підготовки камікадзе (як результатів цього спотворення), так і для культивування лояльності щодо імперської Японії, а сама мужність ставала паливом для кривавого насильства. Фільм “Листи з Іводзіми” є гарною ілюстрацією цих поглядів.

Після Другої світової війни відбулася стрімка зміна гендерних ролей в Японії. Дискримінація за ознакою статі була заборонена японською конституцією. Американські патерни публічної ввічливості, американської

моди і гендерних цінностей були штучно вмонтованими у відносини чоловіків і жінок одне до одного і традиційні гендерні ролі. Друга світова війна по суті стала завершенням соціальної феодалної системи [1]. Сучасні японські гендерні ролі перетворилися на еклектичну суміш американських стереотипів і стереотипів традиційного суспільства.

Сучасні японські гендерні ролі обертаються в системі цінностей вертикального феодалного суспільства, у якому чиясь ідентичність є частиною його групової ідентичності. Саме тому ввічливість є важливою частиною японської мови. Вони допомагають визначити, як людина ставиться або належить до іншої групи. “Сенпай-кохай” (старший-молодший) є моделлю відносин, за якими люди ранжуються в компаніях і школах. Ця структура є більш важливою, ніж визначені гендерні ролі. Лідерські риси характеру, які не заважають цій вертикальній соціальній структурі, є доволі витребуваними [6].

Лояльність і гармонія, як і в феодалному суспільстві, у сучасній Японії є системоутворювальними рисами соціального характеру. На лояльність особливо звертають увагу компанії з довічною системою зайнятості Японії. Жінки, як і раніше, контролюють домашнє господарство, бюджет домашніх господарств, а також побутові рішення, даючи чоловікам змогу присвятити себе своїй роботі. Однак гендерна ситуація істотно змінюється за рахунок того, що все більше жінок починає робити кар’єру. Представники обидвох статей мають право також і на відтермінування шлюбу.

В японській гендерній культурі зберігається декілька ключових гендерних стереотипів традиційного феодалного суспільства [6]:

- *Стереотип щодо екстериторіальної зайнятості чоловіків.* Чоловіки мають працювати поза домашнім помешканням
- *Стереотип щодо гендерної сегрегації.* Носії різних гендерів повинні отримувати різне виховання.
- *Стереотип щодо кращості дітодоглядних та домогосподарських ролей для жіноцтва.* Жінки є більшою мірою, ніж чоловіки, пристосованими для роботи по дому і догляду за дитиною. Домогосподарки мають важливе значення для суспільства через їх зростаючу роль в сім’ї.

Як можна побачити, ці стійкі гендерні стереотипи є вкоріненими в гендерній культурі феодалної Японії. Традиційні гендерні ролі працюють також у рамках вертикальної соціальної структури міжгенераційних відносин. Як правило, риси, пов’язані з індивідуалізмом (впевненість у собі, незалежність і впевненість у своїх силах), низько поцінуються у японців порівняно з відповідністю, лояльністю та лідерськими здібностями. Знову ж таки, типовий американський ідеал “мачо”, альфа-самця не є предметом схвалення в японській гендерній культурі. Чоловіки, як очікується, можуть бути просунутими в мистецтві, музиці, літературі, і в багатьох інших типова-“жіночих” сферах життєдіяльності [4; 5].

Японська культура взагалі та гендерна культура зокрема включають діаду ключових понять, які пояснюють її суперечності із гендерною культурою західноєвропейських суспільств: “Tatemaе” і “Honне”. “Tatemaе” – це образ належного, у якому визначається те, хто і ким повинен бути в статусно-рольових ієрархіях. Це набір моральних якостей людей, які узгоджуються із культурними нормами (наприклад, бути лойяльним або присвячувати себе роботі в компанії). “Honне” – це образ того, ким людина є насправді, відповідно до її фактичного стану та особистої думки. Гендерні ролі та риси підводяться під поняття “Tatemaе”. Те, як люди насправді живуть у Японії, жінки, які реалізують кар’єру, і чоловіки, які працюють, не виходячи з дому, є “Honне” [6].

Ці ж риси можна побачити і в образах аніме. Дівчата в аніме роблять величезну справу, готуючи обіди для своїх коханців, оскільки це належить робити дружині. Водночас ідеальний чоловічий персонаж є досить ожіноченим, за стандартами гендерної культури західних соціумів, і тому також вміє добре готувати. Приготування їжі добре показує, наскільки чоловічі персонажі є добре адаптованими для підтримки жінок, якщо останні роблять свою власну кар’єру. Прояви мізогінії можна побачити у персонажів аніме як ремінесценцію гендерної культури феодалізму, у якій свобода від обмежень поширювалася на чоловіків у контексті заохочення позашлюбних статевих зв’язків для чоловіків.

У багатьох аніме-серіалах батьки в основному є відсутніми в домашньому помешканні і частіше перебувають на роботі, аніж удома, що є відображенням відповідності гендерних очікувань статево-рольовим моделям чоловіків, які будуть віддано присвячувати себе трудовій діяльності. Крім того, легше робити комічні витівки без серйозних дорослих навколо. Коли батьки навколо, то можна побачити маму вдома з батьком майже завжди. Це, знову ж-таки, традиційна ідея ведення жінками домашнього господарства, для того, щоб чоловік міг працювати. Іноді можна побачити рольову перестановку, що виражає тренд осучаснення батьківських ролей.

Модератори аніме любляють обігрувати поняття “tatamaе” і “Honне”. Перебування батька в домашньому помешканні є однією з ілюстрацій цієї рольової інверсії. В аніме є наявними декілька інверсій японських гендерних ролей. Так, цукерки вважаються чоловічими принадами. Для того, щоб маскулінізувати цей цілком ожіночений атрибут гендерної поведінки, деякі хлібозаводи почали випуск солодоців величезних розмірів, для того, щоб чоловіки відчували себе менш фемінізованими у випадку споживання солодоців. Жінки позиціонуються як персонажі, які люблять складніші і солодші десерти, аніж чоловіки.

Висновки. Таким чином, вплив конфуціанства на гендерну культуру Японії стосувався формування гендерно-сервілістської моралі жіноцтва щодо чоловіків та щеплення жінкам поведінкових сценаріїв виконання ролей дітодоглядного та господарського змісту. Конфуціанство заклало основи

патріархального сексизму, у якому жінка розглядається як об'єкт служіння маскуліноцентричним ієрархіям та має бути відформатованою під стереотипи зручності для обслуговування чоловіків у звичайних та надзвичайних умовах. Ключовими моментами впливу можна вважати припущення легалізованого проміскуїтету, порнолатричних моделей поведінки (передусім – в аспекті використання жінок як повій), а також зацентровування гендерних ролей на біографії еталонних жінок, представлених у конфуціанських трактатах. З іншого боку, не можна не визнати, що вплив на гендерну культуру Японії мало і має не стільки конфуціанство в чистому вигляді, скільки синтоїзоване конфуціанство, яке потребує окремого розгляду в інших публікаціях.

Список використаної літератури

1. Mclelland, Mark (2010). “Kissing is a symbol of democracy!” Dating, Democracy, and Romance in Occupied Japan 1945–1952. *Journal of the History of Sexuality*. – 19 [3]. – P. 508–535.
2. Sugihara, Yoko and Katsurada, Emiko (1999). Gender Differences in Gender-Role Perceptions Among Japanese College Students. *Sex Roles*. – 841 p. – P. 775–786.
3. Sugihara, Yoko and Katsurada, Emiko (2000). Gender-Role Personality Traits in Japanese Culture. *Psychology of Women Quarterly*. – 524 p. – P. 309–318.
4. Sugihara, Yoko and Katsurada, Emiko (2002). Gender Role Development in Japanese Culture: Diminishing Gender Role Differences in Contemporary Society. *Sex Roles*. – 747 p. – P. 443–452.
5. TV Tropes. Real Men Hate Sugar [Electronic resource]. – Access mode: <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/RealMenHateSugar>.
6. Yamaguchi, Kazuo (2000). Married Women’s Gender-Role Attitudes and Social Stratification. *International Journal of Sociology*. – 30 [2]. – P. 52–89.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016.

Святненко И. А. Конфуцианство и гендерная культура Японии

Статья посвящена проблеме определения направлений влияния конфуцианства на гендерную культуру японского общества. Автором установлено, что влияние конфуцианства на гендерную культуру Японии касалось формирования гендерно-сервистской морали женщин в отношении мужчин и прививания женщинам поведенческих сценариев выполнения ролей детообслуживающего и хозяйственного содержания. Конфуцианство закладывало основы патриархального сексизма, в котором женщина рассматривалась как объект служения маскулиноцентричным иерархиям и должна была быть отформатована под стереотипы удобства для обслуживания мужчин в обычных и чрезвычайных условиях. Ключевыми моментами влияния можно считать предположение легализованного промискуитета, порнолатрических моделей поведения (прежде всего, в аспекте использования женщин в качестве проституток), а также акцентированность гендерных ролей на биографиях эталонных женщин, представленных в конфуцианских трактатах. Автор констатирует, что нельзя не признать, что влияние на гендерную культуру Японии мало и имеет не столько конфуцианство в чистом виде, сколько синтоизированное конфуцианство, которое требует отдельного рассмотрения в других публикациях.

Ключевые слова: *гендерная культура, конфуцианство, гендерные роли, японская гендерная культура, гендерные стереотипы.*

Svyatnenko I. O. Confucianism and Gender Culture of Japan

The article deals with the definition of areas of influence of Confucianism on the gender culture of Japanese society. The author found that the influence of Confucianism on the gender culture of Japan, concerned the formation of a gender-servilistskoy women morality for men and perform vaccinations behavioral roles of women child-serving scenarios and economic content. Confucianism laid the foundations of patriarchal sexism, in which a woman is regarded as an object of ministry maskulinotsentrical hierarchy and must be formatted for the convenience of the stereotypes for women in the service of ordinary and extraordinary circumstances. The key points of influence may be considered hypothesis legalized promiscuity, pornolatrival behaviors (especially – in the aspect of women used as prostitutes), as well as the accentuation of gender roles in the standard biographies of women represented in Confucian treatises. The author states that it is impossible not to recognize that the impact on the gender culture of Japan is small and does not have much of Confucianism in its pure form, as sintoized Confucianism, which requires separate consideration in other publications.

Key words: *gender culture, Confucianism, gender roles, gender Japanese culture, gender stereotypes.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 331.108.226+658.3(061.5)

Е. Б. БАННИКОВА

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НА СТРАТЕГИЮ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В КОМПАНИИ

В статье представлены результаты анализа влияния организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в компании. Показано, что организационная культура в современных организациях рассматривается в качестве одного из факторов управления человеческими ресурсами. В современных условиях она характеризуется усилением зависимости организации от работников, их взаимной заинтересованностью, большей свободой персонала в самореализации. Рассмотрен алгоритм управления человеческими ресурсами в компании: определение миссии, анализ внешней и внутренней среды, анализ и выбор альтернативы и оценка осуществления стратегии. Проанализированы этапы процесса организации управления человеческими ресурсами в компании. Рассмотрены стратегии управления человеческими ресурсами: минимизации затрат, улучшения качества и инновационная стратегия.

***Ключевые слова:** организационная культура, управление человеческими ресурсами, управленческие стратегии.*

Меняющиеся условия функционирования организаций – открытость организационных границ, ориентация на различные типы потребителей – диктуют новое отношение к человеческим ресурсам. Такое изменение отношения к сотрудникам как к рабочей силе на ценность каждого работника заставляет менеджеров компаний изменять и практику управления человеческими ресурсами.

Формирование новых управленческих стратегий является, по мнению М. Армстронга, “составной частью управленческой идеологии, на основе которой строится понимание того, каким образом современная организация должна быть построена и в соответствии с какими принципами функционировать и развиваться” [2, с. 24].

Организационная культура в современных организациях рассматривается в качестве одного из факторов управления человеческими ресурсами. Важность такого ракурса анализа обусловлена тем, что поведение персонала внутри организации определяет эффективность функционирования организационной структуры и влияет на деятельность организации. Тип же организационной культуры компании влияет на стратегию управления человеческими ресурсами, которая связана с эффективностью выполнения персоналом своих обязанностей.

Проблема влияния организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в компании в научной литературе активно разрабатывается в зарубежных и отечественных исследованиях, большинство из которых направлено на изучение совокупности различных стратегий управления человеческими ресурсами.

Вопросы данного круга изучали такие отечественные исследователи, как А. Я. Кибанов, В. Г. Коновалова, Ю. Д. Красовский, И. К. Макарова, Н. В. Мартыненко, Е. А. Митрофанова, Ю. Г. Одегов и др.

Влияние организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в международной компании рассматривали зарубежные исследователи: М. Армстронг, И. Ансофф и другие. Среди отечественных ученых этого направления можно отметить А. Б. Дихтярь, Э. Т. Рубинскую, Б. И. Шевченко и др.

Анализ работ обозначенных выше авторов позволяет утверждать, что воздействие организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в современной организации не вызывает сомнения среди исследователей, занимающихся проблемами управления. В то же время в зарубежных и отечественных исследованиях этой проблемы практически отсутствует единая позиция по вопросам управления человеческими ресурсами с учетом организационной культуры компании.

Следует признать и то, что современность поставила новые задачи при исследовании проблем влияния организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами организации: выяснения требуют современный механизм такого влияния, факторы повышения его эффективности, ключевые способы влияния и др.

Актуальность и уровень разработанности проблемы влияния организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в компании обуславливает цель данной статьи.

Цель статьи – выявить особенности влияния организационной культуры на стратегию управления человеческими ресурсами в компании.

Современное научное осмысление процессов, происходящих в организациях, трансформирует основной ракурс анализа данных проблем – в его основу все чаще закладываются те элементы, как точки опоры в организации, которые традиционно находились на втором плане.

В таком контексте интерес представляет концепция Дж. Барни и Р. Грант, которые предложили подход к развитию организации, основанный на человеческих ресурсах (RBV – аббревиатура от первых букв английского названия Resource-based view). Они считают, что наиболее важными внутренними ресурсами компании являются информация и люди, а также их отношение к другим ключевым процессам и нематериальным активам, таким как сбор и распространение информации, формирование брендов, создание и поддержание репутации компании [8; 9; 10].

Аналогичные идеи высказывают и отечественные исследователи. Например, по мнению Ю. Д. Красовского, “движущей силой развития компании на современном этапе является экономика знания, базирующаяся на цепочке «знания – информация – высокие технологии – человеческие ресурсы»” [4, с. 26].

Таким образом, человеческие ресурсы становятся стержнем современной организации, а механизмы управления ими рассматриваются как одно из важнейших направлений научного анализа.

В. К. Фальцман и Э. Н. Крылатых предполагают, что управление человеческими ресурсами в компании имеет свой алгоритм разработки: определение миссии, анализ внешней и внутренней среды, анализ и выбор альтернативы и оценка осуществления стратегии. Этот алгоритм меняется в зависимости от жизненного цикла компании [7].

Соответственно, процесс управления человеческими ресурсами на предприятии будет эффективен лишь в том случае, когда имеется его стратегия, а также взаимосвязь между стратегией, политикой и системой управления. При этом важно, чтобы цели были поставлены правильно и система управления человеческими ресурсами выстроена таким образом, чтобы работать на достижение этой цели.

По мнению В. К. Фальцмана и Э. Н. Крылатых, процесс организации управления человеческими ресурсами в компании состоит из ряда этапов:

1. Анализ влияния факторов внутренней и внешней среды.
2. Разработка стратегии управления человеческими ресурсами.
3. Составление долгосрочного бюджета, расчет показателей эффективности инвестиционного проекта.
4. Разработка кадровой политики.
5. Разработка системы управления человеческими ресурсами.
6. Составление краткосрочного бюджета.
7. Реализация системы управления человеческими ресурсами, исполнение текущего бюджета.
8. Оценка реализации стратегии, политики и системы управления человеческими ресурсами, анализ исполнения бюджета [7].

На каждом этапе прописывается стратегия реализации данного этапа, необходимые ресурсы – временные, человеческие, материальные – и производится анализ полученных результатов, что способствует оптимизации процесса управления организацией.

Стратегии управления человеческими ресурсами, по мнению ученых, можно разделить на [7]:

- стратегия минимизации затрат;
- стратегия улучшения качества;
- инновационная стратегия.

В рамках первой стратегии одним из способов сокращения издержек при стратегии минимизации затрат является оптимизация численности пе-

персонала, зачастую супроводжується його скороченням. Отрицательными моментами при этом является то, что нарушается нормальный ритм работы, осложняются отношения в коллективе, а сама программа сокращения персонала требует дополнительных средств.

Ориентация на стратегию улучшения качества предполагает построение системы стимулирования таким образом, чтобы обеспечивать максимальную заинтересованность работников в повышении качественных показателей. Для поддержания стратегии улучшения качества проводится обучение в области использования новых технологий, современных методов обработки сырья, использования материалов.

При инновационной стратегии развития предприятия система управления человеческими ресурсами формируется таким образом, чтобы обеспечить оптимальные условия для инновационной деятельности работников, непрерывное обновление знаний и развития.

Конструирование системы управления человеческими ресурсами и обеспечение ее функциональности является длительным по времени. Здесь очень важно, чтобы основные элементы изменений, проводимых на предприятии, были доведены до всех работников. Это способствует формированию соответствующей организационной культуры, устранению неоправданных трудовых конфликтов, помогает снять у работников беспокойство, преодолеть сопротивление изменениям.

Следовательно, нематериальные активы во многих отношениях являются результатом воздействия организационной культуры и определяются основными ценностями, установками, нормами поведения, созданными сотрудниками компании, в том числе и в процессе конструирования стратегии управления человеческими ресурсами.

Ученые полагают, что организационная культура составляет основу организационного потенциала организации и представляет собой “совокупность управленческого потенциала, системы ценностей, организационных систем и процедур. Эта часть организационного потенциала в наибольшей степени подвержена воздействию со стороны выбранной стратегии компании” [1, с. 13].

С точки зрения А. Я. Кибанова, “организационная культура – это динамическая система, она изменяется под требования внешнего мира и под потребности сотрудников. Сохранение оптимального баланса между внешними и внутренними факторами влияния на стратегическое развитие компании возможно с учетом как внутренних, так и внешних факторов управления компанией” [3, с. 31].

Организационная культура компании, по мнению ученого, имеет много аспектов. Прежде всего, важна взаимообусловленность и диалектическая взаимосвязь организационной культуры и уровня технологии развития компании. Наряду с этим, она рассматривается как стратегический ресурс компании, определяющий ее конкурентное положение на рынке.

Более того, организационная культура может быть проводником многих внутриорганизационных изменений и внешних рыночных изменений на уровне социума [3, с. 32].

В основе организационной культуры лежат: концепция, ценности, нормы поведения, стратегические цели, миссия, видение развития компании. А для осуществления поставленных стратегических целей необходим персонал, ориентированный на ценности и поддерживающий концепцию компании.

По мнению Н. В. Мартыненко, на управление человеческими ресурсами современной организации оказывают влияние отдельные компоненты организационной культуры, связанные с деятельностью сотрудников: основные условия деятельности, восприятие персоналом целей организации, причастность к принимаемым решениям, возможность и способы получения нужной информации [5]. При этом “организационная культура, являясь социальной системой, имеет характеристики того общества, в котором она функционирует, поэтому ее следует корректировать и трансформировать с учетом конкретной специфики реального сектора экономики и управления, отрасли деятельности, региона и конкретной организации” [5, с. 34].

В последнее время исследователей привлекает вопрос о роли организационной культуры в решении проблем организации. Например, Г. Трайс и Дж. Бейер отмечают, что роль организационной культуры в компании заключается в том, что она “помогает преодолеть сотрудникам общую неуверенность, способствует карьерному и профессиональному росту, сплочению коллектива и формированию чувства коллективной ответственности, а также поддерживает баланс в межэтнических отношениях” [6, с. 12], что в целом, на наш взгляд, повышает эффективность управления человеческими ресурсами.

В контексте изменяющихся производственных, социальных, управленческих отношений организационная культура характеризуется усилением зависимости организации от работников, взаимной заинтересованностью, большей свободой персонала в самореализации. Человек, его активность, творческое начало, система мотивации и ценностей становятся важным компонентом производственного процесса, затраты компании на инвестиции в человеческий капитал значительно повышают продуктивность и производительность труда.

Таким образом, организационная культура выступает значимым атрибутом, неотъемлемой организационной подсистемой, способствующей эффективной жизнедеятельности компании.

Выводы. В целом на основе проведенного теоретического анализа можно сделать следующие выводы.

Движущей силой развития компании на современном этапе является экономика знания, базирующаяся на цепочке “знания – информация – вы-

сокие технологии – человеческие ресурсы”. Она определяет и специфику организационной культуры любой компании.

Организационная культура компании влияет на управление человеческими ресурсами под воздействием внутренней и внешней среды, с учетом истории развития компании, ее культуры, потребностей и интересов ее сотрудников. Организационная культура влияет на управление, подбор и обучение персонала, используя при этом потенциал человеческих ресурсов компании. В тоже время действия высшего руководства и рядовых сотрудников оказывают влияние на организационную культуру компании. В результате, организационная культура становится одним из факторов, которая непосредственно влияет на стратегию управления человеческими ресурсами организации.

Список использованной литературы

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия : пер. с англ. / И. Ансофф ; [под. ред. Ю. Н. Каптуревского]. – Санкт-Петербург : Питер-Ком, 1999. – 416 с.
2. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами / М. Армстронг. – Москва : ИНФРА-М, 2002. – 328 с.
3. Кибанов А. Я. Основы управления персоналом : учебник / А. Я. Кибанов. – 2-е изд. – Москва : Инфра-М, 2014. – 180 с.
4. Красовский Ю. Д. Организационное поведение : учеб. пособие для вузов / Ю. Д. Красовский. – Москва : ЮНИТИ, 2004. – 511 с.
5. Мартыненко Н. В. Организационная культура как фактор управления человеческими ресурсами : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08 / Н. В. Мартыненко ; Волгогр. акад. гос. службы. – Волгоград, 2009. – 26 с.
6. Международный менеджмент / под ред. С. Э. Пивоварова, Л. С. Тарасевича, А. И. Майзеля. – 2-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 576 с.
7. Фальцман В. К. Интенсивный курс МВА : учеб. пособие / В. К. Фальцман, Э. Н. Крылатых. – Москва : ИНФРА-М, 2011. – 544 с.
8. Barney J. Strategic factor markets: Expectations, luck, and business strategy / J. Barney // Management Science. – 1986. – № 32. – P. 1231–1241.
9. Barney J. Firm resources and sustained competitive advantage / J. Barney // Journal of Management. – 1991. – № 17. – P. 99–120.
10. Grant R. Prospering in dynamically-competitive environments: Organizational capability as knowledge creation / R. Grant // Organization Science. – 1996. – № 7. – P. 375–387.

Статья поступила в редакцию 07.10.2016.

Баннікова К. Б. Вплив організаційної культури на стратегію управління людськими ресурсами в компанії

У статті подано результати аналізу впливу організаційної культури на стратегію управління людськими ресурсами в компанії. Показано, що організаційна культура в сучасних організаціях розглядається як один з факторів управління людськими ресурсами. У сучасних умовах вона характеризується посиленням залежності організації від працівників, їх взаємною зацікавленістю, більшою свободою персоналу в самореалізації. Розглянуто алгоритм управління людськими ресурсами в компанії: визначення місії, аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, аналіз і вибір альтернативи й оцінювання здійснення стратегії. Проаналізовано етапи процесу організації управління

людськими ресурсами в компанії. Розглянуто стратегії управління людськими ресурсами: мінімізації витрат, поліпшення якості та інноваційна стратегія.

Ключові слова: організаційна культура, управління людськими ресурсами, управлінські стратегії.

Bannikova K. B. Impact of Organizational Culture on Human Resources Management in a Company

The article presents the results of analysis of the impact of organizational culture on human resources management strategy in the company. It is shown that the organizational culture in modern organizations is seen as a factor in human resources management.

The purpose of the article – reveal the features of the impact of organizational culture on human resource management strategy in the company.

The study is based on position that that the most important internal resources of the company are the information and people, as well as their relation to other key processes and intangible assets, such as the collection and dissemination of information, the formation of brands, creating and maintaining the company's reputation. In modern conditions it is characterized by growing dependence on the organization of workers, their mutual interest, greater freedom of personnel in self-fulfillment. Different aspects of the organizational culture of the company are examined. It is shown that the organizational culture is based on the concept, values, behaviors, strategic objectives, mission and vision of the company. An algorithm for the management of human resources in the company is analyzed: mission statement, analysis of internal and external environment, analysis and selection of alternatives and evaluation of strategy implementation. The stages of the process of organization of human resources management in the company are analyzed. Human resources management strategies are reviewed: cost minimization, quality improvement and innovation strategy. In the first strategy one way to reduce costs in the strategy of cost minimization is the optimization of the number of personnel. Focusing on a strategy of quality improving means the construction of such system of stimulation which will make a maximize of the workers interests in improving the quality indicators. In the innovation strategy of the enterprise development the human resources management system is formed in such a way as to ensure optimal conditions for innovative activity of employees, continuous updating of knowledge and development. In this regard, the article also addressed the issue of the role of organizational culture in the organization solving problems.

It's designated that the modern organization of human resources management is influenced by the individual components of the organizational culture, related to the activities of employees: the basic conditions of activity, the perception of the organization's goals by personnel, its involving in the decisions making, the possibility and ways of obtaining the necessary information.

The author concludes that the driving force of the development of the company at today is the economy of knowledge, based on a chain "knowledge – information – high technology – human resources." It also determines the specificity of the organizational culture of any company. Organizational culture influences on the company's human resources management under the influence of internal and external environment, taking into account the development of the company's history, culture, needs and interests of its employees. As a result, the organizational culture is one of the factors that directly affect the human resources management strategy of the organization.

Key words: organizational culture, human resources management, management strategies.

УДК 316.25

Д. Г. БУЛАВІН

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАДИ

Стаття присвячена відповідальності влади, що пов'язано з процесом державотворення та діяльності владних структур на різних рівнях. Прикладом соціальної відповідальності влади є несення покарання за порушення своїх зобов'язань та повноважень. Суб'єктами державної відповідальності було виділено: Кабінет Міністрів, депутатів Верховної Ради, прем'єр-міністра, Президента України. До соціальної відповідальності держслужбовців відносять політичну, юридичну та моральну відповідальність.

Ключові слова: соціальна держава, державне управління, соціальна відповідальність.

У зв'язку з економічними, соціальними проблемами та важкою ситуацією на Сході України виникає потреба в соціальній допомозі, захисті та забезпеченні людей з боку держави. Саме соціальна держава визнає людину як найвищу соціальну цінність.

Метою статті є виявлення ролі соціальної держави та державного управління в процесі реалізації соціальної відповідальності. Для досягнення окресленої мети було поставлено такі завдання: визначити та здійснити систематизацію теоретичних підходів і досліджень соціальної держави й державного управління; визначити теоретичні підходи та дослідження соціальної відповідальності; описати приклади застосування, перспективи розвитку та подальше застосування соціальної відповідальності.

З-поміж досліджень та публікацій які стосувались соціальної держави, можна назвати праці Е. Букоді, Р. Роберта, Г. Віленського, Ч. Лебо, Н. Гінсбурга, А. Готьє, Ж. Делора, К. Еспінг-Андерсена, Т. Тілтона і Н. Ферніса, А. Сапіра, якими було запропоновано основні класифікації моделей соціальної держави. Серед українських науковців виділяють праці Е. Гансової, В. Гілко, О. Воронька, С. Дубенко, Т. Желюк, Н. Нижник, Л. Кормич, О. Лисенко, В. Лугового, В. Князева В. Олуйка, О. Оболенського, В. Шаповала.

Н. Хома [16] вивчала сучасний політологічний концепт держави, її основні тенденції розвитку. Л. Титаренко [15] досліджувала становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави в Україні, розглядала питання, пов'язані з аналізом соціальної політики, наукових концепцій соціального розвитку. Історична ретроспектива та сутність поняття "соціальна держава". О. Пищуліна [12] здійснила аналіз історії формування уявлень про соціальну державу, її сутність та основні функції.

У сучасних умовах на державотворення як суб'єкт управління покладається відповідальність за всі несприятливі наслідки, викликані непра-

вовим або невмілим використанням владних повноважень. Саме такий підхід є однією з умов ефективної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а відповідно, й політичної стабільності в державі.

У державному управлінні виділяють такі види відповідальності: політична, юридична та моральна. Крім названих видів, українська теорія права виділяє ще й конституційну відповідальність, яка застосовується до державних органів чи вищих посадових осіб держави за конституційні правопорушення, тобто порушення основного закону чи встановлених ним норм. Конституційне правопорушення можна визначити як протиправні винні діяння органів влади або інших суб'єктів, які посягають на форму правління, державний устрій та порядок утворення органів держави, конституційні права громадян. Наслідком такої відповідальності є відставка прем'єр-міністра, уряду, окремого міністра, імпічмент президента, розпуск парламенту [4].

Актуальність проблеми зростає з огляду на основоположні конституційні положення, викладені, зокрема, у ст.19 Конституції України. Оскільки йдеться про відповідальність органів державної влади, посадових і службових осіб, наділених владними повноваженнями, то є доцільним вживання поняття “публічно-правова відповідальність”. Тобто якщо брати механізм юридичної відповідальності в цілому, то в цьому випадку мова йде про його державно-правовий склад, відображення цього складу в Конституції та законах, що стосуються державного управління. Як зазначається в науковій літературі: “У найбільш загальному вигляді відповідальність у державному управлінні можна розглядати як відносини, що забезпечують інтереси і свободу взаємопов'язаних сторін, які гарантовані суспільством і державою. Зміст відповідальності розкривається в діях, спрямованих на забезпечення найбільш доцільних соціальних зв'язків” [5].

Аналізуючи поняття конституційно-правової відповідальності, іноді до її особливостей відносять те, що вона може мати місце за умов, коли норми права взагалі не порушуються. У таких випадках відповідальність пов'язується з тими діями, котрі розцінюються як негативні в політичному плані. Що стосується державних службовців, то в чинній системі права України їх конституційна відповідальність не передбачена.

В умовах демократично організованого суспільства чільне місце в системі відповідальності за здійснення державної влади посідає політична відповідальність, яка настає за неспроможність органів державної влади та посадових осіб розробляти та втілювати в життя політику, яка відображає прогресивні напрями розвитку суспільства, максимально корисні для блага людей. Цей вид відповідальності – нове явище у сфері виконавчої влади, а тому є найменш розробленим у науці.

Суб'єктом політичної відповідальності є ті носії виконавчої влади, які реально визначають зміст державно-управлінської діяльності. Політич-

на відповідальність в Україні застосовується щодо уряду та його членів, які мають статус політичного діяча. Кабінет Міністрів несе політичну відповідальність, що має подвійну природу: колективну (солідарну) та індивідуальну [7].

Колективна (солідарна) політична відповідальність Кабінету Міністрів перед Президентом України має місце у випадку прийняття останнім рішення про припинення повноважень Прем'єр-міністра. Внаслідок цього глава уряду зобов'язаний невідкладно подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів. Вимушена або обов'язкова відставка уряду відбувається також у випадку прийняття більшістю від конституційного складу Верховної Ради України резолюції недовіри Кабінету Міністрів за результатами розгляду за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів. Щоправда, згідно зі ст. 87 Конституції, питання про політичну відповідальність Кабінету Міністрів не може розглядатися Верховною Радою більше ніж один раз протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення програми діяльності уряду.

Кожен член уряду може бути звільнений з посади у будь-який момент главою держави. Це так звана індивідуальна політична відповідальність членів Кабінету Міністрів. Разом з тим кожен член уряду має право з політичних чи особистих мотивів заявити Президентові про свою відставку. Заява про відставку на ім'я глави держави подається через Прем'єр-міністра, який зобов'язаний невідкладно доповісти про заяву Президентові України і повідомити свої міркування стосовно прийняття чи неприйняття відставки. Відставка Прем'єр-міністра з будь-яких причин тягне відставку уряду в цілому. Такий самий наслідок настає і у випадку смерті глави уряду.

Політична відповідальність уряду є важливим фактором підтримки ефективності та легітимності його роботи. У першому випадку вона слугує стимулом для належної діяльності та недопущення зловживань (під загрозою відставки), у другому – є індикатором підтримки уряду (його політики) парламентською більшістю [10].

Слід зазначити, що політична відповідальність має суттєві відмінності від юридичної, адже вона є значно суб'єктивною й відносною, оскільки немає абсолютних і формалізованих критеріїв оцінювання стану державного управління на тому чи іншому етапі розвитку суспільства і в тих чи інших умовах [7].

Ще одним видом соціальної відповідальності у державному управлінні є моральна відповідальність державних службовців, яка настає за моральні проступки. Моральна відповідальність у сфері державного управління виходить із загальних моральних принципів та норм стосовно специфічних особливостей професії державного службовця. Вони пов'язані з етичним аспектом праці держслужбовців, які є учасниками непростих

взаємовідносин з колегами, підлеглими, керівництвом, у процесі яких можуть виникати конфлікти, різні проблеми. Моральний бік їх діяльності та характер зв'язків і взаємовідносин в офіційно-службових стосунках визначають моральні стандарти поведінки державних службовців, закріплені нормами професійної етики, службового етикету, які виявляються через культуру ділового шикування, регулюючи і регламентуючи відносини між керівниками і підлеглими, між держслужбовцями різних рангів [8].

Моральна відповідальність ґрунтується як на нормах права, а саме ст. 56 Конституції України, ст. 152 КЗпПУ, статтях 5, 11, 12, 14, 30, 31 Закону “Про державну службу”, загальних правилах поведінки державних службовців, так і нормах моралі (без їх відповідного формального оформлення) [65, с. 94]. Особливим морально-стимулювальним фактором у сфері державної служби є прийняття державними службовцями присяги (ст. 17 Закону “Про державну службу”). Саме інститут присяги у концентрованому вигляді формулює засадничі вимоги до державних службовців, їхньої діяльності, дає чіткі підстави для спільного, єдиного розуміння цілей, завдань державного управління кожним державним службовцем та своєї конкретної ролі у складному механізмі державної влади. Запровадження інституту присяги в державній службі України має за мету сприяти найкращій реалізації можливостей державного службовця в загальному механізмі державного управління. Вона має виконувати функцію морального чинника, який стимулював би службовця до прагнення функціонувати хоча б у межах її текстового змісту [6].

Суб'єктом застосування заходів моральної відповідальності є колектив державного органу чи колектив його структурного підрозділу, у якому працює державний службовець. Тобто це обов'язково має бути представник громадськості, а не адміністрації. Суттю застосування моральної відповідальності є осуд з боку колективу правників органів державної влади, які порушили етику поведінки державного службовця, що не тягне за собою формального оформлення та негативних наслідків формального характеру [9].

Значну роль у створенні механізмів узгодження інтересів найманих працівників (профспілок), роботодавців і органів влади, а також їх взаємодії відіграє держава. Тому для успішного й ефективного здійснення функції управління та задоволення соціальних потреб суспільства необхідні чинники для її ефективності та контролю. Одним із таких показників є соціальна держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які потрапили у важку життєву ситуацію, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає в забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві [1].

Поняття “соціальна держава” було введено в науковий обіг Лоренцом фон Штайном у 1850 р. Ідеологічною основою “соціальної держави” стали погляди англійського економіста Джон Кейнса, який обґрунтував необхідність державного втручання в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю, підвищенню добробуту населення через перерозподіл доходів між різними соціальними прошарками.

У Конституції Україна проголошена демократичною, соціальною, правовою державою. Конституційне закріплення соціального принципу державного устрою України підтверджує той факт, що соціальна функція є пріоритетною [2].

Держава, допомагаючи підприємницьким колам, бере на себе витрати, які представники бізнесу часто не в змозі покрити. Йдеться у першу чергу про витрати на токсичність, вичерпання ресурсів та транспортні мережі. Саме новітня, соціально-відповідальна держава протягом тривалого історичного розвитку найбільше піклувалась про поліпшення екології та відновлення природного балансу. Вона історично сприяла розвитку транспортної інфраструктури – мостів, каналів, залізничних колій, аеропортів, адже витрати на її створення з боку держави є значно більшими, ніж з боку представників бізнесу. Інститут держави, починаючи з початку ХХ ст., розширює свої функції і через мережу своїх інституцій та якісно нову функцію бюрократії надає підтримку різним соціальним групам. Поступово соціальна держава набуває правового характеру соціокультурного визнання, згідно з яким підтримка широких верств населення через закріплення прав громадян на соціальні гарантії з боку держави знаходить правове закріплення в європейських цивільних кодексах та конституціях [11].

Принципи соціальної держави є основою конструювання дій щодо регулювання суспільних відносин, їх зміст деталізується в актах національного законодавства і міжнародних договорах. Принцип взаємної відповідальності передбачає чітке визначення та розподіл сфери соціальної відповідальності всіх рівнів влади й управління, соціальних партнерів, суспільства та кожного громадянина, залучення громадян до участі в управлінні державою, створення умов саморегуляції соціальних процесів індивідами та їх громадськими об’єднаннями. Відповідальність держави та органів державної влади поширюється на прийняття і реалізацію законів, дотримання конституційних прав і свобод громадян, витрачання бюджетних коштів тощо [14].

Розбудова соціальної держави в Україні має відповідати тенденціям світового розвитку, визначатися необхідністю соціальної інтеграції нашої країни до європейської та інших міжнародних соціальних систем і відповідати історичному прагненню українців до свободи, вільного розвитку та самореалізації творчого (трудового) потенціалу особистості.

Найважливішою функцією державних органів влади є гарантування виконання законодавства. Крім того, держава виконує інші функції: реформаторську; захисну; партнерську; протекціоністську; інформаційно-консультативну; арбітражну; представницьку (лобіювання інтересів); навчально-освітню та ін. [13].

Виділяють такі функції соціальної держави: захисна, яка реалізується шляхом створення дієвого механізму захисту людини від реальних і потенційних ризиків та їх наслідків, порушень прав і свобод особистості, соціального забезпечення і соціальної підтримки населення, захисту від бідності; стимулювальна, яка реалізується шляхом забезпечення вільного розвитку особистості та підприємницької діяльності, соціальної орієнтації ринкової економіки, за яких економічна свобода спрямовується на досягнення продуктивної зайнятості, високої якості трудового життя та в інтересах загального людського розвитку; інвестиційна, яка реалізується шляхом спрямування ресурсів держави на заохочення бізнесу і громадян до внеску в розвиток соціальної сфери, охорону навколишнього середовища; емансипаторська (звільнення від залежності), яка реалізується шляхом створення правових, економічних, соціальних та інших умов і можливостей для розвитку людини, доступу до соціальних благ; адміністративна, яка передбачає контроль держави за дотриманням прав і свобод громадян, реалізацією законодавства, забезпечення суспільної злагоди на основі постійного соціального діалогу держави і суспільства.

Комунікативна функція реалізується через соціальний діалог у процесі взаємодії різних соціальних груп і владних структур щодо узгодження їх інтересів у політичній, соціально-економічній та трудовій сферах. Соціальний діалог є процесом узгодження на різних рівнях напрямів розвитку країни, регіону або окремих підприємств. При авторитеті принципним елементом, навколо якого організований цілий комплекс діяльності партнерів, є можливість приділення уваги різноманітним інтересам соціальних груп при прийнятті рішень, постановка стратегічних цілей та розробка програм розвитку. Функції соціального діалогу полягають у тому, що завдяки можливості артикуляції та модифікації своїх інтересів соціальні партнери можуть досягати порозуміння, що, у свою чергу, призводить до вищого рівня їх ідентифікації зі змістом згоди та вироблення у цих рамках програм діяльності. Прикладом сфер використання соціального діалогу можуть бути такі: 1) політична сфера передбачає розробку законів, міжнародних договорів, норм і правил. Світовим стандартом цього є Організація Об'єднаних Націй, зокрема її спеціалізований орган у трудових відносинах – Міжнародна організація праці, діяльність якої побудували на засадах тристоронньої співпраці; 2) економічна сфера стосується виробництва товарів, послуг і способів регулювання ринків. Характерними прикладами в цьому випадку є Європейський Союз, Світова організація торгівлі, Об'єднання країн виробників та експортерів нафти; 3) під сферою

праці передуючають систему соціально-трудоваих відносин між найманими працівниками, роботодавцями та державою, що забезпечує регулювання цих відносин і узгодження інтересів на основі колективних договорів і угод [3].

Відповідно до класичної моделі Міжнародної організації праці, соціальний діалог впроваджується на засадах трипартизму або двопартизму. Трипартизм – це процес взаємодії держави, роботодавців та працівників (через їхніх представників) як рівних і незалежних партнерів у прагненні знайти способи вирішення тих питань, що становлять взаємний інтерес. Двопартизм (або біпартизм) – це процес взаємодії, за допомогою якого досягаються, заохочуються або схвалюються прямі домовленості про співпрацю між роботодавцями та працівниками (або їхніми організаціями). Сторони та рівні соціального діалогу: соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі. До сторін соціального діалогу належать: на національному рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус Всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України; на галузевому рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певної уваги або кількох видів економічної діяльності; сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певної уваги або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади; на територіальному рівні – профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілка відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; на локальному рівні – сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані для ведення колективних переговорів представник (представники) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та (або) уповноважені представники роботодавця. Соціальний діалог може здійснюватися в різних формах. До головних із них належать: обмін інформацією; консультації; узгоджувальні процедури; колективні переговори з укладення колективних договорів та угод [3].

Соціальна держава передбачає реалізацію соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка має створити середовище, у якому працездатна

людина найбільш повно реалізуватиме свої економічні, трудові та соціальні права, забезпечуватиметься вільний розвиток особистості. Соціальна держава має проводити активну і сильну соціальну політику. Активну в тому розумінні, щоб вчасно реагувати на вимоги часу, і сильну, щоб фактичний рівень соціальних гарантій і соціальних послуг надавав змогу забезпечувати достатній життєвий рівень. Для розробки моделі соціальної держави необхідно здійснювати відповідні заходи із залученням усіх суспільних сил. Результати розробки моделей соціальної держави мають відповідати соціальним очікуванням людей.

Враховуючи мету й завдання соціальної держави, виникає необхідність її застосування за всіма напрямками державного управління. У сучасному демократичному суспільстві державна влада поділяється на три напрями: законодавчий, у якому зміст і завдання здійснюються парламентом; виконавчий, який представлений урядом, міністерствами, відомствами та місцевими органами управління; судовий, представлений судовими органами. Відповідно до вищесказаного, у соціальній державі парламент має ухвалювати закони, якими мають керуватись соціальні партнери у процесі своєї діяльності. Виконання цих законів забезпечується за допомогою актів управління, засобів контролю та в соціально-трудої сфері. Судова влада здійснюється через органи юрисдикції, які беруть участь у вирішенні колективних трудових спорів.

Висновки. Соціальна держава приділяє важливу роль соціальній відповідальності та належному ставленню до державного управління, що дає змогу владі бути прозорою та створювати умови, які задовольнятимуть суспільні потреби шляхом узгодження інтересів усіх, а також виконанню вимог громадян з питань соціально-економічної політики.

Список використаної літератури

1. Авер'янов В. Адміністративна реформа. Науково-правове забезпечення // Віче. – 2002. – № 3. – С. 19–23.
2. Авер'янов В. Б. Виконавча влада: конституційні засади і шляхи реформування / В. Б. Авер'янов, О. Д. Крупчан. – Харків : Право, 1998. – 37 с.
3. Авер'янов В. Інститут державних секретарів: від концептуальної моделі до практичного запровадження / В. Авер'янов // Вісник державної служби України. – 2002. – № 1. – С. 71–78.
4. Громадська Н. А. Держава та її роль у соціальному діалозі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/337/9.pdf>.
5. Державна виконавча влада в Україні формування та функціонування // Збірник наукових праць : в 2 ч. / наук. кер. Н. Р. Нижник. – Київ. Вид-во УАДУ, 2000. – Ч. 1. – С. 9.
6. Державне управління в Україні централізація і децентралізація / відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – Київ : Вид-во УАДУ, 1997. – С. 156.
7. Дроньє А. Основні принципи успішного керівництва установою : методичні рекомендації / А. Дроньє. – Київ : Вид-во УАДУ, 1995. – С. 51.
8. Мельничук В. Норма нашого життя – марнотратство. Фінансовий контроль як необхідна складова державного управління // Голос України. – 2001. – 6 вер. – С. 4.
9. Общая теория управления. – Москва, 1994 – С. 166–187.

10. Павленко Р. Моделі реалізації парламентської відповідальності уряду / Р. Павленко // Нова влада. Збірник аналітичних матеріалів. – Київ : Факт, 2000. – Т. 1 (1) – С. 5.
11. Павленко Р. Общая теория управления. Президентсько-парламентська форма правління і слабкість парламентських партій в Україні / Р. Павленко // Нова влада. Збірник аналітичних матеріалів. – Київ : Факт, 2000. – Т. 2. – С. 18–33.
12. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння : монографія / Я. І. Пасько. – Київ : ПАРАПАН, 2008. – 270 с.
13. Пишуліна О. М. Історична ретроспектива та сутність поняття “соціальна держава” [Електронний ресурс] / О. М. Пишуліна. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/18.pdf.
14. Соціальна держава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_держава.
15. Тарасова С. Экономическая теория благосостояния / С. Тарасова. – Москва, 2001. – 223 с.
16. Титаренко Л. Становлення, розвиток та перспективи соціально орієнтованої держави [Електронний ресурс] / Л. Титаренко. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Titarenko.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Titarenko.pdf).
17. Хома Н Соціальна держава третього тисячоліття: модернізована модель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_71/homa_sotsialna.pdf.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016.

Булавін Д. Г. Социальное государство и государственное управление как показатели социальной ответственности власти

Статья посвящена ответственности власти, что связано с процессом государствообразования и деятельности властных структур на разных уровнях. Примером социальной ответственности власти является несение наказания за нарушение своих обязательств и полномочий. Субъектами государственной ответственности были выделены: Кабинет Министров, депутаты Верховной Рады, премьер-министр, Президент Украины. К социальной ответственности госслужащих относят политическую, юридическую и моральную ответственность.

Ключевые слова: *социальное государство, государственное управление, социальная ответственность.*

Bulavin D. G. Welfare State and Public Administration as Indicator of Power

The article is devoted to a very important topic today, the responsibility of government. This area is associated with the process of state and government structures at different levels. Examples of social responsibility of government is incurring penalties for breach of their duties and powers, social protection, social insurance, social assistance. The subjects of state responsibility has been allocated, Cabinet Ministers, Members of Parliament, the Prime Minister, the President of Ukraine. Responsibility is based on public liability based on the constitution and the laws relating to public administration. Social Responsibility power manifested in good governance the country to ensure its development in the economic, scientific, technical, social, cultural and other fields; implementation of the announced objectives, programs, commitments and social standards; Regular reporting to officials and state institutions to the public for the delegated powers and duties, answers to important issues of concern to society, and so on. Among the types of government responsibility was defined political, legal and moral responsibility. Political, legal and moral responsibility of authorities is an essential element of their effectiveness. Also, the relationship between the social state, business entities and conscious citizens should be formed based on mutual responsibility, which is a kind

way to limit the political power of the state and creating a civilized framework for business and human behavior. Principles of liability specified in the standards of conduct of official etiquette, articles and laws, taking the oath. The main focus of the welfare state should be the child's general social problems, provision of public goods and compliance with the order. The process of formation of the welfare state began through infrastructure development, assistance to enterprises and then perform important tasks for society. The welfare state defines man supreme value, provides assistance to people in difficult life situation in order to ensure a decent standard of living. The main functions of the welfare state include: protective, stimulating investment, communicative. Communicative function of the welfare state implemented through social dialogue. Social dialogue is through the process of harmonization of the various parties of their interests. The result of social dialogue is to reach understanding and consensus to develop joint programs. In the world of performing the role of social dialogue, the United Nations and in labor relations International Labour Organisation. Economic sector related to the production of goods, services and ways of regulating markets. Parties to social dialogue in labor relations are the following participants: employees, employers, state. The welfare state, as a party of social dialogue involves the implementation of a socially oriented market economy in which the employee is most fully realize the economic, labor and social rights. Building a social state in Ukraine must meet the trend of world development, the need for our country to enter the European space.

Key words: welfare state, public administration, social responsibility/.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Механізмами соціальної взаємодії суб'єктів надання соціальних послуг на регіональному рівні (рівні об'єднаної територіальної громади) є організаційно-управлінські механізми, серед яких соціальне партнерство набуває особливого значення, оскільки соціальна взаємодія, заснована на партнерській взаємодії суб'єктів соціального управління, здатна забезпечувати ефективне функціонування системи соціального обслуговування населення. У статті наведено результати соціологічного опитування мешканців новоутворених об'єднаних територіальних громад Запорізької області щодо визначення актуальних потреб у соціальних послугах та запропоновано перспективи взаємодії громадських організацій і органів місцевого самоврядування у наданні соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади.

Ключові слова: соціальне партнерство, соціальні послуги, соціальне обслуговування, об'єднана територіальна громада, громадська організація.

Складна соціально-політична та соціально-економічна ситуація в Україні зумовлює процеси докорінного реформування системи державного управління, децентралізації влади і розвитку України як суверенної та європейської держави. Саме тому однією з актуальних проблем є вдосконалення системи територіальної організації влади з метою підвищення ефективності державного управління у наданні соціальних послуг населенню. Створення ефективної системи соціального захисту населення в Україні є одним із пріоритетних завдань соціальної політики держави, що передбачає якісну перебудову системи управління соціальним обслуговуванням населення відповідно до нових соціально-економічних викликів і потреб населення, що домінують. У зв'язку із цим особливою актуальністю набуває проблема впровадження механізмів реалізації соціального партнерства в системі надання соціальних послуг населенню на рівні територіальної громади, оскільки соціальна взаємодія, заснована на партнерській взаємодії суб'єктів соціального управління, здатна не тільки забезпечувати ефективне функціонування системи соціального обслуговування населення, а й адаптуватись до глобальних змін у соціальній сфері загалом.

Питання ефективності системи соціального обслуговування населення були і є предметом наукових розвідок та гострих дискусій у соціологічному дискурсі. Сучасні дослідження здійснюються в межах соціально-філософських концепцій і соціологічних парадигм, зокрема структурно-функціонального підходу, центральною проблемою якого є інституціоналізація системи надання соціальних послуг (Р. Мертон, Т. Парсонс,

Н. Смелзер). Не менш значущою є роль теорій суб'єктивної спрямованості (П. Бурдєс, М. Вебер, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Н. Луман).

Питання соціального партнерства в соціальній сфері висвітлено в працях зарубіжних дослідників, зокрема С. Ваддока, П. Грінера, М. Джоргенсена, Л. Ерхарда, А. Ловкової, В. Міхеєва, М. Уорнера, В. Якимця та ін. Певні здобутки в межах окресленої проблематики мають і вітчизняні науковці. На різних аспектах соціального захисту й соціального обслуговування зосередили свої наукові розвідки О. Базилюк, В. Бех, В. Бідак, В. Гошовська, В. Грушко, Т. Єфременко, М. Лукашевич, В. Мандибура, О. Мачульська, Н. Мельник, В. Скуратівський, Ю. Сурмін, М. Туленков, В. Черняк, О. Яременко та ін. Однак у спеціальній літературі недостатньо уваги приділено дослідженню проблем соціального партнерства як механізму надання соціальних послуг на рівні територіальної громади. У зв'язку із цим виникає об'єктивна потреба в розробленні наукового обґрунтування концепції реформування системи соціального обслуговування в умовах децентралізації влади та створення об'єднаних територіальних громад.

Мета статті – провести теоретичний аналіз соціального партнерства як механізму надання соціальних послуг; визначити актуальні потреби в соціальних послугах в об'єднаних територіальних громадах та визначити перспективи взаємодії громадських організацій і органів місцевого самоврядування у наданні соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади.

Соціальне партнерство виступає як чинник управління в різних сферах суспільства. Найбільш розроблена концепція соціального партнерства у сфері соціально-трудових відносин, але в умовах становлення та розвитку громадянського суспільства, формування нової стратегії соціальної політики (у бік її поступової лібералізації) та зменшення ролі держави в соціальному забезпеченні соціальне партнерство набуває важливого значення в управлінні системою соціального захисту й соціального обслуговування населення, особливо на регіональному рівні, рівні місцевого самоврядування та місцевих територіальних громад.

Однією із соціологічних дефініцій соціального партнерства можна вважати визначення, запропоноване В. Міхеєвим: “Соціальне партнерство – це система відносин його основних суб'єктів і інститутів з приводу стану, умов, змісту та форм діяльності різних соціально-професійних груп, спільнот і прошарків [5, с. 24]. В. Якимець акцентує увагу на синергетичності соціального партнерства, яка виникає під час поєднання різних ресурсів з боку різних секторів (некомерційного сектора, бізнесу, держави) при вирішенні різних соціальних проблем, у тому числі і в наданні соціальних послуг населенню [7, с. 15]. Слід зазначити, що майже всі наукові підходи до вивчення соціального партнерства, незважаючи на розбіжності у виділені досліджуваного аспекту партнерських відносин, визначають як основ-

ний зміст, базовий модус взаємодії соціальних суб'єктів соціальну взаємодію трьох секторів суспільства – держави, бізнесу і громадянського суспільства. Отже, соціальне партнерство в соціальному обслуговуванні відрізняється полісуб'єктністю. Це такий тип управління, у якому беруть участь представники всіх груп суспільства опосередковано або безпосередньо. Одним із суб'єктів і об'єктів управління соціальним обслуговуванням сьогодні виступає територіальна громада, яка згідно із Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”, має таке визначення: територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [3].

У соціологічній науці поняття “громада” розглядається як соціальна спільнота, що об'єднує людей у контексті соціальної взаємодії для досягнення значущих для них цілей і реалізації особистих і соціальних потреб, причому в основі формування соціальних спільнот можуть лежати різні ознаки – соціально-демографічні особливості, професійний статус, місце проживання, соціально-психологічні особливості та ментальні характеристики, культурні детермінанти. Такі чинники визначають певні моделі формування функціонування спільнот, серед яких виділяють “часткову спільноту”, що формується за рахунок задоволення індивідуальних, специфічних потреб та інтересів. Інша модель спільноти представлена в концепції Т. Мак-Айвера, в основі якої лежить процес задоволення соціальних та індивідуальних інтересів всіх членів громади. Для такої спільноти притаманна характерна суб'єктність – “здатність до самостійного (автономного) відтворення на власній соціокультурній основі різних способів, форм, засобів соціальної активності, спрямованої на задоволення потреб людей” [6, с. 67–78]. На такій основі формуються і функціонують, насамперед етнічні, релігійні, територіальні громади. Інший підхід до розуміння громади наведено у працях М. Стейсі, який визначає як основну характеристику громади систему взаємопов'язаних соціальних установ і закладів, які функціонують на певній території й охоплюють всі аспекти соціального життя всіх членів громади [9, с. 140–146].

М. Боп і Д. Боп виділили проблемне поле соціальної роботи в громаді у різних країнах, а саме в контексті моделей практичної діяльності визначили два основних підходи: 1) використовується державними та недержавними організаціями і полягає у наданні ними соціальних послуг, 2) реалізується за допомогою активізаційних мотиваторів громади щодо вирішення існуючих проблем, тобто індивіди, виходячи зі свого бачення, визначають власні потреби та випрацюють механізм їх задоволення [1, с. 156–157].

Отже, соціальна робота в громаді як професійна діяльність включає в себе як формальні (юридично-правові, фінансово-економічні, матеріальні),

так і неформальні (психологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні) види допомоги, тому робота в територіальній громаді спрямована насамперед на формування та розвиток соціальної ідентифікації (соціальної приналежності) із певною соціальною спільнотою через стимулювання і відновлення зв'язків між організаціями, групами й індивідами всередині конкретної територіальної громади, а також вирішення соціально-економічних, соціально-психологічних проблем у середині громади завдяки актуалізації потреби в консенсус-орієнтованій взаємодії.

Серед основних функціональних напрямів соціальної роботи в громаді можна виділити такі: 1) координаційно-посередницька діяльність – сприяння розвитку партнерських взаємозв'язків територіальної громади, державних і недержавних організацій соціальної сфери на території громади; співпраця з представниками місцевих засобів інформації; 2) мотиваційно-мобілізуюча діяльність – мотивування людей до спільної діяльності для розвитку громади; активізація можливостей членів громади брати участь у житті всієї громади; сприяння розвитку різних форм взаємодопомоги між членами громади; підтримка та розвиток ініціативних груп членів громади; 3) дослідницько-моніторингова діяльність – аналіз і моніторинг соціальних умов, потреб, інтересів членів громади; моніторинг якості наданих соціальних послуг; 4) сервісно-обслуговуюча діяльність – надання соціальних послуг членам громади як з боку закладів соціального обслуговування, так і через створені групи самопомоги, волонтерські організації.

Соціальне партнерство в наданні соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади передбачає взаємодію таких соціальних суб'єктів: 1) департамент соціального захисту населення; 2) органи місцевого самоврядування (громади); 3) заклади соціального обслуговування населення; 4) громадські організації і благодійні фонди; 5) грантодавці; 6) групи самоорганізації в громаді; 6) бізнес-структури і комерційні організації.

Механізмами соціальної взаємодії суб'єктів соціального партнерства в управлінні соціальним обслуговуванням на регіональному рівні є організаційно-управлінські механізми: 1) створення надійного соціального середовища, що означає упевненість партнерів і місцевого співтовариства в цілому, що зобов'язання будуть виконані, а конструктивні пропозиції розглянуті та прийняті до виконання; 2) забезпечення можливості здобуття повної та достовірної інформації про партнерів, їх відкритості перед місцевим співтовариством; 3) визначення норм, що спонукають партнерів не шукати вигоду лише для себе, а прагнути до досягнення загальної мети: підвищення якості надання соціальних послуг територіальним громадам; 4) координація й залучення ресурсів органів влади (субсидії, гранти некомерційним організаціям), бізнес-структур (спонсорство, добродійність, меценатство) і громадськості (фінансові, матеріальні, людські ресурси);

5) розробка та підписання відповідної угоди про партнерство з метою закріплення основаних на відповідній правовій базі його пріоритетних напрямів, механізмів, технологій, критеріїв оцінювання ефективності; визначення обов'язків сторін.

Провідним суб'єктом соціального партнерства в наданні соціальних послуг на рівні територіальної громади, на нашу думку, можуть виступати громадські організації. У Законі України "Про об'єднання громадян" подано таке визначення: "Громадська організація – це об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів" [4]. Хоча більш доречно вживати термін "організації громадянського суспільства" і зараховувати до них також органи самоорганізації населення. Європейська комісія визначає приналежність до громадянського суспільства учасників ринку праці – соціальних партнерів (профспілки та федерації роботодавців), організацій – представників соціальних та економічних гравців у широкому сенсі (наприклад, організації споживачів), громадських організацій (неурядові організації) та організацій на рівні громади, через які громадяни можуть брати участь у житті громади (наприклад, молодіжні асоціації чи об'єднання батьків) тощо [8, с. 4–34].

Основними функціями громадської організації в системі соціального обслуговування населення на рівні територіальної громади є: 1) обслуговуюча, яка передбачає цільове надання населенню, виходячи з їх потреб, певних соціальних послуг; 2) інформаційна, яка має на меті отримання та формування банків інформації щодо запиту з боку громади на певні соціальні послуги; 3) програмувальна та планувальна, що передбачає участь у створенні та реалізації соціальних проектів громади, розробка стратегії щодо анагенезу системи соціальних послуг на рівні громади; 4) контрольна, що передбачає перевірку якості реалізації соціальних послуг та в цілому їх ефективності.

Сучасні науковці у сфері соціального управління приділяють значну увагу дослідженням функціонування механізмів соціального партнерства на рівні територіальної громади, відтворюючи його структурно-функціональну форму як державно-приватно-громадську взаємодію. Так, В. Якимець запропонував функціональні типи механізмів соціального партнерства, які можуть бути реалізовані на регіональному рівні: конкурсні, організаційні та процедурні. Конкурсні механізми передбачають взаємодію влади (грантодавця) лише з тими суб'єктами, які виграли конкурс. До цієї групи входять механізми соціального замовлення, соціального гранту, тендеру, конкурсу на отримання кредиту, конкурсу соціальних проектів, громадських ініціатив, авторських варіативних програм і т. д. Організаційні механізми будуються на тому, що влада спільно з НДО та бізнесом утворює нову організаційну структуру, якій делегується частина функцій щодо вирішення соціально значущих завдань. Процедурні механізми встанов-

люють правила співпраці, необхідні для вирішення спільних завдань партнерів [7, с. 184–186].

З метою розробки моделі соціального партнерства в наданні соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) в грудні 2016 р. було проведено соціологічне опитування серед мешканців новоутворених об'єднаних територіальних громад Запорізької області (n=350) щодо визначення актуальних потреб у соціальних послугах. На сьогодні в Запорізькій області діють 7 об'єднаних територіальних громад: Берестівська ОТГ, Веселівська ОТГ, Долинська ОТГ, Камиш-Зорянська ОТГ, Преображенська ОТГ, Смирновська ОТГ, Воскресенська ОТГ.

Як показники затребуваності соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах Запорізької області було визначено: 1) оцінку якості й доступності соціального обслуговування населення; 2) оцінку потреб у соціальних послугах. Результати подано на рис. 1–2.

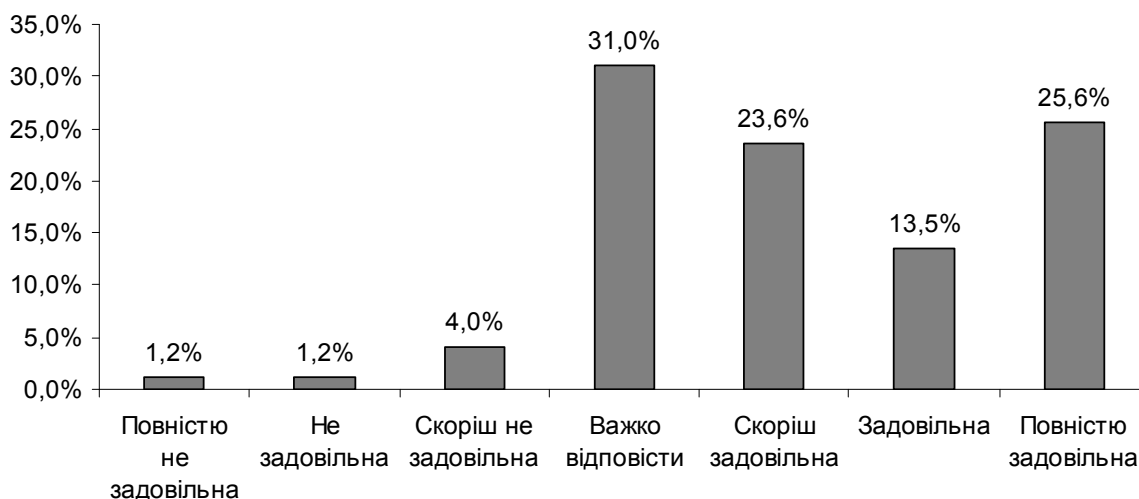

Рис. 1. Оцінка якості та доступності соціальних послуг

Як свідчать результати дослідження, 60% респондентів отримували соціальні послуги в соціальних службах за місцем проживання, причому 62% клієнтів соціальних служб позитивно оцінюють якість отриманих соціальних послуг.

Найбільш затребуваними соціальними послугами є (“дуже потребують” і “скоріше потребують”): соціально-економічні послуги (матеріальна і натуральна допомога, оформлення пенсії, соціальних виплат, субсидії на послуги ЖКГ тощо) – 55%, юридичні послуги (43%), послуги з працевлаштування (24%), інформаційно-посередницькі послуги (медіація, інформація щодо діяльності установ соціальної сфери, можливості прийняття участі в державних соціальних програмах) – 21%.

Рис. 2. Оцінка потреб у соціальних послугах

Висновки. Отже, ефективним механізмом надання соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади може виступити соціальне партнерство як взаємодія основних соціальних суб'єктів: державних і місцевих органів управління, бізнес-структур і недержавних некомерційних організацій у сфері надання соціальних послуг.

Основним суб'єктом соціального партнерства в наданні соціальних послуг на рівні територіальної громади можуть виступати громадські організації, а основною технологічною формою соціального партнерства в наданні соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади – соціальне замовлення як засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для задоволення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Основними функціонально-процесуальними етапами діяльності громадської організації в наданні соціальних послуг в об'єднаній територіальній громаді є такі:

1. Дослідницько-моніторинговий етап: визначення соціального портрету споживачів соціальних послуг у територіальній громаді, виявлення

актуальних проблем і соціально-психологічних потреб людей, що опинилися в складній життєвій ситуації.

2. Програмно-планувальний етап: розробка плану заходів щодо реалізації проекту вирішення організаційних питань (формування волонтерських груп, залучення фахівців), залучення фінансово-матеріальних ресурсів, укладання соціального контракту з органами місцевого самоврядування.

3. Етап надання соціальних послуг і соціальної роботи в територіальній громаді.

4. Моніторингово-контрольний етап: перевірка якості реалізації соціальних послуг та в цілому їх ефективності; підтримка та розвиток ініціативних груп членів громади з метою подальшого надання соціальних послуг через створені групи самопомоги і волонтерські групи самої громади.

Таким чином, напрямом подальших досліджень є розробка ефективної моделі надання соціальних послуг у територіальній громаді на основі механізму соціального партнерства та її практичне впровадження в соціальному обслуговуванні на рівні об'єднаної територіальної громади.

Список використаної літератури

1. Демидова Т. Е. Сравнительный анализ форм “работы в общине” в зарубежных странах / Т. Е. Демидова // Российский журнал социальной работы. – 1997. – № 2. – С. 156–157.

2. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 91 (із змінами, внесеними Законом України від 26 листопада 2015 р. № 835-VIII).

3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Нормативно-правове регулювання надання соціальних послуг: збірка документів та методичних матеріалів. – Херсон : МО “Нова генерація”, 2004. – 56 с.

4. Про об'єднання громадян : Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4572-17>.

5. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика : учеб. для вузов / В. А. Михеев. – Москва : Экзамен, 2001. – 158 с.

6. Семігіна Т. Робота в громаді: практика і політика / Т. Семігіна. – Київ : Видавничий дім “КМ Академія”, 2004. – 288 с.

7. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы / В. Н. Якимец. – Москва : Эудиторил УРСС, 2004. – 384 с.

8. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Civil Society Dialogue between the EU and Candidate Countries, COM(2005) 290 final. – Brussels. – 2005. – P. 4–34.

9. Stacey M. The Myth of Community Studies / M. Stacey // British Journal of Sociology. – 1989. – Vol. XX. – № 2. – P. 140–146.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016.

Мещан И. В. Социальное партнерство как механизм предоставления социальных услуг в объединенной территориальной общине

Механизмами социального взаимодействия субъектов предоставления социальных услуг на региональном уровне (уровни объединенного территориального общества) являются организационно-управленческие механизмы, среди которых социальное партнерство приобретает особое значение, поскольку социальное взаимодействие, осно-

ванное на партнерском взаимодействии субъектов социального управления способна обеспечивать эффективное функционирование системы социального обслуживания населения. В статье приведены результаты социологического опроса среди жителей новообразованных объединенных территориальных общин Запорожской области относительно определения актуальных потребностей в социальных услугах и предложены перспективы взаимодействия общественных организаций и органов местного самоуправления в предоставлении социальных услуг на уровне объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: социальное партнерство, социальные услуги, социальное обслуживание, объединенные территориальные общины, общественная организация.

Meshchan I. V. Social Partnership as Mechanism of Grant of Social Services in Incorporated Territorial Communities

The mechanisms of social co-operation of subjects of grant of social services at regional level (levels of the incorporated territorial society) are organizationally-administrative mechanisms among which social partnership takes on the special significance, as social co-operation, based on partner co-operation of subjects of social management able to provide the effective functioning of the system of social maintenance of population.

By the basic subject of social partnership in the grant of social services public organizations can come forward at the level of territorial society, and by the basic technological form of social partnership in the grant of social services at the level of the incorporated territorial society social order as mean of adjusting of activity in the field of grant of social services by bringing in on contractual basis of subjects of manage for satisfaction of requirements in social services, certain the local organs of executive power and organs of local self-government. By the basic functionally-judicial stages of activity of public organization in the grant of social services in the incorporated territorial society following.

1. Research-monitoring stage: determinations social to the portrait of consumers of social services in territorial society, exposure of issues of the day and social and psychological needs, people which appeared in a difficult vital situation.

2. Programmatic-plan stage: development of plan of measures in relation to realization of project, decision of organizational questions (forming of volunteer groups, bringing in of specialists), bringing in of financially-material resources, closing of social deal with the organs of local self-government.

3. The stage of grant of social services and social work is in territorial society.

4. Monitoring-supervisory stage: quality of realization of social services control and on the whole to their efficiency; support and development of initiative groups of members of society with the purpose of further grant of social services through the created groups of self-help and volunteer groups of society.

In the article results over of the sociological questioning are brought among the habitants of the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area in relation to determination of actual requirements in social services and the prospects of co-operation of public organizations and organs of local self-government are offered in the grant of social services at the level of the incorporated territorial communities.

Key words: social partnership, social services, social service, united territorial communities, public organization.

УДК 316.334.3:324

В. А. ПОЛТОРАК

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА МОДЕЛЕЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті проаналізовано недостатньо на сьогодні вивчену проблему можливостей використання при організації виборчих кампаній та прогнозуванні їх результатів різноманітних теорій та моделей електоральної поведінки. Відзначається, що використання практично всіх відомих на сьогодні подібних моделей (соціально-демографічної, соціологічної, соціально-психологічної, партійної ідентифікації, раціонального вибору, “економічного голосування”, маркетингової) не дає повного уявлення про реальну електоральну поведінку виборців внаслідок впливу низки соціальних та інших чинників. Розглянуто можливості доповнення цих моделей аналізом та використанням у цих процесах різних соціокультурних чинників – від вищих, генеральних установок особистості до установок ситуативних, що дає змогу певною мірою підвищити ефективність організації виборів та прогнозування їх результатів.

Ключові слова: електоральний маркетинг, моделі електоральної поведінки, соціокультурні установки.

Одна з найважливіших проблем організації виборчих кампаній та електорального маркетингу, що на сьогодні залишається практично не вирішеною, є можливість та реальна спроможність організаторів виборів, політиків, політологів, політтехнологів, соціологів визначати та використовувати найбільш ефективні й дієві моделі проведення виборчих кампаній і прогнозувати результати виборів. З цією метою як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями впродовж багатьох років розробляються, випробовуються та використовуються найрізноманітніші теорії й моделі електоральної поведінки, такі як соціально-демографічна, соціологічна, соціально-психологічна, партійної ідентифікації, раціонального вибору, “економічного голосування”, маркетингова та деякі ін. Більше того, аналізується вплив на поведінку виборців різноманітних ефектів та парадоксів, зокрема таких як “парадокс Даунса”, “Парадокс Олсона”, “Парадокс голосування” та ін. [1, с. 82–85].

Однак їх аналіз та використання свідчать про те, що якихось чітких відповідей на питання про специфіку поведінки виборців, чинники, що їх визначають, вони не дають. Зрозуміло, що проблема ця багато в чому виходить з того, що сам електоральний процес є складним та багатофакторним, що цінності та установки його учасників дійсно відрізняються, причому за багатьма параметрами. Проте значущість пошуків, підходів до вирішення цієї проблеми (якщо, звісно, подібні вичерпні підходи дійсно існують) дуже велика як для соціологічної та політичної науки, так і для електоральної практики. Тому наукові та практичні пошуки у цьому напрямі відбуваються постійно.

Мета статті – аналіз сутності та можливостей використання в процесі організації виборів та прогнозуванні електоральної поведінки громадян соціокультурних чинників, складових електоральної поведінки.

При розгляді теорій, моделей електоральної поведінки населення, як про це вже йшлося вище, практично в усіх випадках не можна дати однозначної відповіді на запитання про те, яким чином будуть поводитися різноманітні групи виборців у різних ситуаціях проведення виборчої кампанії, та головне, яким чином вони проголосують, тобто оберуть певний тип електоральної поведінки.

Це стосується і соціально-демографічної моделі (практично неможливо пояснити, чому люди, які належать до однієї вікової або статевої групи, голосують по-різному), і соціологічної моделі (навіть чи сьогодні хтось зробить висновок, що електоральний вибір залежить, у першу чергу, від належності людини до певної соціально-класової групи), і моделі партійно-ідеологічної ідентифікації, і навіть моделей раціонального вибору та “економічного голосування”, коли виборці у першу чергу орієнтуються на те, яким чином обрані делегати чи політичні партії будуть вирішувати певні проблеми. Дійсно, не всіх виборців цікавлять одні й ті самі проблеми, та не всі згодні із певними підходами до їх вирішення.

Усе це цілком зрозуміло, саме на врахуванні різних думок виборців і базується демократичний підхід до організації влади. Звідси, до речі, і важливе значення електорального маркетингу, який базується на визначенні, аналізі та врахуванні тих цінностей, установок, поглядів і т. д., що притаманні виборцям, їх різним групам, та розробляє стратегії найбільш ефективної реалізації електоральних завдань, що вирішуються політиками та політичними силами.

З цього можна зробити ключовий висновок стосовно того, що як би не хотіли політики, політтехнологи, політичні консультанти, “спростити” завдання щодо вибору якихось “конкретних” і чітких підходів до досягнення успіху в електоральних кампаніях, це принципово неможливо. Більше того, електоральна практика свідчить про те, що навіть ефективних моделей прогнозування результатів виборів (за винятком використання екзит-полів безпосередньо у день виборів) практично на сьогодні не існує.

Це дає змогу дійти висновку, що організація таких складних процесів, як електоральні, визначення та врахування різних аспектів та спрямувань поведінки виборців потребує максимального врахування (окрім визначення класичних моделей їх поведінки у певних ситуаціях) різноманітних чинників, що можуть впливати та впливають на виборців у процесі організації виборчих кампаній.

Одними з найважливіших у цьому процесі чинників, що пов’язані із соціокультурними детермінантами, є такі: врахування тієї обставини, що на електоральну поведінку виборця впливають цінності та норми соціально-політичної культури суспільства, соціальної та іншої групи, до якої на-

лежить людина, виборець. При цьому можна говорити про ключові, базові цінності, які притаманні певному народу, нації тощо та впливають на поведінку людей довготерміново, та цінності, які формуються у процесі поступового розвитку суспільства і змінюються в певних умовах, під впливом певних факторів.

До речі, з нашої точки зору, у подібній ситуації можливе використання диспозиційної теорії, розробленої одним із засновників радянської соціології В. Ядовим. Підкреслюючи ту обставину, що вперше припущення щодо багаторівневої системи схильностей особистості до сприйняття зовнішнього середовища і поведінки було висунуто М. Рокичем, В. Ядов говорить про те, що йому вдалось створити цілісну теорію диспозиційного регулювання соціальної поведінки особистості.

“Сутність теорії, – зауважує він, – у такому. Диспозиції особистості утворюють ієрархічно організовану систему. Її найвищий рівень – загальна спрямованість інтересів (концепція життя) та система ціннісних орієнтацій. Припускається, що вищі диспозиції є найбільш стійкими, що відповідає відносно вищій стабільності загальних соціальних умов діяльності особистості (сталі особистості способу життя великих соціальних спільнот), вони активно впливають на диспозиції рівнів, що лежать нижче. Проте ситуативні соціальні установки, на відміну від узагальнених, мають відносну самостійність, що забезпечує адаптацію особистості до нестабільних, таких, що змінюються, умов діяльності при збереженні стійкої цілісності їх вищих генеральних диспозицій. Останні регулюють загальну спрямованість соціальної поведінки особистості, а диспозиції інших рівнів – поведінку у тій чи іншій сфері діяльності, спрямованість вчинків у ставленні до певних соціальних об’єктів та ситуацій” [2, с. 49–50].

З нашої точки зору, ця теорія дає змогу не тільки визначити різні рівні установок та цінностей, що впливають на електоральну поведінку особистостей, але й встановити взаємозв’язок між ними. Припустимо, мова йде про особистість (видається, що в цьому плані можна говорити про поведінку різних соціальних, етнічних, релігійних та інших груп), що сповідує демократичні принципи відносно устрою держави. Відповідно, як вища диспозиція стосовно електоральної поведінки особистості чи групи буде виступати потреба, установка на оптимальну та надійну електоральну систему, що використовується у відповідному процесі, у відповідній ситуації.

Як диспозиції іншого, більш низького рівня можуть виступати установки на необхідність ефективної реалізації свободи слова, свободи совісті, створення рівних умов до конкуруючих партій і кандидатів, відсутність фальсифікацій при проведенні виборчого процесу та ін. Тобто мова йде, по-перше, про низку ситуативних соціальних установок, які характеризують ставлення особистості до різних аспектів організації виборчого процесу. По-друге, такі установки дійсно можуть “адаптувати” поведінку особи-

стості до її функціонування у певних умовах (наприклад, при застосуванні мажоритарної або пропорційної системи виборів, де багато аспектів їх реалізації суттєво різняться). Нарешті, по-третє, прояви подібних ситуативних диспозицій, безумовно, “підкоряються” диспозиціям генеральним, загального рівня, що найбільш повно відповідають загальним умовам і цілям відповідної електоральної діяльності.

Візьмемо приклад використання законодавства, правничих процедур при вирішенні проблем визначення надійності та справедливості результатів здійснених виборів. З точки зору будь-якої юридичної теорії та практики та навіть нормальної людської логіки подібне використання законодавства є не тільки можливим, але й необхідним за наявності будь-яких непорозумінь, різного трактування здобутих результатів тощо.

Водночас якщо розглядати ставлення до використання таких процедур російського та українського сучасних електоратів, громадян, то можна зафіксувати відмінності з точки зору соціокультурних підходів. У першому випадку, тобто відносно ставлення росіян, фіксується, як зауважує російський політолог О. Страхов [3, с. 91], така ситуація.

Для російського менталітету судові розгляди (зокрема такі, що стосуються ходу виборів та їх результатів) практично не вписуються в національну політичну культуру, тому часто сприймаються пересічними громадянами як щось чуже, не притаманне для них. Тому електоральні спори, суперечки часто сприймаються як спосіб втручання впливових сил, самої влади у виборчий процес. Водночас для українського менталітету, як це добре відомо, навпаки, організація судових розглядів за результатами виборів є одним із вагомих важелів встановлення реальних результатів електоральних перегонів. І хоча так буває не завжди, відомо, наскільки активно українські громадяни беруть участь у подібних судових розглядах, начайс-тіше вимагаючи, щоб вони проходили у відкритому режимі.

Отже, з нашої точки зору, можна зробити досить виважений висновок стосовно того, що в цьому випадку у росіян та українців (мова йде про сучасних) існують різні базові соціокультурні цінності, генеральні диспозиції, без урахування яких взагалі неможлива реалізація відповідних соціальних процесів. Спробуємо лише спрогнозувати ситуацію, коли українцям відмовляють у судовому розгляді, скажімо, “дискусійних” результатів виборів. Причому спеціально наголосимо на тому, що в основі подібного різного підходу росіян та українців до оцінювання і використання юридичних процедур при аналізі електоральних процесів є не політичні чи юридичні чинники, а саме соціокультурні фактори.

Цікаво, що О. Страхов наводить також зовсім специфічний з точки зору електоральної практики приклад впливу соціокультурних чинників на поведінку акторів електорального процесу. Так, він наводить думку (цілком справедливу, з нашої точки зору) відомого російського письменника О. Солженіцина, який стверджував, що самовисування на виборні посади

не властиво російській традиції, а тому може бути розцінено масами як порушення культурних норм суспільства. Навряд чи треба говорити про те, що для західного менталітету (цікаво, що і в Україні такі випадки виникають усе частіше) це явище цілком прийняте, припустиме.

Можна й надалі наводити випадки та тенденції, коли соціокультурна складова має іноді дуже інтенсивний вплив на електоральну поведінку виборців. Так, часто виникає запитання, чому українці повторно, іноді декілька разів віддають голоси за політиків, які не виправдали надій електорату, не виконали тих обіцянок, які давали. З точки зору електоральної теорії “економічного голосування” саме подібне “невиконання” обіцянок має призводити (і на Заході найчастіш призводить) до того, що преференції електорату переходять до іншої політичної сили або іншого політика. В Україні ж у цих випадках досі дуже часто діють (безумовно, на соціокультурному рівні) апокаліпсичні прагнення, які С. Булгаков, В. Короленко та деякі інші мислителі й філософи вважали притаманними східним слов'янам. Вони найчастіше зводяться до віри в “диво”, можливість чогось незвичайного. Саме тому, з нашої точки зору, українські (вже не кажучи про російських чи білоруських) виборців часто підтримують на виборах навіть таких політиків, які показали свою реальну неспроможність виконати ті завдання та обіцянки, які вони давали на попередніх виборах. Цікаво, що іноді як виправдання наводять аргумент, що “інших” політиків просто немає. Але західний досвід (візьмемо, наприклад, А. Меркель у Німеччині) свідчить про те, що “цивілізовані” люди голосують тільки за тих, хто правдовує їх очікування.

Таким чином, встановлення та застосування в електоральній діяльності подібних базових цінностей, що впливають на електоральну поведінку населення, є одним із важливих чинників, що дають змогу забезпечити ефективне використання електорального маркетингу, прогнозувати електоральну поведінку населення, тобто, зокрема, те, якими будуть результати виборів, “додаючи” уточнювальних моментів (про абсолютний ефект при їх використанні не йдеться) при застосуванні для аналізу класичних моделей електоральної поведінки, таких як соціологічна, партійної ідентифікації чи раціонального вибору та ін.

Зрозуміло, що окрім подібних базових цінностей, що певним чином визначають електоральну поведінку, політтехнологи та інші фахівці по організації виборів можуть і мають брати до уваги і соціокультурні цінності нижчого рівня, що формуються в процесі поступового розвитку та функціонування суспільства й при використанні його політичних демократичних виборчих систем. Так, розробляючи стратегію виборчої кампанії у певній країні або на території того чи іншого виборчого округу, вкрай необхідно визначити, що більше цінує населення, про участь якого у виборах йдеться: соціальну захищеність або економічні перспективи зростання? Громадський порядок чи особисту свободу? Стабільність чи реформи? Мир чи за-

безпечення військової безпеки? І так далі. Причому необхідно визначити, яка частина потенційних виборців поділяє відповідні цінності, а яка – ні.

При використанні методу соціокультурного аналізу, про який йде мова, зокрема під час визначення цінностей, притаманних різним групам електорату, активно використовуються електоральні соціологічні дослідження, проведення яких дає змогу не тільки визначити зміст подібних цінностей, але й їх “регіональну спрямованість” і поширеність (тобто специфіку регіональної соціально-політичної культури) та багато інших важливих в електоральному плані чинників. Наприклад, основні питання, що хвилюють потенційний електорат; рівень довіри до органів управління й самоврядування і політиків; основні настрої виборців у період підготовки до виборів та їх проведення (оптимістичні чи песимістичні, налаштованість на реформи тощо).

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що пошук, встановлення та використання в електоральній практиці базових (вищих, генеральних) та ситуативних соціокультурних установок є одним із найважливіших чинників, що дають змогу підвищити рівень організації виборчих кампаній.

При цьому, з одного боку, їх врахування та додаткове до класичних моделей використання все ж, як виявилось, не дає змоги отримати чіткий та прогнозований результат відносно особливостей електоральної поведінки виборців. Але, з іншого боку, використання їх у процесі організації виборів та прогнозуванні їх результатів значною мірою може посилити ефективність подібної роботи та використовуваних заходів.

Список використаної літератури

1. Полторац В. А. Технології моделювання в електоральних кампаніях: парадокси “Даунса”, “Олсона”, “Голосування” / В. А. Полторац, О. Є. Шинкаренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1148. Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи” : зб. наук. праць. – Харків, 2015. – № 34. – С. 82–85.
2. Ядов В. А. Социальные и индивидуальные факторы изменений в диспозиционной структуре личности / В. А. Ядов, Н. В. Ядов // Социологические очерки : ежегодник. – Москва : Институт молодежи. Высшие социологические курсы, 1991. – Вып. 1. – С. 49–61.
3. Страхов А. П. Изучение электорального поведения россиян: социокультурный подход / А. П. Страхов // Полис. – 2000. – № 3. – С. 90–96.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016.

Полторац В. А. Социокультурная составляющая моделей электорального поведения

В статье анализируется недостаточно на сегодняшний день изученная проблема возможностей использования при организации избирательных кампаний и прогнозировании их результатов различных теорий и моделей электорального поведения. Отмечается, что использование практически всех известных на сегодня подобных моделей (социально-демографической, социологической, социально-психологической, партийной идентификации, рационального выбора, “экономического голосования”, мар-

кетинговой) не дает полного представления в силу влияния множества социальных и иных факторов. Рассмотрены возможности дополнения этих моделей анализом и использованием в этих процессах разнообразных социокультурных факторов – от высших, генеральных установок личности до установок ситуативных, что позволяет в определенной мере повысить эффективность организации выборов и прогнозирования их результатов.

Ключевые слова: электоральный маркетинг, модели электорального поведения, социокультурные установки.

Poltorak V. A. The Socio-Cultural Component Models of Electoral Behavior

The article analyzes the inadequate use today possible problems in the organization of election campaigns and the prediction of the results of different theories and models of electoral behavior. It is noted that the use of almost all presently known similar models (socio-demographic, sociological, socio-psychological, party identification, rational choice, “economic voting” marketing) do not give a complete picture, because of the influence of a number of social and other factors on the real electoral behavior of voters.

As one of the possible approaches to a partial solution of this problem, the article suggests the use in the processes of electoral activities (election administration, forecasting of results, etc.) socio-cultural factors, that is, given the fact that voter behavior affects the value and the norms of social and political culture, social or other groups to which the voter belongs. In this case, it must take into account both the superior general dispositions of the person associated with the general orientation of its interests (life concepts), and lower level dispositions of situational related processes direct the functioning of society.

As examples of differences in the higher level in the political dispositions of electoral activities between the Russian and Ukrainian population, are the following. The first example related to their attitude to the use of legislative procedures in the analysis of the problems with the definition of the level of fair elections. For Russian mentality judicial review almost does not fit into the national political culture, electoral disputes, as a rule, are seen as a way of intervention of influential forces in the electoral process, while for modern Ukrainians the organization of judicial review on the results of the elections appears as one of the important levers of the establishment the actual election results.

The second example relates to the attitude of the Russian and Ukrainian population to self-nomination of candidates in the elections. For the first (this is a well written AI Solzhenitsyn) it does not correspond to the Russian tradition, and is perceived as a violation of cultural norms of society, for the second, as well as in general for the Western mentality, this process is acceptable, permissible. The article concludes as to the use of the analysis of the election socio-cultural population of plants, though they do not solve the problem of the effectiveness of their organization as a whole, yet greatly increases the effectiveness of such work.

Key words: electoral marketing model of electoral behavior, socio-cultural settings.

УДК 316.74:78(045)

Б. В. СЛЮЩИНСЬКИЙ

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті досліджено теоретико-методологічні засади музичної культури в історично-соціологічному аспекті. Розглянуто питання хронології вивчення музичної культури як соціального феномену. Визначено основні етапи розвитку соціології музики (музичної культури), яка є фактором, що відображає дійсність і впливає на людину за допомогою усвідомлених і особливим чином організованих звукових послідовностей.

Ключові слова: *музика, соціологія музичної культури, музична культура, соціо-музикологічний підхід, музична продукція.*

Музика, як свідчить енциклопедія (від грецького *musike* – мистецтво муз.), – вид мистецтва, який відображає дійсність і впливає на людину за допомогою усвідомлених і особливим чином організованих за висотою і в часі звукових послідовностей, складених в основному із тонів (звуків певної висоти) [1, с. 255].

Що стосується соціології музики, то її визначають як галузь соціології мистецтва і художньої культури, а предметом її дослідження – соціально-музичну сферу як специфічну соціально-художню реальність, “зіткану” із системи соціально-музичних відносин її суб’єктів і закріплену інституціонально. Цій сфері притаманна система цінностей і норм, музичних потреб, особливих інтересів, специфічного спілкування людей. Вона поєднує всі ці елементи в цілісність та художньо соціалізує особистість і суспільство [2, с. 557].

Виражаючи думки й емоції людини у формі почутого, музика служить засобом спілкування людей і впливу на їхню психіку. Це відбувається за допомогою фізичних і біологічних особливостей зв’язку звукових проявів людини з її психічним життям (емоційного життя) і залежить від активності звука як подразника і сигналу до дії. У ряді відносин музика аналогічна мові, точніше мовній інтонації, де внутрішній стан людини і її емоційне ставлення до світу відображається за допомогою змін висоти, тембру та інших характеристик звучання голосу. Разом з тим музика дуже відрізняється від мови, перш за все якостями, які притаманні тільки їй як виду мистецтва. Сюди можна віднести: опосередкованість відображення дійсності, необов’язковість утилітарних функцій, роль естетичної функції, художню цінність як змісту, так і форми (індивідуальний характер образів і їхнього втілення, вияв творчих починань, загальнохудожньої і специфічної музичної талановитості автора чи виконавця).

Порівняно з універсальним засобом звукового спілкування людей – мовою, специфіка музики виявляється також у неможливості однозначно

виразити конкретні поняття в суворій упорядкованості висотних і часових (ритмічних) відношень звуків (завдяки фіксованості висоти і тривалості кожного з них), що набагато збільшує їхню емоційну і естетичну виразність. Історія розвитку музичної культури досить тривка і цікава.

Музична протосоціологія в Україні розвивалася у творчості П. Сокальського, К. Квітки, С. Людкевича та ін. З 1960-х рр. відділом етномистецтвознавства АН України проводилось вивчення музичних потреб і смаків різних етносів в Україні (С. Гриць, Л. Черкашин, І. Ляшенко). У 70–80-х рр. ХХ ст. проводилось комплексне дослідження музичного життя, особливо відносин його суб'єктів – композитора, публіки, критики, порівняльне дослідження – в часи застою, перебудови і державотворення (О. Семашко). Сьогодні порушена проблема також є досить актуальною. Її досліджують С. Войтович, Є. Головаха, Н. Паніна, Д. Кужелев та ін.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад музичної культури в історично-соціологічному аспекті, адже саме музична творчість у всі часи історичного розвитку суспільств була тим цікавим феноменом, який виражав життя і настрої людей, фіксував події та прагнення людства. Але раніше розглядали соціологію музики лише як вид мистецтва. Відомий німецький філософ, соціолог, композитор Теодор Людвіг Визенгрунд Адорно у праці “Вибране: Соціологія музики” (М. : Университетская книга, 1999) аналізує музику як соціальне явище, де виводить дуже важливу ідею про те, що певні види музики можна розглядати як моделювання процесу відчуження (обезлюднення) людини, що відбувається в умовах пізнього капіталізму. Процес “ущемлення” особистості суспільною “тотальністю” у вигляді певної музики є однією з тем соціології Адорно. Досліджуючи праці відомих учених, ми можемо стверджувати, що людина є не тільки творцем музики, але й її сприймаючою стороною. Музика виконує певну соціальну дію. Виходячи з цього, можна сказати, що *соціологія музичної культури* – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає соціальні відносини залежності між суспільством і музичною діяльністю як частиною художньої діяльності, а також функціонування музичної культури (творчості) в конкретно-історичних умовах.

Дійсно, музична культура як наука про музичне виховання та взаємозв'язок музичного надбання (творчості) тісно пов'язана з вихованням (сприйняттям) музичних творів взагалі і вихованням як частиною загальної культури зокрема; вона вивчає сутність, цілі, завдання і закономірності музично-виховного впливу на людей для досягнення стійких соціально-вагомих змін у їхній свідомості та поведінці. Цей процес взаємодії суб'єкта (музика) і об'єкта (людина, слухач, спільнота, суспільство) відбувається за певних умов (квартира, концертна зала, танцювальний майданчик і т. д.) за допомогою певних засобів і методів. Сучасна наука, вивчаючи різні аспекти впливу на людину (суспільство), розглядає можливість об'єднання теоретичних висновків (загальнотеоретичних і

конкретних рівнів дослідження), які проводить соціологія музичної культури як наука про закони розвитку та функціонування соціальних спільнот і соціальних процесів, про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодій цих спільнот, а також особистостей під впливом музичної культури. Із висловленого вище видно, що саме соціальні відносини між особистістю, спільнотами і суспільством як музична культура обов'язково стають об'єктом і предметом дослідження соціології музичної культури. Соціологію музичної культури цікавить соціальна сторона музичної культури: яким чином завдяки впливу музичної культури людина включається в ті чи інші соціальні групи, займає певні позиції в соціальній структурі суспільства, освоює і виконує різноманітні соціальні ролі в суспільстві.

Соціологія музичної культури вивчає соціальні характеристики музичної культури, вплив на процес її розвитку соціальних інститутів, а також соціального макро- і мікросередовища.

Соціологія музичної культури займає конкретне місце у спільній системі соціологічних знань про суспільство поряд з такими науками, як: соціологія культури, соціологія мистецтва, соціологія музики, соціологія виховання, соціологія освіти тощо. Але кожна з вищеперелічених галузей соціологічних наук має свої особливості. Звичайно, є щось і спільне, але не можна ототожнювати, наприклад, соціологію музики і соціологію музичної культури, бо у кожній з них своє чітко окреслене проблемне поле.

Соціологія музики тривалий час належала до сфери музикознавства, її завданням вважалась допомога у пізнанні закономірностей розвитку музичної форми суспільної свідомості. Навіть провідний російський теоретик соціології музики А. Сохор назвав свою фундаментальну працю саме так: "Соціологія і музична культура" [3, с. 112]. Як бачимо, соціологія музики зосереджувала свою увагу на соціальні функції музики, її роль у вихованні, в управлінні державою (згадаймо політичні впливи на музику та творчість митців). Соціологія музичної культури розглядає саме музичну культуру у поєднанні із суспільством.

Отже, соціологія музичної культури – це спеціальна соціологічна теорія, що вивчає закономірності функціонування музичної культури в суспільстві: її місце та роль у суспільній системі; зміст, форми і напрями музичної культурної діяльності; рівень музичної культури різних соціальних прошарків; потреби в музичній культурі та рівень їх задоволення у кожний історичний час; стан, зміст та ефективність діяльності соціальних інститутів і закладів культури, які пропагують музичну культуру, якісний склад кадрів, зайнятих як у професіональній, так і в аматорській діяльності; ситуацію на ринку музично-культурної "продукції"; особливості публіки (слухацької аудиторії), репертуар музично-культурницьких закладів та засобів масової комунікації; проблеми сприймання музичної "продукції" та проблеми музичної культури в певний історичний час.

Отже, цій сфері притаманна система цінностей і норм, музичних потреб, особливих інтересів, специфічного спілкування людей залежно від рівня музичної культури суспільства. Вона поєднує всі елементи в цілісність та художньо соціалізує особистість і суспільство.

Таким чином, якщо музика – це вид мистецтва, який відображає дійсність і впливає на людину засобами усвідомлених і особливим способом організованих звукових послідовностей, то музична культура – це музичний рівень певної спільноти, суспільства, від якого залежить розвиток музики, тобто відбувається взаємозв'язок: автор – виконавець – слухач і зворотна дія на автора і виконавця.

Тривалий час соціологію музики відносили до сфери музикознавства, а соціологія музичної культури і сьогодні ототожнюється із соціологією музики.

Історія становлення соціології музики – це, з одного боку, визрівання проблематики й методики соціомузикологічного підходу в межах музикознавства, а з другого – поступове виділення її в окрему галузь, а соціологія музичної культури – це рівень музичного сприймання залежно від соціальних факторів, які існують у певній соціальній групі та на які впливають економічні, політичні, соціальні та інші фактори.

Проблематика і методика соціомузикологічного підходу в межах музикознавства, тобто протосоціологія, сягає давньої історії та періоду феодального суспільства (Греція, Індія, Китай та ін.). Основна проблематика соціології музики була окреслена у творчості Платона й Аристотеля (соціальні функції музики, диференціація музичної публіки за соціальними ознаками, проблема доступності та демократизація мистецтва, зворотність впливу публіки на творчість і виконавство), тобто ті аспекти, які саме повинна розглядати і розвивати соціологія музичної культури як галузь соціології культури.

У добу Середньовіччя французький музичний соціоемпірик Ж. де Груші (XII – поч. XIV ст.) класифікує музичні жанри за соціальними функціями та умовами їх побутування. Ця лінія була продовжена європейською традицією в XVII–XVIII ст. (М. Преторіус “Синтагма музикум”) [2, с. 557].

В епоху романтизму музично-соціологічні проблеми широко обговорюються за участю композиторів Ф. Ліста, Г. Берліоза, а пізніше – Р. Вагнера. Саме їх цікавить взаємозв'язок композитора і публіки.

Наприкінці XIX ст. викристалізовується основна проблематика соціології музики (К. Беллаг “Музика з соціологічної точки зору”), а в 20-х рр. XX ст. закріплюється і розвивається власне соціологія музики.

Ґрунтовний внесок у розвиток соціології музики у 1920-х рр. у Росії зробили видатні музикознавці Б. Асаф'єв та Б. Яворський.

З 1960-х рр. визначилися профілі наукових шкіл: на Уралі – музична публіка (В. Цукерман, Л. Коган); у Санкт-Петербурзі – теорія музичної соціології та функціонування музичного життя (А. Сохор, Ю. Капустін);

у Москві – система музичного життя (Г. Головінський, Е. Дуков). Таким чином, у соціології окреслились три підходи: музикознавчий (К. Блаукопф), який охоплює вивчення переважно еволюції музично-звукових систем, його прихильники вважають соціологію музики допоміжною наукою “соціальної історії” музики; емпіричний, “суто соціологічний” напрям (А. Зільберман), який вважає, що соціологія музики повинна вивчати поширення і споживання музики в суспільстві й ставлення до неї різних “соціомузичних груп” та прогнозування базових змін у сфері музики і дотичних до неї галузей, не вникаючи в художню специфіку музики; естетичний підхід, який заперечує “соціологію музики без музики” і передбачає, за словами німецького дослідника Т. Адорно, повне розуміння музики, у т. ч. поряд з традиційними проблемами відображення в музиці класової структури суспільства, еволюції жанрів, національного характеру музики, особливостей авангардної музики.

Соціологія музики формується як теорія, яка вивчає нову соціомузичну реальність як різновид соціальної сфери, що має складну ієрархічну структуру своїх суб’єктів, систему забезпечення й опосередкованих зв’язків і взаємодій з соціумом соціомузичних відносин. Вона, вивчаючи певні цикли створення і функціонування музики, набуває додаткових соціокультурних вимірів, якості соціології музичної культури, досліджує генетично-функціональний аспект соціального буття музики, її соціодинаміку, рушійною силою і фактором інновацій якої є соціально-музичні потреби.

Сьогодні соціологія музичної культури продовжує розвиватися, досліджуючи музичне життя України, особливо у відносинах його суб’єктів – композитор – виконавець – слухач.

Музика покликана викликати певні естетичні почуття, створювати відповідний настрій, але не тільки, вона має великі виховні властивості. Вивчаючи суть, мету, завдання і закономірності музично-виховного впливу на людей, музика формує відповідні світоглядні виміри. Цей процес взаємодії відбувається за певних умов, які виникають при сприйманні музичного твору (оточення, настрої, музична підготовка, мета прослуховування музичного твору тощо). Але процес виховання музичної культури тісно пов’язаний з іншими науками, наприклад, з психологією.

Психологія (грецьке *psyche* – душа і *logos* – наука) досліджує, яким чином відчуття, сприйняття, думки, почуття, воля та інші елементи психіки людини впливають на її свідомість, ціннісні орієнтації та норми поведінки. Знання психології дають змогу цілеспрямовано впливати на людину для вироблення певної поведінки.

Важливе місце у виявленні проблем музичної культури займає і філософія (грецьке *phileo* – любов і *sophia* – мудрість). Філософія як наука визначає найбільш загальні закономірності розвитку природи, суспільства і людини.

Неможливо обминути і таку важливу науку, як соціологія, яка вивчає закони розвитку та функціонування соціальних спільнот і соціальних процесів, соціальні взаємозв'язки й взаємодію спільнот, а також спільностей і особистостей. З наведених визначень можна зробити висновок, що такі соціальні відносини між особистістю, спільнотами та суспільством, як музичне виховання (музична культура), стають сферою дослідження соціології музичної культури як науки.

Музична культура, впливаючи на слухачів, виконує і пізнавальну роль. За її допомогою слухач ознайомлюється з музичною культурою минулого, з музичною культурою інших народів тощо.

Останні емпіричні дослідження та теоретичні викладення соціології музики та соціології культури, мистецтва дають можливість проаналізувати музичні відносини у суспільстві, стан музичної культури, але не дають цілісної уяви про музичну культуру суспільства.

Отже, спираючись на праці зарубіжних і вітчизняних учених у цьому дослідженні, зробимо спробу визначити, що:

1. На відміну від соціології музики предмет соціології музичної культури – це соціокультурний феномен, який відповідає предмету загальної соціології, бо вивчає соціальні характеристики музичної культури, вплив на процес її розвитку соціальних інститутів, а також соціального макро- і мікросередовища.

2. Спираючись на методологію соціології, музичну культуру можна подати в системі всієї сукупності соціальних явищ і процесів.

3. Використання соціологічних методів дослідження дасть можливість вивчити як кількісні, так і якісні соціальні характеристики рівня музичної культури суспільства, стан його розвитку.

4. Всі вищезазначені аргументи, як нам видається, допоможуть розглядати соціологію музичної культури як науку більш широкого рівня узагальнення, що надає їй методологічного характеру щодо інших наук про музику.

Зміст соціології музичної культури реалізується в її функціях, бо як будь-яка наука соціологія музичної культури виконує в суспільстві деякі функції (латинське *functio* – виконання, здійснення), які в сукупності й визначають її роль.

Музична культура завжди дзеркально відображає стан культури у суспільстві, морально-політичну і духовну атмосфери соціального життя, які в сукупності становлять соціальний простір музичної культури для конкретно взятого суспільства. Отже, коло замикається. Можна із впевненістю стверджувати, що музична культура повністю відповідає основним вимогам сучасної соціології і належить до соціальних явищ.

Як вважав Теодор В. Адорно, “Музика бігає від суспільства (в цьому її соціальність), вона загрожує суспільству, поки суспільство її не бачить, вона так непомітно підриває його основи, вона являє суспільству такий об-

раз суспільства, у якому суспільство ніяким чином не повинно впізнати себе” [4, с. 402].

Висновки. Отже, аналізуючи висловлене вище, можна стверджувати, що соціологія музичної культури на сучасному етапі розвитку музичної культури та суспільства в цілому явище унікальне. Вона, як галузева соціологічна теорія, перебуває в постійному розвитку від минулого до сучасності. Тому соціологію музичної культури слід розглядати як спеціальну соціологічну теорію, яка вивчає музичну культуру як вид соціальних відносин у сукупності їх соціальних характеристик. Об’єктом вивчення цієї науки є музична культура, творчість особистостей (не тільки тих, хто створює твір, але й тих, хто його виконує), бере в цьому участь. Предметом соціології музичної культури є соціальні функції, зв’язок музичної культури з різними сферами суспільного життя.

Таким чином, можна вважати музичну культуру предметом соціологічного аналізу, адже у всі часи історичного розвитку суспільства вона була тим цікавим феноменом, який виражав життя і настрої людей, фіксував події і прагнення людства.

Список використаної літератури

1. Большая Советская Энциклопедия. – 3-е изд. – Т. 17. – Москва, 1974.
2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. І. Воловича. – Київ : Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
3. Семашко О. М. Соціологія мистецтва : навчальний посібник / О. М. Семашко. – Львів : Магнолія плюс : видавець СПД ФО В. М. Піча, 2005. – 244 с.
4. Адорно В. Теодор. Избранное: Социология музыки / В. Теодор Адорно. – Москва ; Санкт-Петербург : Университетская книга, 1999. – 810 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2016.

Слющинский Б. В. Музыкальная культура как предмет социологического анализа

В статье исследуются теоретико-методологические основы музыкальной культуры в историко-социологическом аспекте. Рассмотрены вопросы хронологии изучения музыкальной культуры как социального феномена. Определены основные этапы развития социологии музыки (музыкальной культуры), что является фактором, который отображает действительность и влияет на человека с помощью осознанных и особенным образом организованных звуковых последовательностей.

Ключевые слова: музыка, социология музыкальной культуры, музыкальная культура, социомузыкологический подход, музыкальная продукция.

Slyuschynsky B. V. Musical Culture as a Subject Of Sociological Analysis

The article examines theoretical and methodological principles of musical culture in historical and sociological perspective. The article studies the questions of chronology musical culture as a social phenomenon. As a result of this study the basic stages of the sociology of music (Music Culture) are investigated, which are the factors that reflect reality and humanity via recognized and specially organized sound sequences.

Expressing thoughts and emotions in the form of what we heard, the music means the communication between people and the impact on their psyche. This is done via physical and biological characteristics of sound relation manifestations of human life from its mental

(emotional life) and the activity of a sound signal and stimulus to action. In some respects, similar to the language of music – or rather, language intonation, where the internal state of man and his emotional attitude to the world reflected through changes in height, tone and other characteristics sounding voice. However, the music is very different from the language, especially the qualities that are unique to it as an art form. These include: mediation reflection of reality, not necessarily utilitarian functions, the role of aesthetic features artistic value as the content and form (the individual nature of the images and their implementation, display of creative endeavors, general and artistic and musical talent specific author or artist).

Thus, the purpose of the article is to study the theoretical and methodological principles of musical culture in historical and sociological perspective. After all, a music at all times of the historical development of society was so interesting phenomenon that expressed the life and attitudes of people recorded the event and humanity. But still regarded sociology of music is an art form only. The famous German philosopher, sociologist, composer Ludwig Theodor Adorno Vyzenhrund in his book “Favourite: Sociology of Music” (Moscow, 1999) analyzes the music as a social phenomenon, which brings a very important idea that certain types of music can be seen as alienation process modeling rights. Music performs a social action. Therefore, we can say that the sociology of music culture – a special sociological theory that studies the social relations of dependence between society and musical activities as part of the artistic and musical culture of functioning in the specific historical conditions.

Key words: *music, sociology, music culture, music culture, sociomusicolohichnyy approach, music production.*

УДК 316.6(043.3)

Я. В. ХМІЛЬ

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІНТЕРНЕТ-СВІДОМОСТІ КОРИСТУВАЧІВ МЕРЕЖІ

У статті здійснено критичну ревізію існуючих у соціології та деяких суміжних науках (соціальній філософії та соціальній антропології) термінів, що використовують для означення тієї частини духовного світу користувача Мережі, яка з нею пов'язана; виокремлено переваги та вразливі місця кожного з них. Аргументовано потребу запровадження в науковий обіг поняття "Інтернет-свідомість", яке розглянуто у взаємодії із вже використовуваним поняттям "Інтернет-практики". Запропоновано визначення Інтернет-свідомості в рамках структурного функціоналізму, що уможливує вироблення відповідного інструментарію емпіричних досліджень у цій сфері.

Ключові слова: Інтернет, Інтернет-свідомість, Інтернет-практики, екранна свідомість, віртуальна свідомість, кіберсвідомість.

В останні два десятиліття ХХ ст. Інтернет став предметом досліджень численних соціогуманітарних наук та соціології зокрема. Науковий інтерес до цієї проблематики не зменшується, а лише урізноманітнюється. Дослідженнями Інтернету займаються зарубіжні (А. Бюль, М. Вейнстейн, М. Кастельс, А. Крокер та ін.) і вітчизняні соціологи (Є. Беллінська, Н. Білан, Т. Каменська, Д. Хаустов та ін.) [2, с. 47]. Втім, є питання, які й дотепер залишаються на маргінесі наукових розвідок вітчизняних учених; це, передусім, проблема концептуалізації свідомості особистості в контексті користування Мережею. Водночас Інтернет-практики вивчаються більш активно, внаслідок чого створено вже декілька концептуальних схем і моделей, де зроблено спроби осмислити цей новий соціокультурний феномен. Відтак, виникає розрив між накопиченням великої кількості інформації про різні види поведінкової активності користувачів Інтернету, з одного боку, та браком напрацювань стосовно тих процесів, які відбуваються в їхній свідомості під час перебування у Мережі.

Важливою проблемою є також відсутність дефініції, адекватної сутності, для означення свідомості користувача Мережі; поодиноким наявним варіантам часто бракує теоретичної аргументації та належного структурування, а це, своєю чергою, ускладнює, а почасти й унеможливує валідну практичну операціоналізацію зазначеного феномену для подальшого використання у проведенні соціологічних емпіричних досліджень.

Проблематика, пов'язана із вивченням духовного світу користувача Мережі, є новою та недостатньо розробленою порівняно з іншими дослідженнями Інтернету в соціогуманітарних науках у цілому та в соціології зокрема. Втім, існує низка вчених, які приділяють певну увагу цим і дотичним проблемам. Це соціальні філософи І. Алексеева (проблема суб'єкта в Мережі); М. Казарова (суб'єкт в Інтернеті в рамках мережевого підходу);

соціологи А. Ваганов (Інтернет та пам'ять як соціокультурний феномен); С. Гурко (проблематика свободи в Інтернеті); О. Новоженіна (суб'єкт у Мережі, де остання – це новий тип реальності) [4; 5]. Проте зазначені дослідники хоча й часто згадують свідомість користувача Мережі у своїх публікаціях, наразі не формулюють жодного спеціального терміна для її означення.

Якщо говорити про соціологію, то ті нечисленні науковці, що пропонують нові поняття у згаданому контексті, не завжди чітко аргументують свою позицію і часто виступають єдиними, хто користується запроваджуваними ними термінами [5; 10, с. 102]. Тому внаслідок недостатності теоретичних наукових напрацювань з обраної теми в соціологічній науці варто згадати дотичні сюжети в рамках соціальної антропології та соціальної філософії, представники яких частково звертаються до соціології у своїх наукових пошуках. Їхні міркування можуть бути використаними на пограниччі зазначених наук як терміни і поняття міждисциплінарного характеру. У цих працях найчастіше зустрічається термін “кіберсвідомість”. Його вживає, до прикладу, Н. Петрова у своїх наукових пошуках з обраної теми в рамках соціальної антропології [7]. Соціальний філософ В. Нікітаєв розглядає кіберсвідомість як результат “злиття” свідомості суб'єкта та Інтернету [6].

Одним із найсучасніших та найбільш оригінальних інтерпретацій свідомості в контексті Інтернету є гіпотеза (на сьогодні вона має статус лише наукового припущення), що Мережа потенційно може “ожити”. Американський нейробіолог К. Кох, що займається біологічними основами свідомості особистості, висловив думку, що існує потенційна можливість “оживання” Інтернету, тобто виникнення свідомості самої Мережі, яку автор називає кіберсвідомістю [11]. Цей погляд на свідомість у контексті Інтернету можна потрактувати як одне зі свідчень новітніх “поворотів” (turns) в сучасній соціології, втілених у такому її модному сьогодні напрямі, як біосоціологія. Однак таке сміливе припущення на загал дещо скептично сприймається в науковому середовищі; ми наводимо його для кращої демонстрації розмаїття дослідницьких пошуків сьогодні.

Отже, окреслена термінологічна невпорядкованість вимагає критичної ревізії існуючих понять стосовно духовного світу тих особистостей, які використовують Інтернет у своїх повсякденних життєвих практиках.

Тому *метою статті* є систематизація та критична ревізія існуючих дефініцій свідомості користувача Мережі; обґрунтування потреби введення у науковий обіг синтезованого поняття “Інтернет-свідомість” для позначення тієї частини духовного світу користувача Мережі, у якій знаходить вираз його мисленнєва активність; формулювання авторського визначення цього терміна з врахуванням можливості його практичної операціоналізації.

Російський соціолог Ж. Тощенко зазначає, що свідомість “виростає” із конкретної практичної діяльності, а тому духовний світ (свідомість) та поведінка особистості нерозривно пов’язані між собою [9, с. 69]. У науковому дискурсі сучасної соціології (і не лише) традиційно присутні різні види свідомості: політична, економічна, правова, екологічна тощо. Основою для них є відповідні сфери суспільного життя (реальної діяльності – практик суб’єктів). Однією із нових, незнаних раніше сфер діяльності сучасної людини є Інтернет, а тому логічно припустити важливість концептуалізації усіх проблем, пов’язаних із потребою окреслення нового предметного поля соціології у цьому контексті. Проте перш ніж приступати до такої концептуалізації, варто спочатку визначитися із понятійно-категоріальним апаратом, і в першу чергу, із головним рядоутворювальним поняттям “свідомість користувача Мережі”.

Варто зазначити, що це поняття є вужчим від поняття духовного світу людини, що перебуває в Інтернеті, оскільки фіксує лише ту частину останнього, яка пов’язана із раціональним осмисленням її дій і намірів у середовищі Мережі та їхньою реалізацією під час здійснення Інтернет-практик. Крім раціоналізованих мисленнєвих актів, духовний світ особистості, що перебуває в Інтернет-середовищі, містить велику кількість неусвідомлених фрагментів духовної активності, позасвідомі потяги і ваблення, настрої і стани, які часто можуть переважати свідомісну складову. Але ми не включаємо до своїх міркувань цю сферу позасвідомого у духовному світі користувача Інтернету і виводимо її за межі свого аналізу, оскільки соціологічна наука наразі ще не виробила належного методичного інструментарію для емпіричного дослідження зазначеної сфери. Власне тому існуючі технології обмежені використанням ортодоксальних кількісних і якісних методів, які за своєю суттю є вербальними, а отже, мають справу з аналізом текстових повідомлень респондентів. Для цього їм потрібно, по-перше, створити таке розуміння Інтернет-свідомості, яке б уможливило його практичну операціоналізацію, виділення конкретних показників і маркерів, на базі яких можна проводити опитування респондентів – чи то анкетування, чи інтерв’ювання, чи фокус-групи або контент-аналіз. У майбутньому слід врахувати цю важливу обставину і працювати в напрямі розробки релевантних методів вивчення усіх шарів багатовимірного духовного світу особистості, у тому числі й користувача Інтернету.

Оскільки напрацювання науковців (соціальних філософів, антропологів та соціологів) у рамках вивчення особливостей свідомості особистості в Мережі на сьогоднішній день все ще нечислені, розмиті і фрагментарні, а наукові дослідження на цю тему поставили більше нових запитань, ніж знайшли відповідей, то є сенс глибше осмислити й систематизувати існуючі поняття та категорії, виокремити їхні переваги й недоліки і на цій основі запропонувати свій термін для означення свідомості користувача в контексті Мережі. Першим кроком до впорядкування понятійно-категорі-

ріального апарату в контексті свідомості користувача Мережі є критична ревізія існуючих з обраної теми напрацювань.

Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій спровокував появу нових феноменів (у першу чергу, соціокультурних), які увійшли в повсякденне життя людей і навіть здобули назви, але наукова спільнота не встигла їх відрефлексувати і визначити базові понятійні рамки. Таким чином з'явилися, наприклад, "віртуальний секс", "кіберсекс", "віртуальна дійсність" тощо, а також "кіберсвідомість", "віртуальна свідомість", "віртуальна кіберсвідомість", які нечітко розмежовані або в деяких випадках дублюють одне одного. Тому доречно здійснити таку наукову рефлексію і насамперед детальніше зупинитися на двох поняттях: "кіберсвідомість" та "віртуальна свідомість".

Значення терміна "кіберсвідомість" "перекладається" як поєднання Інтернету ("кібер") та свідомості суб'єкта дії. Проте нескладний етимологічний аналіз показує, що "кібер" не тотожний Інтернету; точніше, це слово-вставка має декілька лексичних значень і лише одне з них пов'язане із Мережею. У сучасній літературі (як науковій, так і художній) та в розмовному мовленні цей префікс використовують для означення комп'ютера як технічного пристрою (кіберфобія – страх, пов'язаний із комп'ютерами, ноутбуками, смартфонами та іншими схожими технічними пристроями); позначення глобальної комп'ютерної мережі Інтернет (кіберпростір); акценту на технологічній новизні об'єкта (кіберніж – сучасна радіотехнологія хірургічного втручання). Тому термін "кіберсвідомість", на нашу думку, не зовсім коректний для означення свідомості суб'єкта саме в Мережі або щодо неї (Мережі), оскільки кіберсвідомість – це "комп'ютерна" свідомість (не в розумінні "свідомість комп'ютера"/технічного пристрою/Інтернету, хоча К. Кох пропонує останній варіант), а свідомість користувача комп'ютера, але не обов'язково Інтернету. Водночас варто зауважити, що "кібер" найчастіше порівняно з іншими, ототожнюють з Інтернетом у науковому середовищі.

Наступний термін, що підлягає ревізії, – "віртуальна свідомість". Значення поняття "віртуальний" чітко не окреслене, воно має декілька значень:

- 1) надуманий, несправжній, той, що не існує в реальності;
- 2) штучно створений (наприклад, тренажер-симулятор, який використовують для підготовки пілотів);
- 3) продукт уяви, те, що існує лише у свідомості особистості. Яскравою ілюстрацією цього варіанта розуміння поняття "віртуальний" є світи фентезі, які виникли в уяві того чи іншого автора. В рамках цього значення віртуальна свідомість – це "вигадана" свідомість. Але продукт уяви (а уява є одним з елементів індивідуальної свідомості в психології) – вигадка, що також формується у свідомості, тому у цьому значенні термін "віртуальна свідомість" можна вважати некоректним;

4) відображає комп'ютерний або Інтернет-варіант об'єкта, який існує і поза межами Мережі або інформаційних технологій (до прикладу, віртуальні гроші).

Останній варіант інтерпретації поняття “віртуальний”, на перший погляд, відповідає контексту наших теоретичних рефлексій. Але в процесі дослідження перед деякими науковцями (Д. Дойч, С. Жижек та Д. Шапіро) постала проблема порівняння віртуальності в комп'ютерному середовищі та в інших штучно створених середовищах. Зрештою наслідком довгих наукових пошуків та досліджень став висновок Д. Дойча, який формулюється так: “...цей термін стосується будь-яких штучно створених ситуацій, явищ, які формують в особистості відчуття перебування в певному середовищі...” [3].

Не минули такі пошуки і представників соціологічного середовища. С. Катречко, наприклад, для означення свідомості користувача Інтернету використовує поняття “віртуальна свідомість”. Це, на його думку, умовна “внутрішня” складова віртуальної людини. Віртуальна свідомість, вважає він, з'являється лише тоді, коли суб'єкт комунікує в Мережі (іншими словами, перебуває в ній он-лайн); віртуальна свідомість – це своєрідний аналог “звичайної” свідомості (офф-лайн), так само, як і віртуальна людина – аналог офф-лайн-особистості, а віртуальне тіло – фізичного тіла за межами Інтернету [5]. Запропонований цим автором термін, на нашу думку, є вдалим не лише тому, що привертає увагу до цієї теми в соціології, але є частиною певної схеми у розумінні віртуальної людини: віртуальне тіло → віртуальна свідомість. Проте маємо виокремити і недоліки такої термінології. По-перше, йдеться лише про користувача, який комунікує в Мережі, хоча активність суб'єкта он-лайн зазвичай значно ширша. По-друге, як видно із наведеного вище, поняття “віртуальний” не тотожне Інтернету, термін має кілька значень, зокрема і в науковому дискурсі соціології.

Разом з тим варто зазначити, що саме цей останній варіант (у взаємозв'язку з комп'ютерними та інформаційними технологіями) розуміння поняття “віртуальний” найбільш поширений поза межами наукового середовища. Так, В. Сілаєва дослідила за допомогою контент-аналізу варіанти значень поняття “віртуальний” в різних пошукових системах (Яндекс, Google). За результатами дослідження автор зробила висновок, що 80% запитів відображають електронні аналоги явищ, артефактів повсякденної некомп'ютерної реальності (віртуальний тур, віртуальний секс), а 20% відображають технічну складову інформаційних технологій (віртуальний хостинг, віртуальний сервер) [8, с. 21]. Проте в обох випадках “віртуальний” використовується в контексті інформаційних технологій. Отже, ми можемо спостерігати певну суперечність: наукова термінологія щодо “віртуального” різноманітна і не всі її версії описують особливості інформаційних технологій, зокрема Мережі, але на побутовому рівні абсолютна

більшість випадків використання цього поняття пов'язана якраз з інформаційними технологіями та Інтернетом.

З метою конкретизації (наголос на комп'ютерному аспекті “віртуального”) поняття свідомості суб'єкта в контексті Мережі окремими авторами була зафіксована спроба поєднати слова “віртуальний” та “кібер” через поняття “віртуальна кіберсвідомість”, але і цей варіант не ідеальний, тому що перше з них асоціюється із штучно створеною реальністю, а друге – ширшою реальністю користувача комп'ютера, не обов'язково під'єданого до Інтернету.

І, нарешті, наведемо ще одну спробу оновлення понятійно-категоріального апарату в межах окресленої проблеми. Соціолог І. Чернікова, яка у своїх дослідженнях акцентує увагу на негативних трансформаціях свідомості під впливом Мережі, вживає термін “екранна свідомість” [10, с. 102]. Автор вважає Мережу основним чинником певної деформації свідомості особистості користувача і саме цю видозмінену свідомість називає “екранною”. Проте автор не бере до уваги тієї обставини, що не лише Інтернет, але й інші технологічні засоби інформаційного впливу діють на суб'єкт “через екран” (до цієї категорії можна зарахувати, зрештою, телебачення або комп'ютери, не підключені до Інтернету). Втім, варто зауважити, що це, наскільки нам відомо, єдиний випадок використання цього терміна в соціологічному середовищі самим автором.

Враховуючи той факт, що кількість термінів, якими оперують автори для означення свідомості користувача Інтернету, щоразу збільшується і запроваджувані поняття часто некоректно дублюються, варто чітко окреслити їхні термінологічні рамки.

Ми вважаємо, що *віртуальна свідомість* – це свідомість особистості, що перебуває в створеному людиною середовищі, тобто це суб'єктивне відображення нею штучної реальності (для соціології особливо актуальним є соціальний аспект таких реальностей).

Кіберсвідомість – свідомість суб'єкта в контексті інформаційних технологій/комп'ютера (незалежно від доступу до Інтернету) або “свідомість” самого Інтернету. Якщо термін “віртуальна свідомість”, спираючись на віртуальну реальність як на об'єкт суб'єктивного відображення свідомості, акцентував увагу на “несправжності” (вторинності, ефемерності) цього об'єкта, то поняття “кіберсвідомість” наголошує на комп'ютерах, ІТ, що не обов'язково включає в себе Інтернет як особливий простір, який водночас сам є суб'єктом взаємодії та середовищем взаємодії інших суб'єктів. Це є певним звуженням поняття порівняно із віртуальною свідомістю; водночас, як зазначалося вище, “кібер” не тотожне Інтернету (хоча часто вживається саме в цьому контексті).

Тому для означення свідомості користувача стосовно власне Мережі (он- та офф-лайн), а не штучно створеної реальності, ІТ, комп'ютера в цілому вважаємо доречним ввести поняття “Інтернет-свідомість”, щоб

наголосити на Інтернеті як особливому виді соціальної реальності, яка поєднує в собі ознаки віртуальної реальності (відсутність фізичної основи) та традиційної об'єктивної реальності (можливість наявності реальних соціальних контактів). Інтернет-свідомість “виростає” із конкретної практичної діяльності (Інтернет-практик) і водночас передує поведінці суб'єкта, відтак Інтернет-свідомість та Інтернет-практики (як і будь-які свідомість і поведінка) – це єдиний комплекс, який є основою життєдіяльності суб'єкта у сфері Інтернету. Звичайно, у реальності мисленнєві і поведінкові компоненти тісно пов'язані і ми розмежуємо їх лише через потребу наукового аналізу і з огляду на вироблення адекватного методичного інструментарію: якщо для фіксації свідомісного компоненту духовного світу особистості, що перебуває у Мережі, доцільно використовувати вербальні методи, то для емпіричного дослідження поведінкових актів в Інтернеті (або Інтернет-практик) слід вживати інші методики.

Не слід забувати і про позасвідомий компонент (потяги, неусвідомлені досвід, настрої та стани) духовного світу особистості в контексті Мережі. Проте через складність операціоналізації та відсутність адекватних методів емпіричного дослідження ми лише зазначаємо наявність цієї частини духовного світу суб'єкта, але не проводимо її теоретичну концептуалізацію.

Таким чином, пропонуємо розглядати *Інтернет-свідомість* у межах структурного підходу як вид суспільної свідомості, суб'єктивне відображення он-лайн дійсності, що становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, уявлення про Мережу та є рушійною силою дій суб'єкта в Інтернеті і поза його межами стосовно Мережі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки. Запропоноване визначення можна вважати поєднанням теоретичних положень структурного функціоналізму (когнітивний, афективно-оцінний та конативний компоненти) та філософії (суб'єктивне відображення дійсності/буття). Водночас воно містить можливості зосередження уваги соціологів на трьох групах конкретних показників (компонентів) свідомості користувачів Інтернету, які мають бути враховані і в розробці анкет, і в гайдах інтерв'ю, і в сценаріях фокус-групових дискусій чи у виділенні одиниць контент-аналізу текстів.

Висновки. Проблематика свідомості користувача Мережі є малодослідженою порівняно з іншими дослідженнями в контексті Інтернету як в соціогуманітарних науках, так і в соціології. Як наслідок, на сьогодні в них практично ще не вироблено терміна, який би адекватно відображав суть цього соціокультурного феномену. Розглянуті у статті існуючі варіанти означають переважно мисленнєву активність щодо інформаційних технологій/комп'ютера (кіберсвідомість) або акцентують увагу на відсутності фізичної основи тієї реальності, яку відображає свідомість суб'єкта (віртуальна свідомість). Важливим аспектом теоретичного осмислення свідо-

мості користувача в соціології є положення про те, що свідомість та поведінка нерозривно взаємопов'язані між собою. В цьому контексті Інтернет-свідомість “виростає” із Інтернет-практик і супроводжує їх, якщо розглядати Мережу як одну зі сфер життєдіяльності особистості.

Отже, Інтернет-свідомість – це новий термін, що означає свідомість користувача Інтернету, який ми пропонуємо ввести до наукового обігу сучасної соціології для означення специфіки раціоналізованої мисленнєвої активності суб'єкта (особистості, групи) в контексті Мережі як категорію, парну до Інтернет-практик. Цей перший крок вимагає подальшої соціологічної концептуалізації та вироблення комплексу відповідних теоретичних положень на основі уточненого понятійно-категоріального апарату, що виступає головним завданням наступних наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Алексеева И. Интернет и проблема суб'єкта / И. Алексеева // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / за ред. В. Розина. – Москва : Российская академия наук институт философии, 2004. – С. 24–56.
2. Білан Н. Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій / Н. Білан // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 103. – С. 46–50.
3. Дойч Д. Структура реальности / Д. Дойч ; пер. Н. Зубченко. – Москва : РХД, 2001. – 179 с.
4. Казарова Т. Культура информационного общества в контексте аксиологии / Т. Казарова // Информационное общество в России: проблемы становления / за ред. А. Чернова. – Москва : ИНТЕЛ, 2002. – С. 35–52.
5. Катречко С. Интернет и сознание: к концепции виртуального человека / С. Катречко // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / за ред. В. Розина. – Москва : Российская академия наук институт философии, 2004. – С. 57–72.
6. Никитаев В. Киберсознание [Электронный ресурс] / Виктор Никитаев. – Режим доступа: <http://circleplus.ru/circle/reflexum/archive/11/print>.
7. Петрова Н. Первобытное киберсознание, или виртуальная реальность как опыт расставания с собой [Электронный ресурс] / Наталья Петрова. – Режим доступа: <http://infoeto.ru/pervobitnoe-kibersoznanie-ili-virtualenaya-realnoste-kak-opit.html>.
8. Силаева В. Об использовании понятия “виртуальный” / В. Силаева // Социологические исследования. – 2011. – № 2. – С. 19–25.
9. Тезарус социологии : тематический словарь-справочник / под. ред. Ж. Т. Гощенко. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
10. Черникова И. О влиянии информационных и когнитивных технологий на образовательные стратегии и сознание / И. Черникова // Язык и культура. – 2012. – № 4. (20). – С. 128–138.
11. Koh H. Cyber consciousness / H. Koh [Cited 2015, 12 June]. – Available from : <http://rationallyspeaking.blogspot.com/>.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2016.

Хмиль Я. В. Социологические измерения Интернет-сознания пользователей Сети

В статье осуществлена критическая ревизия существующих в социологии и некоторых смежных науках (социальной философии и социальной антропологии) терминов, используемых для определения той части духовного мира пользователя Сети, которая с ней связана. Выделены преимущества и недостатки каждого из них. Аргу-

ментирована потребность введения в научный оборот понятия “Интернет-сознание”, которое рассмотрено во взаимодействии с уже используемым понятием “Интернет-практики”. Предложено определение Интернет-сознания в рамках структурного функционализма, что делает возможным выработку соответствующего инструментария эмпирических исследований в этой области.

Ключевые слова: Интернет, Интернет-сознание, Интернет-практики, экранное сознание, виртуальное сознание, киберсознание,.

Khmil Y. V. Sociological Dimensions Internet Consciousness of Web Users

In this article is presented the critical revision of existing in sociology and certain related sciences (social philosophy and social anthropology) terms used to describe spiritual world of Internet users.

Consciousness of the individual network user is less explored in sociology. However, Internet practices studied much deeper. So there is a gap between the accumulation of large amounts of information about the behavioral act of Web users and their consciousness. An important problem is also the lack of definition, with adequate essence, to define consciousness of Network user; available options often lack theoretical argument. It makes valid practical operationalization of this phenomenon for use in sociological empirical research rather difficult.

So in this article author organizes, conducts critical audit of definitions witch referred to consciousness of network users. According to results of this audit there are two main terms used to describe the consciousness of network users: cyber consciousness, virtual consciousness. Virtual consciousness – the consciousness of the individual, which is in an artificial environment, so it’s a subjective reflection of this reality. Cyber consciousness – consciousness of the subject in the context of information technology / computer (regardless of Internet access) or “consciousness” of the Internet. If the term “virtual consciousness”, based on virtual reality as an object of subjective reflection of consciousness. This term is focused on “fictionality” of the facility, then cyber consciousness is a mental activity of computer user, not necessarily connected to Internet. This concept is shrinking compared to the virtual consciousness, but no “virtual” nor “cyber” is not identical to Internet in meaning. Therefore, the author considers it appropriate to introduce the concept of “Internet-consciousness” to emphasize the Internet as a special kind of social reality which combines the features of virtual reality (no physical base) and traditional objective reality (the possibility of a real social contacts).

The author reviews Internet consciouness in terms of structural approach, as a form of social consciousness, a subjective reflection of reality online, which is a system of interrelated elements that express knowledge, assessment, understanding of the network and is the driving force of acts on the Internet and beyond regarding network, by forming motives and attitudes to specific behaviors. The proposed definition can be regarded as a combination of structural functionalism (cognitive, affective and evaluative components) and philosophy (subjective reflection of reality / existence).

Key words: Internet, Internet-consciousness, virtual consciousness cyberconsciousness, Internet practices, screen consciousness.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 336.16

С. М. АНІПЧЕНКО

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ У СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У статті розкрито проблему сучасної трудової міграції та її вплив на сімейні відносини, зокрема на перебіг процесу соціалізації дітей. Подано статистичний огляд показників зовнішньої трудової міграції в Україні за останні чотири роки. Досліджено феномен соціалізації, розглянуто різні дефініції цієї категорії класиками соціологічної науки, виконано історико-соціологічний екскурс у вивчення його особливостей. Проаналізовано трудову міграцію як один з факторів, який детермінує зміну агентів процесу соціалізації дітей у сім'ях трудових мігрантів. Виявлено роль батьків і прабатьків (бабуць і дідусів) у життєдіяльності сімей трудових мігрантів. Окреслено проблеми соціалізації дітей у таких сім'ях.

Ключові слова: трудова міграція, трудові мігранти, соціалізація, агенти соціалізації, інкультурація, покоління, батьки, прабатьки, рольові відносини.

У 2012 р. Україна стала п'ятою країною за чисельністю мігрантів до ЄС; а у 2013 р. кількість українців на території Росії становила 1,4 млн, або 11% від іноземних працівників, що мали дозвіл на працевлаштування в Росії [13]. Дослідники відзначають складність реальної оцінки масштабів трудової міграції, враховуючи кількість нелегальних мігрантів за кордон, невизначену кількість мігрантів у межах однієї держави та розмитість самого поняття “трудова міграція” [11]. Так чи інакше, найбільш численна група мігрантів за віком – це особи до 30 років (64%) та 40 років (17%), тобто такі, які гіпотетично мають сім'ю¹ [14].

Наявність та поширення трудової міграції в Україні актуалізує проблему її впливу на інститут сім'ї, соціалізацію дитини та трансформування сімейно-рольових відносин і цінностей.

Соціалізація є невід'ємною частиною інтеграції людини в суспільство та відтворення останнього на рівні груп, інститутів, класів тощо. На засвоєння індивідом норм, традиції, ролей та зразків поведінки впливає низка факторів, одним з яких може бути поширена в Україні трудова міграція. Вона змінює структуру, рольові відносини, функції сім'ї, що впливає на процес соціалізації дитини й у майбутньому позначається на рівні суспільства.

¹ За даними Державної служби статистики, найбільшими коефіцієнтами народжуваності за віком матері у 2014 р. стали коефіцієнти вікових груп 25–29 та 20–24 років [5].

Метою статті є аналіз впливу трудової міграції на соціалізацію дитини в сім'ях трудових мігрантів.

Насамперед, окреслимо головні поняття цієї статті. Незважаючи на велику кількість думок з приводу того, що вважати міграцією, під цим терміном більшість розуміє “процес переміщення (переселення) людей, пов'язаний зі зміною ними місця проживання” [11]. Що стосується поняття “трудова міграція”, то під ним можна розуміти “територіальне переміщення особи або групи осіб між населеними пунктами різних країн або всередині держави, пріоритетним чи визначальним чинником яких є зміна (пошук) місця прикладання праці, і які впливають на динаміку соціальної структури та статусних характеристик різних прошарків населення, а також на характер і ступінь розвитку соціально-економічних відносин у районах прибуття і вибуття мігрантів” [13].

Отже, у цій статті трудову міграцію розглянуто як один з факторів впливу на соціалізацію та розподіл сімейних ролей.

У зв'язку із цим та наявністю феномена трудової міграції в Україні ми також дослідили поняття соціалізації. Цю тему розглядало багато соціологів-класиків та сучасників, зокрема Е. Гідденс, І. Кон, Т. Парсонс, Н. Смелзер, Дж. Хоманс та інші, кожен з них по-своєму тлумачив соціалізацію. Наприклад, Т. Парсонс визначав її як “безперервний життєвий процес входження людини в суспільство шляхом накопичення соціального досвіду та оволодіння культурою” [8]. Для Е. Дюркгейма головним у соціалізації людини було її залучення до колективних ідей; відтак соціалізована людина – та, яка може підпорядкувати біологічну природу соціальній. У цьому контексті головним механізмом соціалізації є примушення. Водночас Г. Тард вбачав головний механізм дії соціалізації в схемі “вчитель – учень” [3], П. Сорокін зазначав, що їх декілька: імітація, ідентифікація, сором та провина [3]. Ю. Волков говорив про соціалізацію як “процес соціальної взаємодії, у ході якого люди здобувають знання, погляди, принципи, засвоюють правила поведінки, необхідні для успішного життя в суспільстві. Завдяки соціалізації простий біологічний організм трансформується в особистість – істинно соціальну істоту” [3]. Е. Гідденс вважав, що соціалізація – це “процес, у ході якого немовля поступово перетворюється на розумну істоту, яка володіє самосвідомістю і яка розуміє суть культури, у якій вона народилася. Однак соціалізація не є програмуванням, під час якого дитина пасивно сприймає сторонній вплив. З перших хвилин свого життя немовля відчуває потреби, які, у свою чергу, впливають на поведінку тих, хто повинен про нього піклуватися. Саме тому соціалізація пов'язує одне з одним різні покоління. Народження дитини змінює життя тих, хто відповідальний за її виховання, хто таким чином набуває нового досвіду. Батьківські обов'язки зазвичай пов'язують батьків і дітей на весь залишок життя” [3]. Дж. Мід і Ч. Кулі наголошували, що лише при взаємо-

дії людина стає людиною. П. Штомпка характеризував соціалізацію як процес “зростання із суспільством” [3].

Але загалом, попри розбіжності дослідників під час вивчення цієї теми, соціалізація відображає процес становлення соціальної людини, яка має сукупність стійких соціально значущих рис. Тому поняття “особистість” розглядають, перш за все, як системну якість індивіда. А люди є носіями конкретного типу соціальності. Суспільство, зі свого боку, зумовлює формування соціально-типового для порозуміння різних індивідів, об’єднуючи їх мовою, цінностями, нормами поведінки, тобто формує певні еталони. Незважаючи на це, інтеграція індивіда в суспільство є індивідуальною й залежною від багатьох обставин [8].

Сучасні дослідники поділяють чинники впливу, виходячи з різних міркувань. Наприклад, розподіл “агент та суб’єкт” соціалізації вказує на цінності, які транслюються: чужі або власні. Або розподіл згідно з хронологією впливу створює класифікацію первинних та вторинних агентів соціалізації [17]. Але більшість згодна з тим, що найважливішим агентом первинної соціалізації є сім’я; тому її можна зарахувати до суб’єктів, але, на наш погляд, незважаючи на інтеріоризацію та переробку колективних цінностей і ідей, все ж їх не можна назвати суто власними. Саме тому в цій статті використано розподіл на інститути й агентів (відповідно сім’я належить до агентів). Де агенти соціалізації – це “конкретні люди, які навчають людину культурних норм і допомагають засвоювати соціальні ролі”, а інститути – це “установи, які впливають на процес соціалізації” [17]. З дорослішанням людини додаються інші агенти – ЗМІ, інститут освіти, дошкільні заклади, церква, армія, але значущу роль відіграють саме первинні структури впливу.

Деякі дослідники пов’язують процес соціалізації з поняттям інкультурації, тим самим вказуючи на її культурну зумовленість [6]. Тобто важливість соціалізації з погляду трансмісії культури та відповідності поведінки людини суспільним очікуванням.

Незважаючи на схожість цих процесів, соціалізація є ширшим поняттям і передбачає елементарні уявлення про функціонування суспільства [6]. Значущою відмінністю між поняттями соціалізації та інкультурації є швидкість адаптації індивіда, де пристосування до конкретної культури відбувається повільніше, ніж до соціального порядку [6].

Попри тісну сплетеність соціалізації з інкультурацією та наявність панівної культури в суспільстві, існує проблема конфлікту поколінь, або розбіжностей у поглядах. Історичний аспект відносин поколінь має свої особливості. У так званих традиційних суспільствах образ людини старшого покоління був тісно пов’язаний з категорією життєвого досвіду, його поступовим накопиченням і передачею молодим. Звичаї, традиції, спадщина – усі ці механізми суспільного буття передбачають повагу до предків та високий авторитет старших. Однак характер відносин між поколіннями

не є незмінним. Американський етнограф М. Мід пропонує розмежовувати три історичних типи культур:

- постфігуративні, у яких діти вчаться переважно у своїх предків;
- кофігуративні, у яких і діти, і дорослі вчаться, насамперед, у ровесників;
- префігуративні, у яких дорослі вчаться також у своїх дітей [19].

Тому індивіди, яких виховують суб'єкти соціалізації різних поколінь, засвоюють різні цінності та норми поведінки (що згодом виявляється на макрорівні) [16]. Пристосування до цих розбіжностей є невід'ємною частиною соціалізації.

Але можна казати, що батьки – це деякий буфер між кардинально відмінними цінностями світу “бабусь та дідусів” і світу підростаючого покоління однолітків дитини. Старше покоління тримається традиційних цінностей, а молодому поколінню більш властиво експериментувати (“покоління Х”, “покоління міленіуму”, різні субкультурні течії). Але ситуація в сім'ях трудових мігрантів часто змушує прабатьків ставати “сурогатними батьками”, тобто взяти на себе відповідальність і турботу про онуків, тоді як реальні батьки перебувають в іншій країні на заробітках [9].

Роль прабатьків у соціалізації особистості онуків неоднозначна та суперечлива. Але не можна випускати з фокусу дослідницької уваги вивчення особливостей та сутності такого агента первинної соціалізації. Складність вивчення впливу прабатьків на формування особистості онуків зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до вирішення цієї проблеми [1].

Засвоюючи цінності й норми старшого покоління, індивід проходить соціалізацію, але серед своїх однолітків стає “чужим”, бо не поділяє або не розуміє їх поглядів. Ми дотримуємося думки, що ця проблема може певним чином послаблюватися за умови, якщо в сім'ї між онуками та прабатьками (бабусями і дідусями) є “зворотний зв'язок” (“зворотна соціалізація”), коли прабатьки навчаються безпосередньо в онуків (залежить від віку дитини) або включаються у світ сучасних дітей, слідкуючи за сьогоденними тенденціями. Інший спосіб вирішення цього питання – взяття на себе функцій батьків старшими дітьми. Тому існує думка про існування тенденцій щодо послаблення відносин між “підсистемами” батьків і дітей, з одного боку, та посилення зв'язку між “субсистемою” братів і сестер [12]. Але актуалізується проблема того, що старші діти “випадають” з навчального процесу, дбаючи про молодших братів і сестер [12].

Загалом проблема “випадання” дітей з якихось повсякденних практик є досить поширеною серед сімей трудових мігрантів, бо в таких ситуаціях руйнується традиційна ієрархія ролей, де батьки виступають авторитетами та виконують функцію первинного соціального контролю. Так, відбувається деформація й послаблення зв'язків з батьками, унаслідок чого діти таких сімей становлять групу ризиків. Тому нерідко в сім'ях трудових

мігрантів можна зустріти проблему девіантної поведінки дитини [5]. Девіантність у таких сім'ях може бути пов'язана з емоційною деривацією, тобто нестачею емоційної складової відносин між батьками та дітьми, яку часто батьки намагаються компенсувати грішми й подарунками [4].

Отже, ролі, які розподіляються між членами родини, можуть детермінуватися віком учасників, їх соціальним становищем та професійною зайнятістю, особистісними характеристиками, територією проживання, освітою. Розподіл ролей, як зазначають дослідники, це процес, який "...супроводжується численними рольовими конфліктами, що вимагають кваліфікованого вирішення. Порушення рольової поведінки у сімейних стосунках або рольова дезадаптація здатна створювати «атрофію ролей», вторинний рольовий дефіцит, рольовий інфантилізм та інші форми структурної деформації сім'ї" [2].

Проте неповні або неблагополучні сім'ї також можуть мати деякі з перелічених ознак. Наголосимо, що сім'ї трудових мігрантів вплетені в процес, який зазнає впливу таких факторів, як безробіття, старіння населення та залучення іноземної трудової сили в інші країни, розмір заробітної плати за кордоном та в Україні, незатребуваність спеціальності в Україні, політична ситуація й міграційна політика країн [17]. Неблагополучні сім'ї та неповні становлять зовсім інший контекст, хоча вони теж зазнають впливу макрочинників.

Отже, ключовими аспектами для подальшої наукової розвідки є розгляд особливостей впливу трудової міграції на соціалізацію дітей у таких сім'ях трудових мігрантів: проблеми депривації та девіантності, вплив різних агентів соціалізації й відмінність засвоєних цінностей, норм, патернів поведінки від різних агентів, трансформація сімейно-рольових відносин і наслідки у виконанні індивідом інших (або нетрадиційних) ролей.

Тематика соціалізації в сім'ях трудових мігрантів виявляється науково цікавою й актуальною як з погляду перебігу, так і з погляду можливих розбіжностей у порівнянні цих сімей зі звичайними сім'ями. У подальшому дослідженні доцільно розглянути цінності дітей, яких виховували в сім'ях трудових мігрантів та звичайних сім'ях; динаміку та варіативність цих цінностей: чи є реально розбіжності між поколіннями; звички проведення вільного часу (як з'ясування досудових практик, так і виявлення схильності до девіантності); фактори трансформації сімейно-рольових відносин у сім'ях трудових мігрантів.

Наголосимо, що в українській соціології існує багато теоретичних напрацювань з приводу трудової міграції та вивчення сім'ї, але досить мало досліджень феномена сім'ї трудових мігрантів і проблем, що їх спіткають, це ускладнює розуміння реальної ситуації. Суттєвими проблемами у вивченні цієї теми є недостовірність статистичних даних та їх занадто узагальненість. Крім того, аналіз літератури за окресленою проблемою свідчить, що у вітчизняній науці (перш за все, соціології) майже відсутні дос-

лідження або публікації за останні роки, у яких би комплексно було висвітлено проблему стосунків, процесу соціалізації, рольових відносин, конфліктів тощо між різними поколіннями в сім'ях та сім'ях трудових мігрантів зокрема. На особливу увагу заслуговує аналіз можливих шляхів гармонізації цих стосунків, враховуючи різні варіанти їхньої взаємозалежності та протистояння, згоди та суперечності.

Список використаної літератури

1. Аніпченко С. М. Типи та функції прабатьків як агентів первинної соціалізації особистості в сім'ї / С. М. Аніпченко // Вісник Львівського національного університету. Серія соціологічна. – 2015. – № 9 – С. 82–88.
2. Борщ К. К. Трансформація статусно-рольових характеристик сучасної сім'ї в Україні : автореф. дис. ... канд. соц. наук / К. К. Борщ. – Харків : [Б. в.], 2010. – 20 с.
3. Волков Ю. Г. Социология : учебник / Ю. Г. Волков, В. И. Добренъков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов ; под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Гардарики, 2003. – 512 с.
4. Гидденс Э. Глава 3. Социализация и жизненный цикл / Э. Гидденс // Социология. – Москва : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 68–94.
5. Демчук С. П. Сім'ї трудових мігрантів: соціально-побутові умови життя дітей після від'їзду батьків / С. П. Демчук // Соціологічні студії. – 2013. – № 2. – С. 27–31.
6. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Инкультурация и социализация // Кравченко А. И. Культурология : учеб. пособ. для вузов / А. И. Кравченко. – 3-е изд. – Москва : Академический проект, 2015.
8. Ізотова А. Аналіз основних моделей вивчення процесу соціалізації особистості [Електронний ресурс] / Анастасія Ізотова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2014. – Ч. 1. – С. 127–133. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpu2014_1_18.
9. Ковалева А. И. Методологические проблемы исследования социализации [Электронный ресурс] / Антонина Ивановна Ковалева // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 2. – С. 19–24. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-problemy-issledovaniya-sotsializatsii>.
10. Краснова О. В. Бабушки в семье / О. В. Краснова // Социс. – 2000. – № 11. – С. 108–116.
11. Крилова І. Г. Трудова міграція населення України [Електронний ресурс] / І. Г. Крилова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2012. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 42–47. – Режим доступу: <http://hdl.handle.net/123456789/895>.
12. Лялюгене И. Ю. Влияние трудовой миграции родителей на социализацию подростков / И. Ю. Лялюгене, Л. А. Рупшене // Социологические исследования. – 2008. – № 1. – С. 69–75.
13. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав / І. П. Майданік. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.
14. Міграція в Україні факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/UKR_FF_F.pdf.
15. Лібанова Е. М. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, В. Г. Бялковська та ін. – Київ : ТОВ "Основа-Принт", 2009. – 248 с.

16. Сергиенко Е. И. Образ бабушки в платочке ушел в прошлое [Электронный ресурс] / Е. И. Сергиенко // Психологический журнал РАН. – 2015. – Режим доступа: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/vystupleni2/obraz-babushki-v-platochke-ushel.html.

17. Сирочук Н. А. Міжнародна трудова міграція українців до країн Європейського союзу: фактори впливу [Електронний ресурс] / Н. А. Сирочук // Економічний вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. – 2014. – № 11. – С. 110–118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2014_11_20.

18. Танчин І. З. Соціологія : навч. посіб. [Електронний ресурс] / І. З. Танчин. – Київ : Знання, 2008. – 351 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/87875-agenti-ta-nstituti-sotsalzat.html>

19. Основи теорії гендеру : навч. посіб. – Київ : Знання, 2004. – 534 с.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2016.

Анипченко С. Н. Проблемы социализации детей в семьях трудовых мигрантов

В статье рассматривается проблема современной трудовой миграции и ее влияние на семейные отношения, в частности на протекание процесса социализации детей. Дается статистический обзор показателей внешней трудовой миграции в Украине за последние четыре года. Исследуется феномен социализации, обращается внимание на различные дефиниции этой категории классиками социологической науки, проделан историко-социологический экскурс в изучении его особенностей. Предоставляется анализ трудовой миграции как одного из факторов, который детерминирует смену агентов социализирующего процесса детей в семьях трудовых мигрантов. Рассматриваются роли родителей и прародителей (бабушек и дедушек) в жизнедеятельности семей трудовых мигрантов. Анализируются проблемы социализации детей в подобных семьях.

Ключевые слова: трудовая миграция, трудовые мигранты, социализация, агенты социализации, инкультурация, поколения, родители, прародители, ролевые отношения.

Anipchenko S. N. The Problems of the Children's Socialization in the Families of Migrant Workers

This article deals with the problem of modern labor migration and its impact on family relationships, particularly in the course of the process of the children's socialization. The author gives a statistical overview of the contemporary external labor migration in Ukraine for the past four years. There is an attempt of detailed analysis of the impact of migration processes and socialization in the family in this text.

The author investigates the phenomenon of socialization. Particularly attention is paid to the different sociological definitions of the categories, which are given by the classics. The historical and sociological excursion of the exploration of its features are done in this work. Especial attention is paid to the theoretical developments of this subject by such foreign sociological scientists as N. Smelser, T. Parsons, J. Homans, E. Gidens, I. Con. There are given different definitions of the concept of socialization for scientific analysis.

The author emphasizes in the article that socialization is an integral part of integration in society. Also it plays the great role in the interactions and connections between groups, institutions, classes, etc. A number of factors (one of which may be widespread labor migration in Ukraine) can affects the process of assimilation of individual norms, traditions, roles and patterns of behavior. It changes the structure, role relationships, family functions, and it affects on the process of socialization of the child, and in the future it can affect the whole of society.

There is provided an analysis of labor migration as one of the main factors that determines the change agents of the socializing process of children in the migrant workers' families. We consider the role of parents and grandparents (grandmothers and grandfathers) in the life of the migrant workers' families. The analysis in this article is devoted to the consideration of the problem of the children's socialization in such families. The attention is focused on the possible manifestations of children's deviation, the cause of it can serve as labor migration of parents in the family and the shifting roles in the generation of grandparents (grandmothers and grandfathers).

The author of the article assumes that individuals who are educated by the agents of socialization, who represent the different generations, they learn different values and standards of conduct (and it can manifeste at the macro level later) and the adaptation to these differences – is an integral part of socialization. However, we can say that parents are like a buffer between fundamentally different values of the world “grandparents” and the world of the younger generation of child. At that time when the older generation holds traditional values, the younger generation is more typical experiment (“Generation X”, “millennium generation”, various subcultural currents). But the situation in migrant families often forcing grandparents become “surrogate parents” – that is mean to take responsibility and care for grandchildren while the real parents migrate to another country.

The article stated that the role of grandparents in the process of socialization grandchildren is ambiguous and contradictory, but nonetheless we cannot lose focus of attention of the research study of the characteristics and the nature of the primary socialization agent as the grandparents are. It is noted that the complexity of studying the influence of grandparents on the process of identity formation grandchildren necessitates a multidisciplinary approach to the problem.

The author emphasizes that the literature on the mentioned problem indicates that there are no studies that comprehensively addresses the problem of relations between the generations in the national literature in recent years. Particularly there is need the analysis of how it is possible to harmonize these relations, considering the various options and their interdependence confrontation, consensus and controversy.

Key words: *labor migration, migrant workers, socialization, agents of the socialization, inculturation, generation, parents, grandparents, role relationships.*

УДК 316.35

Y. V. ZOSKA, S. L. KATAEV

PATRIOTIC EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN M. ZAPORIZHIA: ASSESSMENT OF SOCIOLOGICAL AND PERCEPTION

In the article is the results of a study of patriotic education in school. It is noted that patriotism is actualized in situations where the country is threatened foreign aggression. The necessity of intensification of patriotic education and simultaneously avoid formalism in the process. Analyzes is the perceptions of students of different forms and methods of patriotic education.

The article presents the results of sociological research students' ideas about events and patriotism. Based on the results of the study are indicated that slightly more than half of the respondents demonstrate their willingness sociological meet the expectations of society regarding their patriotism. Emphasized that a third of students in a state of uncertainty, weak awareness of society to request their civil sense. Indicated that citizenship of these students have not yet actualization. Determined that every sixth-seventh in a state of denial Nonconformist, outright reluctance to meet the expectations of adults in relation to "be" or "considered a" patriot.

Established a direct link between the assessment of the youth patriotism and assessment of the current period, which is inherent in the growing importance of patriotism. Emphasized that are among those who do not believe that the meaning of patriotism grows significantly lower scores of patriotic young people. Indicated that are people who question the patriotic young people themselves show signs of deficiency of patriotism. It is noted that among those who believe that young people had the Patriots much more those who believe that patriotic education does not need updating.

Emphasized that patriotic education should avoid the appearance of "saturation effect" to patriotic activities were not too intrusive and does not lead to mimicry, ritual, formal patriotism. The attention that the most effective means of formation of patriotism is indirect, unobtrusive measures involving volunteer activities, active modern methods of joint actions such as flash mobs. Indicated that students evaluate low direct influence form propaganda (information patriotic content, educational activities, posters, presentations) and low estimate effectiveness of social networks.

Key words: *active patriotism, saturation effects, mimicry, patriotism, patriotic education, patriotic events, formal patriotism schoolchildren.*

Formulation is the problem. In the face of the deteriorating are external political relations of the country, the importance of patriotism. For the conduct of hostilities is mobilization exercise and other activities that require efficient display of patriotism needed by people who are able to defend the country on grounds of moral order, not just obeying the laws. In this regard is topical study of the state of patriotic education in schools, the state of patriotism among young people.

Discussion of issues is in contemporary literature. On the government's is attention to the problems of patriotic education shows Ukraine Presidential Decree № 334 / 2015 of 12 June 2015 "On measures to improve national-

patriotic education of children and young people” [1]. Regular research on this issue has Ukrainian Centre for Economic and Political Studies. A. Rozumkova [2] and other research organizations. Patriotic education problems are to pay attention to their works O. Didenko, Yu. Kalnysh V. Troshchinsky T. Bezverhaya etc.

The task of the article – consider some features of the results of activities of patriotic education in the school of survey.

Body is text. In January 2016 pursuant social order obtained from the Information and Analytical Department Methodological Center of Education, Youth and Sports of Zaporizhia city council, staff of the Department of Sociology and Social Work Classic Private University was conducted public opinion research students Zaporizhia city (9–11 classes) enrolled in institutions of different types of uniform representation in all the administrative districts of the city. The study was designed to evaluate the effectiveness of the development of civic activity patriotism in students means the city of Zaporizhia poll students. The study was desirable to identify a student’s understanding the phenomenon and as patriotism; perception schoolchildren factors and determinants, which formed patriotism in today's adolescents and young people; representation of students in relation to regulatory components of patriotic education.

Implementation is planned for quantitative research strategy, within which elected a mass survey (survey) – full-time, group training in the country. To collect sociological data used questionnaire “What it means to be a patriot”, in which questions are aimed at solving problems. 2148 students were interviewed 9th, 10th and 11th graders m. Zaporizhia representative for this population sample of students. For sampling required amount was planned to select 22 schools. The sample was formed with a confidence interval of 0.95 and theoretically permissible error of 2%. Controlled features location area of the institution; class in which students learn to 9th; 10th; 11 grades. The method of selection for the realization of this study was zoned, with two-stage cluster sample selection at the first stage (each facility conducted a complete survey of all students).

A direct question: “Are you a patriot?” – Is not possible in methodical plan because this question is not possible to obtain frank, adequate response, which can be trusted. Therefore, the effect of transport used, according to which a person tends attributed to others qualities that are inherent to herself. This effect is well illustrated by the example below dependency of views on patriotism spread of personal thoughts about the meaning of patriotism. Thus, the study found that among agree with the idea that in modern times, the importance of quality patriotism, much more those who believe that among the Zaporizhia youth most patriotic than among those who do not believe that the meaning of patriotism increases (respectively 61% and 21%). That is, if a young person does not value the quality of patriotism, she believes that other young

people are patriots. According to this feature, among those who believe that young people had the Patriots, much more those who believe that patriotic education requires updating (respectively 3% and 30%). So, people who doubt the patriotic young people themselves show signs of deficiency of patriotism. Of course, it is a trend.

For further analysis to better use this pattern and discover how different other questions profiles of those who believe that young people most are patriots (conditionally designate them as “patriots”) and those who do not believe that young people most patriotic and believes that young people are a small proportion of young patriots (relatively to simplify the wording designate them as “non-patriots”). According to this logic, the “patriots” in this study proved 57% “non-patriots” – 13%, and the remaining students interviewed are uncertain position and cannot be allocated to more or less distinct categories the criterion of patriotism. So we turn to the empirical data and find some properties inherent patriotic man unlike unpatriotic.

Among the Patriots is (than among non-patriots) much more that who think that young people are patriotic enough and did not need additional educational impact (51% and 15%). And the bounce of additional educational influence decreases according to a scale reduction of patriotism (51% – 39% – 27% – 25% – 15%). Note that the scale of patriotism based on answers to the question: “If we talk about youth Zaporizhia, then you personally think are patriots”: 1) almost all young people; 2) the majority of young people; 3) half of the youth; 4) a small proportion of young people; 5) there is little patriots.

This property we can define as “saturation effect”. Patriotic people do not want to be further educated to gain an even greater level of patriotism. So be careful relate to measures of patriotic education and follow their number (so they were not too much and that they are not too intrusive). For a patriotic person it will be redundant but for a man with a deficit of patriotism it will encourage the use of mimicry (arrogant demonstration of patriotism in such forms that do not require extra effort). Excessive patriotic education can produce hypocrites, demonstrative conformists, not real patriots.

At the same time, with a decrease of patriotism growing percentage of those who did not think over whether we should strengthen patriotic education (11% – 22% – 39% – 46% – 56%). Indifference highly correlated with lack of patriotism. It is possible mimicry soft effect when the person rather than deal with the dominant point of view avoids answers abandons judgment. A young man who does not think about socially significant problems is likely deficient patriotism.

In response to questions about patriotism is a small gender and age differences. Yes, the girls look more patriotic than boys (10% of women as opposed to 16% of men believe that young people “almost no patriots”) are more conformist, more often and more easily fall under the prevailing regulatory requirements and expectations.

Among respondents enrolled in 9th grade, 9% believe that youth “almost no patriots”, and among respondents enrolled in the 11th grade, these much more – 16%. Regarding the positive responses for patriotic youth – there is a difference in the answers of respondents, among students of Grade 9 49% of respondents believe that most young patriots are; among 11th grade – 42%. Interpreting the data, in our view, it is impossible to say that the older teens, the less of them patriots. First, rather than older teens, the less they are subject to regulatory expectations, become more protest, confrontational (which corresponds to the psychology of adolescents). Older teens do not want to obey adults easily, shocking his insolence and disobedience. In this way they perceived self. Second, only a small statistical trend that needs confirmation in further studies.

Interestingly, the question: “What signs do you think, can characterize the young man as a patriotic conscious?” “Patriots” and “non-patriots” correspond almost identically, although among the “non-patriots” than those respondents who refuse answers. Among the signs that form the image-conscious patriotic man, respondents noted the following: “respectfully treats its people, homeland, state, nation” – 69,4% (which is good if there is support specific actions); “Commemorates heroes and historical figures of the Ukrainian people” – 59,4%; “Engaged in volunteer activities” – 52,2% (at least half the students very well understands the need for an effective display of patriotism); “Examines the history of the native land” – 43,4%; opposes separatist manifestations of the environment” – 38,3% (these data can be interpreted as a manifestation of democracy, respect for others, as well as a display of relatively low political consciousness. It is known that the rate of high-level political culture is not only participation in public affairs, but also to attract other activity in this case); “Promotes love for his native city / region” – 52,2%; “Examines the historical and cultural values, traditions and customs of Ukrainian people” – 46,1%; “Strengthens the physical form – prepare themselves as future Defender of the Fatherland” – 24%; (See that a quarter of respondents responding to widespread in Soviet times motto “ready for labor and defense”); “Guided tours hometown / edge for tourists” – 8,6%; “Glorifies his actions hometown / country – 43,8%; “Creates a safe environment (ecology keeps, keeps law and order) for the development of a healthy nation” – 41,1%; “Focused on education and work in his hometown / country” – 20,9% (a significant number of students do not perceive education abroad unpatriotic act. When personal interests are affected, the question of patriotism is not updated) “Participates in community associations that promote the introduction of democratic principles in everyday life” – 24% (underdevelopment of civil society, in addition to volunteering affects estimates of relatively minor importance of participation in community associations); “Ukraine defends freedom of speech” – 51%; “An active social position” – 39,6%; respects and supports parents and family“ – 45,8%.

The overall conclusion from these responses that students pay much attention to signs of democracy, very carefully evaluate the importance of cognitive and activity-manifestation of patriotism. Recall that the “non-patriots” or refused to answer the question, or the answer is almost same as “patriots”. Except for the fact that the formal methods of “non-patriots” are more dismissive – a manifestation of patriotism as “enhances physical fitness – prepares itself as the future of Defender of the Fatherland” was supported by 34% of “patriots” and only 19% of “non-patriots”. The big difference in the responses recorded for the items “honoring parents” (51% and 40%), “active citizenship” (respectively 43% and 38%), “defends freedom of speech” – 57% and 45% respectively. In other points difference is almost nonexistent. One can say that the majority of students patriotism, primarily formed on feelings, including love for his native land (Motherland), the sense of pride in the achievements and culture of their homeland and optimistic view of the vector of its development in the future. Thus, about 70% more or less agreed with the words “I am proud of Ukraine”. Feeling like a patriot largely formed in the absence of effective evidence of this.

A large proportion of patriotic students naively believes that enough to consider himself a patriot and does not necessarily do something concrete to show their patriotism.

In general, the answer to this question said that “non-patriots” are divided into two groups. A relatively is smaller part of which consists of socially indifferent, politically unconscious people. The second part – is adequate people included in society, but for various reasons have positioned themselves as a “protest”, “disagree” nonconformist.

In response to questions about the displays of patriotism are some differences between women and men. Girls are more active than boys in answers to the question why almost all items factors manifestation of patriotism performance in chinook higher than in men. Yes, girls more often than boys noted the importance of volunteering as an indicator of patriotism. Guys respect women often noted items “enhances physical fitness”, “oppose separatist manifestations” – is the individual active methods are more important for boys. Girls are more prone to passive forms of “studying native land”, “commemorates”, “respectfully refer to the country”.

As you can see from the responses, the students fairly tolerant relating to the employment of immigrants who are forced to work in circumstances other country but root for their country and help her. Most respondents believe that these immigrants can be considered patriots. These responses of adolescents project their possible future – also find themselves in another country. Simulating this possible that young people are morally justified that they, despite the departure from the country, it will remain exactly patriots of Ukraine.

“Not patriots” less condemn those who are leaving for different reasons abroad than patriots. This is especially visible at the point where recorded low

scores. Thus, according to the patriots who “trained in another country – Patriots 23% and 30% of non-patriots; “Working and making money in another country” – Patriots 19% and 26% of non-patriots. So not “patriots” are more tolerant of people leaving the country, probably because most future plans to do the same. This psychological property shall not blame the other person for the qualities and actions, as she is able.

Another aspect of the problem that the subject study is assessment of students agents and means of ideological influence. Imagination on this aspect to some extent provided answers to the following questions: “What do you think is most conducive to the formation of patriotism among young people?” The most effective agent schoolchildren rightly considered family, and more – to school. Popularity acquire new forms of civic engagement such as flash mobs.

As you can see from the data, the low estimated direct influence form propaganda, patriotic content information, educational events, posters, presentations and more. Indirect, non-intrusive means of exposure is more effective. Among the students observed relatively low efficiency of social networks. In our opinion, this is due to the fact that students in social networks often discuss private, not public affairs.

A conclusion is. Sociological research students’ ideas about events and patriotism showed that just over half of respondents demonstrate their willingness sociologically meet the expectations of society regarding their patriotism. One-third of students are in a state of uncertainty, weak awareness of society to request their civil sense. Citizenship in these students is not yet actualization. Every sixth-seventh in a state of denial Nonconformist, outright reluctance to meet the expectations of adults be respect or consider yourself a patriot. The most effective means of influence to shape patriotism is the involvement of volunteer activities, active modern methods of joint actions such as flash mobs.

Avoid in patriotic upbringing of a “saturation effect” that measures were not patriotic they were too intrusive, which can lead to mimicry, ritual, formal patriotism.

References

1. Decree of President of Ukraine № 334 / 2015 of 12 June 2015 “On measures to improve national-patriotic education of children and youth” [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.president.gov.ua/documents/3342015-19131>.

2. Do you consider yourself a patriot of Ukraine / Ukrainian Centre for Economic and Political Studies. A. Rozumkova [Electronic resource]. – Access mode: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2016.

Зоська Я. В., Катаев С. Л. Патриотическое воспитание школьников г. Запорожья: социологическая оценка состояния и восприятия

В статье рассмотрены результаты социологического исследования состояния патриотического воспитания в школе. Отмечается, что чувство патриотизма актуализируется в ситуациях, когда в стране возникает угроза внешней агрессии. Подчер-

квивається необхідність активизации патриотического воспитания и одновременного ухода формализма в этом процессе. Анализируется восприятие школьниками разных форм и методов патриотического воспитания.

Ключевые слова: действенный патриотизм, эффект насыщенности, мимикрия, патриотизм, патриотическое воспитание, патриотические мероприятия, формальный патриотизм, школьники.

Зоська Я. В., Катаєв С. Л. Патріотичне виховання школярів м. Запоріжжя: соціологічна оцінка стану та сприйняття

В статті розглянуто результати соціологічного дослідження стану патріотичного виховання в школі. Наголошено, що почуття патріотизму актуалізується в ситуаціях, коли в країні виникає загроза зовнішньої агресії. Підкреслено необхідність активізації патріотичного виховання й одночасного уникання формалізму у цьому процесі. Проаналізовано сприйняття школярами різних форм та методів патріотичного виховання.

Ключові слова: дієвий патріотизм, ефект насиченості, мімікрія, патріотизм, патріотичне виховання, патріотичні заходи, формальний патріотизм, школярі.

УДК 378.018.43:004]:351.858

А. С. КРАВЧЕНКО

ЕЛЕКТРОННЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблеми інтернаціоналізації вищої освіти та її вплив на впровадження електронного навчання. Визначено та проаналізовано вплив масових відкритих онлайн курсів на поширення в глобальному освітньому просторі інтернаціоналізації освіти. Пов'язано процеси розвитку електронного навчання та інтернаціоналізації освіти, здійснено аналіз перспективних сфер упровадження електронних освітніх технологій на глобальному рівні.

Ключові слова: електронне навчання, інтернаціоналізація вищої освіти, електронна освіта, масові відкриті онлайн курси.

Сьогодні освітній простір змінюється найшвидшими темпами за всю історію людства. Процеси, що трансформують його форму та зміст, основні смисли, функції, цілі та засоби їх досягнення, діють не тільки широко, а й досягають фундаментальних основ традиційної освіти. Освітні системи успішно імплементують сучасні інформаційно-комунікативні технології, створюючи нові форми навчальної діяльності, зокрема саме завдяки появі технологій електронного навчання виник феномен електронної освіти, розвиток якої є актуальним питанням і для українського освітнього простору. Водночас актуалізуються процеси глобалізації, підвищення рівня соціальної мобільності. Саме в межах цих процесів інтенсифікується процес академічної мобільності, коли студенти та викладачі з різних країн певний час навчаються або працюють в умовах інших національних системах вищої освіти, тим самим змінюючи власні цінності та норми, оскільки перебувають у відмінних від звичних для себе соціокультурних умов.

Проблеми інтернаціоналізації вищої освіти розглянуто в працях відомих українських та зарубіжних дослідників М. Бартейла, Е. Бейтса, О. Петровіча, Л. Хижняк, О. Хомерікі та ін. Ідеї стосовно змісту, розвитку та масових відкритих онлайн курсів відображено в працях Ф. Альтбаха, С. Пауела, Л. Юаня, а концепції електронної освіти та електронного навчання розглянуто в наукових публікаціях Е. Бейтса, О. Мельник, Т. Пушкарьової, Л. Хижняк та ін. Водночас багато аспектів залишилося поза увагою дослідників. Зокрема, проблеми взаємовпливу електронного навчання та інтернаціоналізації вищої освіти, глибина впливу технологій електронного навчання на розширення сфери інтернаціоналізації тощо.

Метою статті є розгляд і аналіз процесів інтернаціоналізації вищої освіти та електронного навчання, оскільки ця проблема майже не перебувала у фокусі уваги дослідників.

Модернізація й розвиток економіки фактично будь-якої країни потребують значних змін у системі освіти, і саме використання інновацій у цій сфері здатне забезпечити такі зміни. Однією з подібних новацій може бути активне запровадження технологій електронного навчання в освітній процес.

За визначенням фахівців ЮНЕСКО, електронне навчання (e-learning) – це навчання за допомогою Інтернет і мультимедіа [5]. Однак таке визначення, безумовно, не є досконалим і потребує детальнішого пояснення. У Проекті концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні, розробленому у 2013 р. Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти, електронне навчання (e-learning) визначено як систему навчання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а електронну освіту – як цілеспрямований процес і досягнення результатів виховання та навчання засобами електронного навчання (e-learning) [4]. Такі твердження є прямим розвитком ідей ЮНЕСКО, однак для детального соціологічного аналізу, на нашу думку, доцільніше спиратись на визначення електронного навчання як способу організації навчально-виховного процесу, який базується на використанні ІКТ, технологій мультимедіа та Інтернету, з метою створення систем масового навчання й перепідготовки населення, підвищення якості освіти завдяки покращенню доступу до ресурсів і сервісів, а також віддаленому обміну знаннями й сумісній праці [5, с. 16]. Таке визначення електронного навчання надає змогу розкрити одну з нагальних проблем сучасної вищої освіти – необхідність радикальної зміни функцій викладачів, що відбувається саме через стрімке поширення інформаційно-комп'ютерних технологій, які суттєво змінюють традиційні ролі та функції викладачів. Замість надання інформації в готовому вигляді викладачу необхідно вчити студента самостійно знаходити цю інформацію, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі. Сучасна вища освіта відмовляється від традиційної “трансмисійної” моделі навчання, від заповнення свідомості студентів готовими професійними знаннями, які, тим не менше, не є універсальними, не підходять до конкретних ситуацій постіндустріальної практики й не встигають за її змінами та трансформаціями інформаційного поля. Нинішня генерація викладачів сформована саме в цій педагогічній парадигмі, і всі заклики відійти від неї вперто ігноруються. Академічне товариство не знає, як використовувати нові засоби електронного навчання для чогось іншого, ніж для того, що навчальні технології завжди робили – для передачі готового академічного знання студентам” [2, с. 35]. Тому ті викладачі, яким вдалося переорієнтуватися, пристосуватися до нових умов використання інформаційно-комунікативних технологій, матимуть значні конкурентні переваги навіть перед своїми більш талановитими колегами, яким не вдалося опанувати нові технології навчальної роботи.

Також відбувається менш кардинальна зміна ролі студента, яка характеризується необхідністю більшої активності, більшої зацікавленості в розвитку власних навичок, компетенцій та знань. Якщо раніше цього дося-

гали успішним виконанням завдань, наданих викладачами, то сьогодні гостро постає необхідність додаткового, паралельного вивчення нових компетентностей для більш успішного конкурування на ринку праці. Одним з найбільш ефективних та доступних способів досягнення цієї мети є масові відкриті онлайн курси [10].

Масові відкриті онлайн курси не тільки сприяють масовізації освіти, а й створюють сприятливі умови для її інтернаціоналізації шляхом одночасного залучення великої кількості студентів з різних країн у межах одного курсу, що надає змогу створювати ефективні умови для міжкультурної комунікації, сприяє формуванню в студентів навичок толерантності.

Популярності масових онлайн курсів також сприяє низький поріг входу до цих курсів – для доступу до більшості з них необхідна наявність комп'ютера (або в деяких випадках достатньо смартфона) з наявністю Інтернету та знання англійської мови, оскільки масові онлайн курси викладають переважно саме англійською мовою. Водночас у більшості національних освітніх систем розпочався розвиток власних масових онлайн курсів. Іноді основними драйверами створення таких курсів є бізнес-структури або громадські організації, що створює додаткову конкуренцію для вищих навчальних закладів.

Однак, Ф. Альтбах у своїх працях звертає увагу на потенційну глобальну проблему, пов'язану з поширенням масових відкритих онлайн курсів. Більшість таких курсів розробили й викладають лектори зі Сполучених Штатів Америки, які використовують при їх побудові традиції викладання саме цієї країни [1]. Такий тренд надає змогу спрогнозувати посилення культурної домінації американської академічної традиції через репрезентацію власних цінностей у відповідних курсах.

В умовах глобалізаційних процесів розробленість, дешевизна та поширеність саме американських МВОК потенційно можуть призвести до занепаду інших, національних проєктів масових відкритих онлайн-курсів, які мають важливу локальну соціокультурну специфіку, однак без підтримки не зможуть ефективно конкурувати з глобальними системами масових відкритих онлайн курсів. Такий добровільний неоколоніалізм, що остаточно закріпить домінування американської системи вищої освіти над іншими, потенційно може призвести до втрати особливостей та переваг національних освітніх систем [1].

Однак на заваді цього песимістичного прогнозу, як і ефективного розвитку масових онлайн курсів, може стати проблема завершеності цих курсів студентами. Наразі відсоток завершення найбільш популярних курсів, тобто отримання студентами відповідних сертифікатів, коливається від 2% до 7% від загальної кількості осіб, що зареєструвалися на відповідний курс на провідних західних платформах електронної освіти [9].

Паралельно із цими процесами відбувається інтернаціоналізація вищої освіти, що значною не лише впливає на систему освіти, а й сприяє

здійсненню соціокультурних змін в інформаційному суспільстві. Так, О. Хомерікі відзначає, що “крім посилення процесів глобалізації, сучасні соціальні наслідки інформаційної революції позначилися на соціокультурних змінах соціальної стратифікації, яка вже не може бути охарактеризована в термінах “вище-нижче”. Сучасний австралійський соціолог М. Уотерс вважає, що інформаційне суспільство – в стратифікаційному відношенні – це суспільство конвенціональних статусів, в якому приналежність до певного соціального прошарку залежить саме від соціокультурних факторів” [8, с. 78].

Верстви сучасного суспільства визначаються, перш за все, стилем життя та системами цінностей. “Унаслідок нестійкості подібних факторів стратифікаційна система суспільства мозаїчна, нестійка і здатна навіть справляти дестабілізуючий вплив на економіку та політику. Усі процеси відтворення соціально-економічних груп залежать тепер від освіти. У цих умовах ринок перетворюється на казино в тому сенсі, що поведінка кожної людини на ринку праці визначається її власним рішенням та вдачею” [8, с. 78]. Саме цього вдається досягти, зокрема, завдяки інтернаціоналізації освіти.

Інтернаціоналізації освіти можна надати два рівнозначних визначення. По-перше, це збільшення кількості здобувачів вищої освіти з інших країн у окремій національній системі вищої освіти. По-друге, її можна розглядати як один із чинників становлення глобального простору вищої освіти, який визначається вільним академічним обміном викладачами і студентами між університетами різних країн, а також створення єдиних спеціальних навчальних програм [6]. Яскравим прикладом інтернаціоналізації вищої освіти є Болонська декларація та Болонський процес, який охопив і вищі навчальні заклади України.

Зазвичай дослідники виділяють зовнішню та внутрішню інтернаціоналізацію вищої освіти. Зовнішня інтернаціоналізація вищої освіти виявляється, насамперед, через міжнародну академічну мобільність, тобто переміщення викладачів, студентів та науковців між різними національними освітніми системами. Характеризується вона, передусім, модернізацією навчальних програм; обміном науково-педагогічними кадрами; залученням до наукових досліджень іноземних учених і в результаті підвищенням якості наукових досліджень; міжнародною культурною експансією [3].

Внутрішня ж інтернаціоналізація вищої освіти являє собою впровадження світових стандартів, інтернаціоналізацію навчальних курсів, міжкультурних програм тощо. Для внутрішньої інтернаціоналізації освіти характерні такі риси: створення системи визнання навчальних планів і дипломів; зростання значущості володіння іноземними мовами й навчання англійською мовою, розвиток навичок міжкультурного спілкування; включення в науково-освітні професійні мережі, участь у міжкультурних програмах, розвиток навичок адаптуватися до культурних особливостей гло-

бального академічного середовища, що сприяє особистісному розвитку; орієнтація на світові освітні стандарти [3].

Варто навести також думку Л. М. Хижняк, яка робить значний внесок у розуміння сутності інтернаціоналізації вищої освіти через актуалізацію таких “основних чинників інтернаціоналізації університетської освіти:

1. Політичні – розвиток інтеграційних процесів в політичній і соціальних сферах, посилення демократичних принципів у міжнародних відносинах.

2. Економічні – глобалізація економіки і технологій, вимоги світового і регіональних ринків праці.

3. Культурні – розвиток діалогу національних культур, міжнародна відкритість, взаємопроникнення культурних цінностей.

4. Академічні – інтернаціональний характер наукових знань, універсальна основа освіти і науково-дослідницької діяльності, формування міжнародних стандартів якості.

5. Інформаційні – створення нових інформаційних технологій, поява глобальних мереж” [7, с. 52].

Таким чином, аналізуючи вищезазначене, ми можемо дійти певних проміжних висновків. Технології електронного навчання ефективно доповнюють та поширюють масштаби інтернаціоналізації вищої освіти, особливо сприяючи розвитку її культурного та академічного чинників. Однак повноцінної міжкультурної взаємодії не відбувається, оскільки не відбувається фізичної транспортації особи в інше соціокультурне середовище, що найкраще сприяло б засвоєнню цінностей іншої, домінантної культури, як це має місце з представниками традиційної академічної мобільності, які ефективніше засвоюють нетрадиційні для себе культурні практики. Така ситуація може мати різноманітні наслідки, які потребують подальшого дослідження.

Упровадження технологій електронної освіти значно спрощує її доступність для академічної спільноти з менш заможних країн, надає змогу отримати доступ до якісних, ексклюзивних знань, майже не витрачаючи дорогоцінних ресурсів та коштів. Особливо це актуально для регіонів, які потерпають від воєнних конфліктів або стихійних та економічних лих. Доступ біженців до електронної освіти надасть їм змогу не тільки оволодіти певними знаннями та навичками, що допоможе знайти перший заробіток у новій країні, тим самим змінивши власний статус, а й пришвидшити притосування до соціокультурних норм та цінностей нового місця проживання, знизити рівень культурного шоку або взагалі запобігти йому. Схожа проблема постає перед мешканцями віддалених територій, до яких важко дістатися звичайними засобами. За допомогою мережі Інтернет студенти та учні матимуть можливість успішно навчатись в однакових умовах зі звичайними студентами, що надасть змогу підвищити якість їх освіти та

покращити їх шанси на ринку праці, а відповідно, створить певні переваги у їх соціальному становищі.

Висновки. Поширення технологій електронного навчання створює нові умови для інтернаціоналізації вищої освіти. Розвиток електронної освіти поширює вплив інтернаціоналізації освіти, водночас не відбувається поглибленого впливу його чинників на освітні системи. Тобто електронна освіта, безумовно, сприяє розвитку та поширенню практик інтернаціоналізації вищої освіти, створюючи умови для успішної міжкультурної комунікації, формуючи основи толерантної поведінки. Розвиток технологій електронного навчання збільшує конкуренцію у викладацькому середовищі, здатен позитивно впливати на формування професійних навичок студентів через доступ до найкращих практик з тих чи інших галузей знання. Використання електронного навчання в умовах інтернаціоналізації вищої освіти надає змогу підвищити її якість завдяки використанню наукового й освітнього потенціалу провідних науковців світу.

Подальший розвиток цих процесів, наслідки їх взаємодії потребують дослідження в межах соціології освіти через складність цих взаємодій.

Список використаної літератури

1. Альтбах Ф. Массовые открытые онлайн-курсы как проявление неокOLONиализма: кто контролирует знания / Филип Альтбах // Международное высшее образование. – 2014. – № 75. – С. 10–12.
2. Бакіров В. С. Сучасна вища освіта як предмет соціологічної рефлексії / В. С. Бакіров // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – № 881. – С. 31–36.
3. Нітенко О. В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор розвитку університету / О. В. Нітенко // Освітлогічний дискурс. – 2015. – № 2. – С. 205–216.
4. Проект концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pon.org.ua/novyny/2063-konceptualni-zasadi-gozvitku-elektronnoyi-osviti.html>.
5. Пушкарьова Т. О. Електронна освіта і її розвиток в Україні / Т. О. Пушкарьова, О. М. Мельник // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2013. – № 3. – С. 16–17.
6. Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні / Н. Скотна // Людинознавчі студії. Серія : Філософія. – 2012. – Вип. 26. – С. 71–83.
7. Хижняк Л. М. Університетська освіта : навч. посіб. / Л. М. Хижняк. – Харків : Вид-во ХарРі НАДУ “Магістр”, 2010. – 192 с.
8. Хомерікі О. А. Інтернаціоналізація і інтеграція, як напрямки глобалізації освіти: процеси синтезу і диференціації / О. А. Хомерікі // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – Вип. 16. – С. 76–84.
9. Ли Юань MOOK и открытое образование: Значение для высшего образования. Белая книга [Электронный ресурс] / Ли Юань, Стефан Пауэлл. – 2013. – Режим доступа: <http://publications.cetis.ac.uk/2013/667>.
10. Bates A. W. Teaching in a Digital Age [Electronic resource] / A. W. Bates. – Access mode: www.open.bccampus.ca.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016.

Кравченко А. С. Электронное обучение в условиях интернационализации высшего образования

В статье рассмотрены проблемы интернационализации высшего образования и ее влияние на внедрение электронного обучения. Определено и проанализировано влияние массовых открытых онлайн курсов на распространение в глобальном образовательном пространстве интернационализации образования. Соотнесены процессы развития электронного обучения и интернационализации образования, осуществлен анализ перспективных сфер внедрения электронных образовательных технологий на глобальном уровне.

Ключевые слова: электронное обучение, интернационализация высшего образования, электронное образование, массовые открытые онлайн курсы.

Kravchenko A. S. E-Learning in Conditions of Higher Education Internationalization

The article deals with the problem of higher education internationalization and its impact on the process of e-learning implementation. The concepts of e-learning, higher education internationalization and the features of massive open online courses are revealed.

There are considered the notions on e-learning, internationalization of higher education and the massive online courses made by known domestic and foreign researchers. These are: F. Altbah, M. Barteyl, E. Bayts, A. Melnyk, O. Nitenko, S. Powell, A. Petrovic, T. Pushkareva, L. Khizhnyak, O. Khomeriki, L. Yuan and others.

The problems of teachers' and students' role changing that occur during the use of modern electronic technology training are discovered. It is noted, that there exists a teachers' overtaking new technologies resistance that creates additional competition field. The importance of education for the status and social position in modern society is defined.

The different views on the definition of education internationalization are presented. We also consider the internal and external differences in the process of higher education internationalization. It is noted that e-learning technologies can significantly expand the boundaries of higher education internationalization process, but they have little effect on cross-cultural interaction depth that can have various effects, that the further research is required for.

The impact of massive open online courses on the spread of internationalization in the global educational space is identified and analyzed. The potential risks of further development of massive open online courses existing platforms are revealed. It is stated, that they could lead to the loss of national characteristics of teaching.

Regarding e-learning and the process of education internationalization, the analysis of the promising areas of electronic educational technologies global implementation was made. The most effective scope of e-learning technologies implementation in conditions of the higher education internationalization is defined. It is found that in situations of military conflict, e-learning becomes an important part of refugees' adaptation to their new environment.

Key words: e-learning, higher education internationalization, e-education, massive open online courses.

УДК 316.74:796

Ю. В. МОСАЄВ

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОТИСТОЯННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ПІВДЕННОАМЕРИКАНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНИХ ІНДУСТРІЙ ЯК СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ НА ПРИКЛАДІ СВІТОВИХ ФУТБОЛЬНИХ ПЕРШОСТЕЙ 1978–1982 РОКІВ

У статті досліджено соціальні аспекти протистояння європейської та південноамериканської футбольних індустрій як соціальних інститутів на прикладі світових футбольних першостей 1978–1982 рр. Розглянуто результати світових першостей з футболу 1978–1982 рр. крізь призму соціальних, економічних і культурних складових розвитку футбольних індустрій у країнах Європи та Південної Америки. Порівняно рівні розвитку футбольних індустрій країн Європи та Південної Америки, зважаючи на тенденції, які виявлено в результатах світових першостей з футболу 1978–1982 рр.

Ключові слова: соціальні аспекти, футбольна індустрія, футбол як соціальний інститут, світова першість з футболу.

Перша половина ХХ ст. стала майданчиком для формування спорту не як окремого явища, а як повноцінного соціального інституту. Друга половина ХХ ст. виокремила футбол як найбільш популярний вид спорту, що виявив ознаки самостійного соціального інституту. Одним з головних факторів формування футболу як соціального інституту є регулярне проведення світових першостей, які мали значний розголос як у межах спорту, так і в загальносвітовому соціокультурному дискурсі. Упродовж 1978–1982 рр. відбувся світовий перерозподіл світової футбольної індустрії, що можна проілюструвати результатами футбольних світових першостей з футболу.

Мета статті – з'ясувати соціальні аспекти протистояння європейської та південноамериканської футбольних індустрій як соціальних інститутів на прикладі світових футбольних першостей 1978–1982 рр.

Для кінця ХХ ст. характерне культурне та соціальне протистояння між представниками європейського та американського континентів. Розглянемо його крізь призму світових першостей з футболу впродовж 1978–1988 рр. Ці світові першості, а саме: 1978 р. в Аргентині, 1982 р. в Іспанії та 1986 р. в Мексиці, – стали маркером цього протистояння. Адже футбол є одним з елементів світового спорту та світової масової культури. Так сталося, що ці першості відбувалися на європейському та американському континентах. Основними фаворитами цих спортивних змагань були представники цих самх континентів. Проте в цій статті ми розглядаємо Європу та Південну Америку, враховуючи специфіку розвитку футболу на різних материках, а саме те, що розвиток футболу в країнах Північної Америки відбувалося й відбувається значно повільніше, ніж у країнах Південної Америки. Хоча іноді представники США та Коста-Ріки показували достатньо високі за футбольними мірками результати на футбольних світових першостях. Ці країни

входили до вісімки кращих футбольних збірних (США – у 2002 р., Коста-Рика – у 1990 і 2014 рр.), але їх не можна брати для порівняння, тому що представники Європи та Південної Америки змагалися за перемогу в світових першостях між собою впродовж усієї історії розіграшів.

Зазначене нами протистояння є продовженням того, яке розпочалося 1930 р. під час першої світової першості з футболу, що відбувалося в Уругваї.

Серед учасників світової першості з футболу, яка проходила на території Аргентини, 9 збірних команд представляли Європу, 4 команди – Південну Америку, по 1 – Північну та Центральну Америку, Азію й Африку [1]. На перший погляд, такий розподіл місць є несправедливим, оскільки спостерігається явний перекис у бік представників з європейського континенту. З другого боку, цей розподіл є справедливим з погляду кількості країн, що існують на європейському та південноамериканському континентах. Проте ця пропорція порушена, якщо розглядати присутність на цьому футбольному форумі збірних команд з Азії та Африки. Ці континенти завжди мали проблеми з популярністю та поширенням футболу. Головним чином, це сталося так через низький рівень проникнення в ці країни традицій британських народів та поширеність релігійних практик гуманістичного характеру. У час перетворення футболу на соціальне явище та окрему бізнес-індустрію країни зазначених континентів спробували створити футбольну інфраструктуру, але це суттєво не позначилося на розвитку національних збірних. І хоча представники африканського континенту іноді показували непогані результати, на чиновників світового футболу це не справило враження. Подібна ситуація й у країнах Північної Америки. Хоча в межах цього континенту існують певні розбіжності. На континенті є країни з розвиненою футбольною індустрією (Мексика, Гондурас та Коста-Рика) і країни, де футбол не є культовим видом спорту (Канада, США, Панама, Куба, Нікарагуа тощо). Саме тому континент мав маленьку квоту. Водночас ми не забуваємо про футбольні збірні, які територіально належать до австралійського континенту, у тому числі країни Океанії. Вони ніколи не мали своєї квоти для участі у світових першостях з футболу. Часто їм доводилося грати додаткові турніри з представниками інших континентів. Здебільшого це була боротьба з країнами Південної Америки. І тому лише кілька разів за історію представники цієї території брали участь у футбольних турнірах світового масштабу. Звісно, така практика має ознаки дискримінації. Про це свідчить і той факт, що в інших ігрових видах спорту, таких як баскетбол, волейбол, гандбол, хокей на траві, Австралія та країни Океанії відіграють одну з головних ролей у поштрєнні та пропагуванні спорту.

Це спонукало Австралію в особі місцевої футбольної федерації перейти до футбольної федерації, яка опікується питаннями футбольних федерацій Азії [4].

У першій групі змагання на відбірковому етапі Аргентина протистояла трьом європейським збірним з різних куточків континентів (Італія, Франція та Угорщина) [1]. Перемогу здобула збірна Італії. Загалом італійський патерн на території Аргентини був знаковим, адже більшість аргентинських футболістів, які мали світовий успіх, грали саме в італійській першості. І перемогу в цьому змаганні вибороли саме італійці.

Не варто забувати й про факт великої кількості італійців у розбудові Аргентини як країни. Саме цей фактор відіграв головну роль у підтримці італійських футболістів аргентинськими шанувальниками футболу [5]. Цей історичний етап можна схарактеризувати як позитивний саме для представників зазначених країн. У цей час сформувалася система так званого “олігархічного” футболу, коли в італійський футбол прийшли гроші італійських фінансових магнатів (С. Берлусконі, М. Мораті, родина Ан’елі та ін.). У цей самий час в Аргентині високими темпами почала розвиватися місцева аграрна економіка. І це в часи перебудови економіки та політики Франції та початку глибокої кризи країн східної Європи, які на той час належали до про радянського табору. Тому результатам цього міні-турніру можна не дивуватися, вважати їх закономірними, виходячи із соціальних та соціально-економічних практик, які домінували на території країн, національні збірні яких стали переможцями.

У межах другої групи також перемога була за європейцями. Обидві європейські збірні (ФРН та Польща) переграли збірні Мексики та Тунісу [1]. У цьому протистоянні європейські команди переграли представників Африки та Центральної Америки. ФРН та Польща, будучи представниками колишньої Австро-Угорщини й географічними сусідами, на той час представляли різні політичні та ідеологічні табори. Та обидві збірні були представниками патерну вболівальництва з політичних мотивів. Навіть сьогодні цей патерн є визначальним для спортивних вболівальників як сучасної Німеччини, так і Польщі. Представники ФРН уособлювали пригніченість поразками у двох світових війнах, що відбулися в ХХ ст., а футболісти, які представляли Польщу, мали підтримку народу, який в історичні ретроспективи був не раз поділений унаслідок геополітичних процесів. Усі ці фактори стали основою подальшого розвитку успіхів цих збірних команд з футболу на європейському континенті. Представники Мексики та Тунісу мали свій історичний бекграунд, але його не вистачило для організації боєздатних національних збірних, навіть незважаючи на перевагу кліматичних умов.

Третя група попереднього раунду протистояння характеризується боротьбою між збіркою Бразилії та європейським тріо (Іспанія, Швеція Австрія). Саме австріці з бразильцями випередили на один бал іспанців, а аутсайдерами цієї групи стали представники Швеції [1]. Загалом протистояння вийшло досить рівним і завдяки тому, що серед європейських команд були представники малих, але економічно розвинених держав, їм вдалося

нівелювати перевагу єдиного в квартеті представника Південної Америки. Тим більше, що на той момент Бразилія мала статус колишнього світового футбольного гегемона. Соціокультурні особливості бразильського народу полягають у тому, що, неважаючи на те, що вони є типовими для представників Південної Америки, історичні події сформували імперську ментальність бразильського народу, яка через економічні проблеми країни привела до вдалих виступів місцевих спортсменів у командних видах спорту (волейбол, баскетбол та футбол).

Четверта група – це протистояння Перу, Нідерландів, Шотландії та Ірану. Перемогли в цьому протистоянні представники Південної Америки й безпосередньо Перу, які переграли представників європейського континенту, що були фаворитами турніру [1]. У цьому разі варто відзначити гарну гру перуанців, що була зумовлена як початком розвитку місцевої економіки, яка є сталою й на сьогодні, так і кліматичними умовам. Не треба забувати про те, що європейцям завжди важко грати на території інших континентів через специфічний клімат. Зокрема, йдеться про гірську місцевість, що є типовою для Південної Америки. Серед країн Південної Америки стало трендом організовувати спортивні змагання на території саме специфічних кліматичних зон, щоб мати перевагу над своїми суперниками. Це не властиво європейським країнам, які як раз, навпаки, намагаються створити комфортні умови для своїх суперників. Провал іранської збірної в цьому турнірі був закономірним. Іран прогнозовано пройшов горнило відбіркових змагань на азійському континенті через стабільний розвиток спорту на тлі видобутку нафти, незважаючи на різку зміну соціального-політичного устрою країни.

Другий етап змагань відбувався знову за груповою системою, що не є типовим для подібних змагань. У групі А фіаско зазнали ФРН та Австрія, що є символічним через схожість менталітету. Особливо дошкульним цей результат можна назвати для представників ФРН, що відкривали цей турнір у ранзі чинних чемпіонів світу. Переможцями стали представники Нідерландів, а Італія здобула право зіграти у втішному матчі за загальне третє місце [1]. Виходячи з кінцевих результатів, можна констатувати, що перемогли представники більш прогресивних країн з погляду розвитку спортивної індустрії. Представники Нідерландів домінували в світі завдяки схемі наукового підходу до навчання молодих футболістів і розвитку колективної футбольної гри, що базувалася на програмному забезпеченні, розробленому під техніку фірми “Philips”. Італійська футбольна система займалася ефективним “фандрайзингом”. Австрія та ФРН були представниками однієї адміністративної системи, яка вже припинила бути прогресивною.

У групі В перемогу здобули господарі турніру, а другими завершили турнір у цій групі бразильці [1]. У цьому разі невдачі команд Польщі та Перу можна списати на недосконалість так званого любительського футболу, який процвітав у цих країнах, тоді як професіоналізація та продаж

гравців до Європи стала частиною успіху Аргентини й Бразилії. Головним переможцем цього турніру стала Аргентина в додатковий час, тоді як перемогу в боротьбі за “бронзу” здобули італійці. Загалом можна констатувати рівність або нічию в боротьбі між представниками Європи та Південної Америки.

Світова першість 1982 р. відбулася в Іспанії вже за новою системою зі збільшенням кількості команд-учасниць з 16 до 24. Квота Європи почала становити 14 команд, Південної Америки – 4, по 2 збірні представляли Африку та Північну й Центральну Америку, по 1 – Азію та Океанію. До того ж квота Океанії, яку заповнила Нова Зеландія, була здобута в боротьбі з Китаєм, який став другою командою Азії [3]. Як бачимо, квота Південної Америки була збільшена лише на одну збірну, тоді як європейська – майже в 2 рази. Єдиним виправданням може бути лише те, що чиновники з ФІФА не бачили перспективи в інших представниках південного континенту.

У перших двох групах переможцями стали лідери минулого чемпіонату: Австрія, ФРН, Італія, Польща. В інших групах стабільно високі результати показали Аргентина й Бразилія. Чемпіонат став успішним поверненням до лідерів світового футболу: Англії, Франції, СРСР – і несподівано підняв на високий рівень Бельгію та Північну Ірландію [2]. Загалом результати цього світового форуму виявилися досить прогнозованими, і представники Азії, Північної Америки, Центральної Америки та Африки показали звично низькі результати. Водночас цей футбольний форум подарував світу такі збірні, як Сальвадор, Камерун та Нову Зеландію. Цей процес став частиною загальносвітової тенденції розвитку футболу в країнах, де впродовж усього існування не було культури розвитку футболу та спортивної індустрії взагалі.

За результатами змагання до четвірки півфіналістів увійшли Італія, Німеччина, Польща та Франція [2]. Усі ці країни є представниками європейського континенту. Усі країни, крім Польщі, представляли табір так званих капіталістичних країн. Безпосереднім переможцем стала збірна Італії, яка напередодні чемпіонату світу переживала корупційний скандал. Одна з перших країн, яка почала викорінювати це негативне явище. Загалом фінал цього турніру продемонстрував повну перевагу європейських країн над суперниками з Південної Америки.

Висновки. Чемпіонати світу з футболу у 1978–1982 рр. (в Аргентині та Іспанії) відобразили протистояння між країнами Європи та Південної Америки, яке 1978 р. закінчилося нічиєю, оскільки на домашню перемогу Аргентини європейці відповіли більшою кількістю збірних у першій шестірці учасників. Мундіаль 1982 р. закінчився повною перемогою Європи, оскільки до четвірки переможців не потрапила жодна країна з Південної Америки. Загалом 1978–1982 рр. стали переломними в протистоянні між збірними Європи й Південної Америки. Результати досліджених нами турнірів підтверджують, що європейські країни побудували спортивну індустр-

рію та систему підготовки гравців за допомогою наукових систем, які суттєво покращили результати збірних континенту в межах очного протистояння з представниками Південної Америки та інших континентів.

Список використаної літератури

1. World Cup 1978 finals [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rsssf.com/tables/78full.html>.
2. World Cup 1982 finals [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rsssf.com/tables/82full.html>.
3. World Cup 1982 Qualifying [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rsssf.com/tables/82q.html>.
4. Австралия переехала в Азию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vz.ru/sport/2005/7/3/1333.html>.
5. Якубовская О. Буэнос-Айрес: приют иммигрантов / О. Якубовская // Вокруг света. – 2012. – № 3. – С. 33–37.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016.

Мосаєв Ю. В. Социальные аспекты противостояния европейской и южноамериканской футбольных индустрий как социальных институтов на примере мировых футбольных первенств 1978–1982 годов

В статье исследуются социальные аспекты противостояния европейской и южноамериканской футбольных индустрий как социальных институтов на примере мировых футбольных первенств 1978–1982 гг. Рассматриваются результаты мировых первенств по футболу 1978–1982 гг. сквозь призму социальных, экономических и культурных составляющих развития футбольных индустрий в странах Европы и Южной Америки. Сравниваются уровни развития футбольных индустрий стран Европы и Южной Америки, исходя из тенденций, которые выявлены в результатах мировых первенств по футболу 1978–1982 гг.

Ключевые слова: социальные аспекты, футбольная индустрия, футбол как социальный институт, мировое первенство по футболу.

Mosaev Y. V. Social Aspects of Confrontation European and South American Football Industries as a Social Institution an Example of the World Football Championship 1978–1982 years

As part of the article deals with the social aspects of confrontation between European and South American football industry as an example social institutions world football championships 1978–1982 years. The article deals with the results of world championships Football 1978–1982 years in the light of social, economic and cultural components of football industries in Europe and South America. The article compares the level of football industries in Europe and South America, given the trends that are revealed in the results of world championships Football 1978–1982 years.

Problem in the general form. The first half of the twentieth century was a platform for the formation of sport not as a separate phenomenon, but as a full-fledged social institution. The second half of the twentieth century football singled out as the most popular sport that has shown signs of independent social institution. One of the main factors of football as a social institution is the regular world championships, which had considerable publicity both within the sports world and the general socio-cultural discourse. From 1978 to 1982 saw the global redistribution of world football industry, which can be illustrated by the results of the football world championships in football.

Mission. Find out the social aspects of opposition to the European and South American football industry as an example social institutions world football championships 1978–1982 years.

Main part. The end of the twentieth century was an illustration of cultural and social confrontations that took place between the European and American continents. We decided to describe it in the light of world football championships, which took place from 1978 to 1988. These world championships, and specifically in 1978 in Argentina, 1982 in Spain and 1986 in Mexico, have become a marker of confrontation. We leave that football is one of the elements of the world of sport and the world of popular culture. It so happened that these championships took place in the European and American continents. The main favorites of these sports were representatives of the same continent. Although our study narrows this research is to Europe and South America due to the nature of football on different continents. The essence of this specificity is that the development of football in North America took place and is much slower than in South America. Although sometimes the representatives of the United States and Costa Rica showed high enough standards for the football results on the football world championships. These countries were the eight best football teams (the United States in 2002, Costa Rica in 1990 and 2014), but they can not be compared with the results as the representatives of Europe and South America played major trophies world championships each other throughout history draws. It should be noted that these our opposition is a continuation of the confrontation, which began in 1930 at the time of the first World Cup championship, held in Uruguay.

Among the participants of the world championship in football, which was held in Argentina 9 teams representing Europe, 4 teams representing South America and 1 representative represented North and Central America, Asia and Africa. At first glance, this distribution of seats is unfair as there is a clear direction in search of representatives from the European continent. On the other hand the present allocation is fair in terms of the number of countries that are European and South American continents. On the other hand, this proportion is broken, if we consider the presence at this forum football teams from Asia and Africa. These continents have always had problems with the popularity and spread of football. Mostly this happened in a historical context because of the low level of penetration in these countries the traditions of the British people and the prevalence of religious practices humanistic character. While in times of social transformation football phenomenon and a separate business industry, these countries over the world have tried to create football infrastructure, but the result is not significantly affected the development of national teams.

Key words: *social aspects of the football industry, football as a social institution, the world football championship.*

УДК 316.72

O. I. ORLOVA

THE PROBLEM OF USING MUSIC RELAXATION POTENTIAL IN THE SOCIAL PRACTICE OF MODERN THEATRICAL ART

In the article the author's analysis of the strategy of relaxation potential of music as a necessary element of contemporary performing arts and concluded that the relaxation effect of this social phenomenon is achieved by forming a specific set of experiences different from ordinary everyday perception of the nature of communication between people.

Key words: *musical arts, performing arts, relaxation potential, social practices, emotional bodily relaxation, meditation bodily relaxation.*

Musical creativity is one of the most attractive elements of the culture. Proved that music, thanks to its properties affect the inner world, helps get rid of mental discomfort conflict; corrective emotional state; can restore peace of mind; activate mental activity; that is a positive impact on psychological health of the individual.

An important contribution to the development of the sociology of music scholars have domestic N. Boiko, S. Kataiev, N. Kostenko, A. Kostiuk, Y. Romanenko, A. Semashko, L. Skokova, B. Sliuschynskyi, L. Sokurianska, N. Chernysh and others.

Drawing attention to the characteristics found their socio-cultural phenomenon of music; we assume that technology relaxation music has sufficient potential to achieve a number of goals that help the individual to solve important problems in these specific kind of social practices, which is the modern theater.

The article is an analysis of theoretical approaches to understanding music as a social and cultural phenomenon and studies its relaxation function in the theater and audience interaction in the framework of theatrical creativity.

To solve research problems important to identify the essential features and functionality as part of modern music theater culture.

Analysis of theoretical approaches to the assessment of the phenomenon of modern music suggests the existence of different points of view concerning its functional meaning.

Proved that music perception is a complex type of art the subject of mental activity which is takes the form of sensory reflection of a particular material and sound design of a musical work in the form of music and sound (sensory-perceptual) images [5].

Musical art, according to B. Heat is a kind of comprehensive stimulus that causes a complete reaction of the human body, from the existence of psychophysical and emotional ending aesthetic and spiritual (in other words affect the biological, psychological and social level) [10].

Perceptual reaction that occurs in the sound of music as an energy agent, makes all the organs and systems work in a certain rhythm, and the initial response to the audio stream. Emotional and aesthetic response leads to activation of conscious and unconscious mental processes, facilitates the aftereffect of musical experience, leads to qualitative changes in the structure of the individual, so the determining the behavior and style of life in general.

B. Asaf'iev in his book "The musical form as process" concluded that the musical form, as something socially determined primarily known as a form (type, method and means) social identification in the music intonation [3]. Based on the theory of intonation B. Asaf'iev showed that music means life in society and the practice of social influence on music musical creativity, as based on the "intonation dictionary of era" connected life three stages of music – creativity, does and perception. He introduces the concept of "social development" and "social choice of music", "music social inertia" and others, develops a sociological understanding of the genre in music.

Adorno's work "Sociology of Music," published in 1999, described the different types of attitude to music, features, styles and trends, musical life in general. Adorno, one of the first in the world made a comprehensive study on the functions of music in society, described in detail how music affects the individual. Adorno developed a number of methodological approaches to study the function of music, especially the perception of music audience. Music serves it as a form of alienation [1].

The basis of classification functions of music Yu. Boriev this is that music as a form of art, "teaches entertaining" through aesthetic pleasure received by the individual in the process of communicating with him, at what is happening [4]

- 1) Nurturing;
- 2) Information;
- 3) Knowledge;
- 4) The transfer of experience;
- 5) Analysis of the world;
- 6) Portent;
- 7) Suggestion.

According to A. Yusfin music exists everywhere, penetrates everywhere, it is impossible to destroy, control globally functioning, it will not be managed their lives [14].

All social and individual human acts are "music" – from the birth of the individual to the disappearance of entire civilizations. The scientist considers musical art in the context of the global environment and human act provides the following types of music [14]:

1. Indicator – those that state the human condition and society. (So, even in Ancient China believed a short, damped sound basis and concerns sad, full of ornaments and measured sound – a sign of health and pleasure nation, etc.).

2. Catalytic – when the music does not directly take part in the life processes, but acts as overseer various transformations of individuals and the environment.

3. Initiating – speakers, informative, aesthetic, and field – when the musical art directly involved in the formation or destruction of man and the environment.

Based on the selected art sound capabilities, A. Yusfin offers the following classification of its functions [14]:

- Socialization;
- Relaxation;
- Music as a factor in occupational therapy;
- Indication of the way;
- Tool of the distance or contact management attention;
- Means of non-verbal communication;
- Music as an assistant in the fight against noise common audio obstruct the planet;
- Direct or mediocre weapons;
- Phenomenon strengthening (weakening) of physical strength and intellectual abilities;
- Additional source of energy;
- Accessory and vehicle identification truth;
- Factor “love therapy” at all stages and levels of communication;
- A means of self – discovery in human society and previously unknown deep spiritual structures;
- Versatile tool because of the space and the formation of “a sense of space”.

Pay attention to the special role of the relaxation effect that, in my opinion, makes music in the state. The classification takes into account two opposite types of musical influences – creative and destructive, and in the center puts the human person, which is a kind of manifestation of “therapeutic” approach to determining many functional music.

The following classification nominates “art criticism” approach that is one that puts the center of the art and examines more positive music acts on the individual and society. The negative impact is considered only in low-grade aesthetic sense of popular music.

Some examples of music are a person relaxation state or condition pseudo passive concert (G. Lozanov), which is a sign of Psychophysiological relaxation [16].

Z. Freud believed that illusion composer raging in music, immerse the listener in light anesthesia, which pushes for a while everyday troubles and provides rest to recover strength [13]. The described function is called relaxation.

Relaxation function determines the function of suggestion or suggestive function. Suggestion – a special form of mental human exposure that causes certain feelings, ideas or idea exclusively by the instructions on their appearance rather than by logical reasoning. As suggestion especially effective against the backdrop of relaxation state [17], the music can be the perfect “hypnotist”, which conveys their emotions recipient, in addition, strengthens or weakens respectively hidden in the subconscious emotions.

Scientists argue that control perception of music is possible due to the existence in the subconscious of each common to all human archetypes of the collective unconscious, which are equivalent musical forms (A. Liss, A. Topov).

Suggestive music performance due to emotional richness, diversity intonation, energy activity, as well as original music and life origins of emotions, based on what is the possibility of modeling real musical emotions [8].

For example, this feature music have long used the military when it was necessary to inspire soldiers to win – playing music for wind and percussion instruments cheerful, patriotic songs and songs full of rising intonation, optimistic character.

Incidentally, simulation of emotions is one of the most important tasks of art music (L. S. Vygotskyi, B. M. Tieplov, B. A. Asafiev).

Giving people a bright palette of emotional outbreaks and abate music brings pleasure, fun person, in other words, performs hedonistic function. Even Kant argued that the perception of art stands generosity, disinterest in the end, natural matched that provides satisfaction without understanding the reason (Kant I.).

Thus, the existence of hedonistic function of music emphasizes the intrinsic value of human life, is a model humanistic attitude toward humanity in general.

Outstanding. French esthetician is M. Dufrenne acknowledged capable music in the spiritual realm personality restore harmony, lost in reality (compensatory function) [15].

Thus, the music compensates the emotions which a person does not experience in life, but sought. It harmonizes and enriches her inner world. But not only supplement the lack of experience, but also saved from oppression by catharsis – purpose music.

It is characteristic that in ancient times Platon and Aristotle pointed out the importance of this art form as a means of restoring the vital forces of the person, as a source of hedonism (pleasure) and catharsis (purification of the passions).

In his “Politics” Aristotle points to a special, sublime and elitist character of the music, which is designed to “freeborn people and culture” [2, c. 297].

Cathartic function characterized by the appearance of strong feelings that a person experiences in the art of communication, during which there is a “self-

immolation” negative emotions. In the words of L.S. Vygotskyi, it is a sign of purification of the soul [6].

The above features, because acting on the subconscious processes of human existence, describing the objective, immediate impact, independent of the will, the education level of consciousness. Proof of this are the results of experiments in the field of neuroscience, confirming the change in sensory-emotional reactions and nerves of the recipient in the musical perception.

By supporting and agreeing to these terms, we note the importance of providing such a feature, as the active nature of the communication of musical creativity subjects. On the basis, and taking into account the contents of this feature, it is possible to identify the main social function of music. Among these functions are:

- Social and integrative, that is function group and institutional integration, which establishes unity mode and consolidating the efforts of individuals, groups and specialized institutions;

- Socialization – in the broadest sense of the function of human experience through information get from the consumption of music content;

- Social and humanitarian – a function practical actualization through music and dialogue of cultures and civilizations on the basis of universal values and a culture of tolerance and non-violence;

- Innovation and creative – a function of the development of creative abilities of people by means of new forms of contacts and communication between people;

- Recreation – by restoring music of vitality and health;

- Cultural-reproductive – function meaningfully related to the transfer of the symbolic form of the potential of cultural and historical traditions of a country in the consumption of music creation product.

Music in the theatrical sphere, there is probably as much as there is the very theater. Like any art, music can powerfully express what people live, grief, joy, cherished hopes and dreams of happiness.

Music is an art – a dynamic, expressive, auditory (the perception). Music is a difficult way from its creator (composer) to the listener as it should be created not only in the minds and recorded – music to perform. Specificity of music is that inherent creativity is two types of “primary” – composer and “secondary” – the executive.

Based on the fact that most authors tend to recognize the potential relaxation music as an element of contemporary culture, we can conclude that this potential is able to unfold in this specific field of contemporary art, which is the art of theater.

Relaxation as a socio-technological feature of modern culture is realized both individually and in collective forms.

The main type of individual bodily relaxation is relaxation. The central element of the individual physical relaxation is a neuromuscular relaxation,

generating a relaxation effect, which helps to relieve various stress and fatigue accumulated in the course of everyday life.

Technological methods of the physical relaxation are:

- 1) Emotional bodily relaxation;
- 2) Meditative bodily relaxation.

Emotional bodily relaxation allows relaxing the neuromuscular system of the person as a result of the purposeful use of specialized tools direct impact on the feelings and emotions of a person by means of updating the capacity of such means of relaxation, like alcohol, drugs, sex, laughter, crying, music, theater, dance, massage, acupuncture and so forth.

Meditative bodily relaxation allows relaxing the neuromuscular system of the person as a result of the purposeful use of specialized tools to rationalize feelings and human emotions. It is a specific human way of communication with the outside world, which provides stress relief through a meaningful impact on the subconscious realm of the human psyche with the help of special meditative practices – yoga, prayer, confession, autogenous training, mental health, group training, and psychotherapy.

Collective type of relaxation is characterized by its own cultural determination and their technological methods for forming the relaxation effect. These most significant technological methods of forming the relaxation effect is a ritual feast, play, travel, mass cultural practices to which we refer, and theater performances.

It should be noted that the music speaks fairly traditional means of emotional relaxation. A prominent Ukrainian scientist and psychologist and physician Alexander Chuprikov indicates that a certain paradox is that the therapeutic potential of art relaxation begins to be updated only in the last decade as part of the new scientific synthesis of the psychological, medical and cultural knowledge as art therapy.

The scientist noted that “for centuries, art was a source of enjoyment for people and a means of expression, but treatment with the help of art – a relatively new phenomenon. Art therapy is a means of communication of the therapist with the patient on a symbolic level. Images of art reflect all kinds of unconscious processes, in particular fears, internal conflicts, childhood memories, dreams” [8, c. 3].

We cannot accept that true selected music theater performance will quickly achieve the desired artistic effect, but at the same time performs another important purpose – to create a unique relaxing effect on the performance of complex emotional feelings, which seeks individual, coming to a theater performance.

Importantly, in the theatrical process is combines individual and collective practice of using relaxation music. On the one hand they are individually individual perception of music, on the other, collective experiences that lead to

the unity of the auditorium in the evaluation of certain elements of musical accompaniment theatrical performances.

Taking into account the summing up and given us the arguments of researchers, rather it is easy to draw a conclusion regarding the relaxation potential of music in theater art:

1) Theater as a special phenomenon not every day human being always has a certain sacred symbolic framework which is perceived by people as a social or under social value. Theatrical performance as an event of honoring this value requires specific regulation in their leisure time and free time, as well as in the mode of emotional elation, which is a significant factor in the formation of the relaxation effect. The tool is the formation of such an effect, along with the other tools of a creative nature, and music, which is the most potent way shapes the perception of theatrical production at all stages of the theatrical process: starting with the overture, and ending epilogue;

2) The relaxation effect through music in a theatrical production is achieved in two opposite ways: first, accumulated personal and social tension is removed while participating in theatrical communication through musical accompaniment special nature tolerant and altruistic communications, which give rise in people a sense of well-being, safety and social comfort; secondly, stress relief can be achieved by fully conscious temporary violation of existing rules – during the dramatic action, the participants spontaneously acquire special “rights” – publicly express their emotions, cheering the performers and express inner feelings through mimicry;

3) The nature of the relaxation music effect in a theatrical production affects the process of preparation for its perception – the higher the quality of music performance, a virtuoso, his fame, the more intense it becomes a specific expectation of the impact of music, the desire to be a party to it, the more will he relaxation effect.

It should also be borne in mind those specific methods of practical actualization of the potential relaxation music content affects the content inherent in any society ethno cultural traditions of social regulation relaxation practices. It is obvious that without taking into account this fact is simply impossible to formulate clear conceptual ideas about the specifics and ways to connect constructive and destructive components of the relaxation potential of music in the theater as a phenomenon of cultural life.

Therefore, it is difficult to avoid unilateral interpretations of the target public mission of theatrical art and musical component, when its essence is only the possibility of implementation and repression of instinctual impulses and desires. It is easy to draw a parallel between the theatrical event, followed by a musical context, and the holiday, because both create a festive mood not every day as a collection of individual emotional states.

According to Freud, the essential feature of the festival is a legitimate undermining the established norms of social order. The well-known work

“Totem and Taboo” Freud emphasizes that the festival – it is permissible and even mandatory excess, in which “people are allowed to act according to their desires and often reckless in a certain way to satisfy them” [11, p. 330–331]. The festive mood as the relaxation effect is due to overcoming the established social taboos.

Thus, the potential of a theatrical performance accompanied by music, comparable to the holiday expectations, which significantly enhances its relaxation effect.

Conclusions: Our rapid and turbulent time full of stress and turmoil of exciting activates search scientists from different branches of science ways to strengthen the mental and emotional health, defined as the phenomenon of being unvalued. The versatile influence of music on the human psyche led to the use of music in theater as one of the promising methods of modern perceptions of modern art.

Modern trends in theater show that exposure to musical accompaniment theatrical performances to achieve relaxation and the effect of these increases with time. This complex phenomenon is not grounded in fact this research interest due to him.

Based on the theoretical analysis of the main provisions of modern sociology of culture, music and theater, one could argue that a relaxation potential of music as part of the Performing Arts is a combination of different forms of individual and collective relaxation resulting technology influence music content theatrical performances in emotional and sensual sphere of man.

Список використаної літератури

1. Адорно Т. В. Типы отношения к музыке / Т. В. Адорно // Избранное. Социология музыки / Т. В. Адорно. – Москва ; Санкт-Петербург : Университетская книга, 1998. – С. 11–27.
2. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. – Москва : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 375–644.
3. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асафьев. – 2-е изд. – Ленинград : Музыка, 1971. – 365 с.
4. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев. – 4-е изд., доп. – Москва : Политиздат, 1988. – 496 с.
5. Воеводіна Л. П. Музична свідомість особистості у вимірах інформаційної культури / Л. Воеводіна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2012 – Вип. 4. – С. 26–31.
6. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 480 с.
7. Костюк Г. С. О многообразии форм музыкального восприятия / Г. С. Костюк // Тезисы докладов к 3-му Всесоюзному съезду психологов. – Москва, 1973. – Т. 2. – С. 99.
8. Медушевский В. В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В. В. Медушевский. – Москва : Музыка, 1976. – 255 с.
9. Слюцинський Б. Соціологія музичної культури : навч. посіб. / Богдан Слюцинський. – Маріуполь, 2002. – 236 с.

10. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – Москва ; Ленинград : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 335 с.
11. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд // Я и Оно: Труды разных лет. – Тбилиси, 1991. – Т. 1. – С. 193–350.
12. Чупріков А. П. Арт-терапія – лікування мистецтвом // Простір арт-терапії: можливості і перспективи / за ред. А. П. Чупрікова. – Київ : КИТ, 2005. – С. 3–5.
13. Шюц А. Совместное сочинение и исполнение музыки. Исследование социального отношения / А. Шюц // Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологии социологии / А. Шюц ; [пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой]. – Москва : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2003. – С. 238–259.
14. Юсфин А. Музыка и проблемы глобальной экологии человека / А. Юсфин // Советская музыка. – 1990. – № 8. – С. 10.
15. Dufrenne M. Pour l'homme / M. Dufrenne. – P., 1968. – P. 245.
16. Lozanov G. Suggestopaedia – Desuggestive Teaching Communicative Method on the Level of the Hidden Reserves of the Human Mind. – Vienna : International Centre for Desuggestology, 2005. – 140 p.
17. Schultz I. H. Übungsheft für das Autogene Training (konzentrierte Selbstentspannung). – Leipzig : Thieme, 1935 // Das Original-Übungsheft für das autogene Training: Anleitung vom Begründer der Selbstentspannung I. H. Schultz / Bearb. Von Klaus Thomas. – 23. Aufl. – Stuttgart : TRIAS, 2000. – 56 с.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016.

Орлова О. И. Проблема использования релаксационного потенциала музыки в социальной практике современного театрального искусства

В статье предложена авторская стратегия анализа релаксационного потенциала музыки как необходимого элемента современного театрального творчества и сделано заключение о том, что релаксационный эффект этого социального феномена достигается путем формирования специфических комплексов переживаний, отличных от обычных повседневных восприятий характера коммуникаций между людьми.

Ключевые слова: музыкальное искусство, театральное искусство, релаксационный потенциал, социальные практики, эмоциональная телесная релаксация, медитативная телесная релаксация.

Орлова О. І. Проблема використання релаксаційного потенціалу музики в соціальній практиці сучасного театрального мистецтва

У статті запропоновано авторську стратегію аналізу релаксаційного потенціалу музики як необхідного елемента сучасного театрального мистецтва та зроблено висновок про те, що релаксаційного ефекту цього соціального феномена досягають шляхом формування специфічних комплексів переживань, відмінних від звичайного повсякденного сприйняття характеру комунікацій між людьми.

Ключові слова: музичне мистецтво, театральне мистецтво, релаксаційний потенціал, соціальні практики, емоційна тілесна релаксація, медитативна тілесна релаксація.

УДК 316.4:2

Т. О. СЕРГА

ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Статтю присвячено питанням стану та динаміки релігії як соціального інституту в сучасному українському суспільстві, а також її впливу на модернізаційні процеси, що в ньому відбуваються. Здійснено спробу з'ясувати, як реалізується інтегративна функція релігії в реаліях сучасного соціуму та як вона впливає на ефективність соціально-культурної трансформації.

Ключові слова: соціальний інститут релігії, функції релігії, релігійні організації, релігійність, християнство, інтеграція, трансформація, модернізація, суспільство.

Сучасне суспільство являє собою складну систему, яка складається з багатьох взаємозалежних елементів. Вона перебуває в стані постійних трансформацій та перетворень. У цих умовах дуже важливим стає питання щодо підтримання в суспільстві певного рівня соціальної інтеграції, соціальної стабільності, які б надавали змогу, не перешкоджаючи необхідним змінам, підтримувати гармонію відносин і цілісність соціального організму, не допускати руйнівних для всього соціального цілого потрясінь.

Релігія завжди була важливим чинником у розвитку будь-якої цивілізації. Певні позиції релігія має й у сучасному суспільстві. Тому важливим є питання про можливість релігії сприяти підтриманню необхідного рівня соціальної інтеграції в суспільстві за умов його активної трансформації. Ще цікаво з'ясувати, як саме релігія завдяки своїй інтегративній функції впливає на ці суспільні перетворення.

Подібні питання порушено в працях ряду визначних соціологів, які намагались з'ясувати шляхи, якими релігійні вірування й організації сприяють інтегративним чи, навпаки, дезінтегративним процесам у суспільстві. Але ці спроби критичного аналізу вказаних теорій мали епізодичний, несистемний характер.

Теорію місця релігії в суспільстві розробляли такі відомі соціологи, як М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Сорокін, Г. Спенсер та ін. Найбільш розробленою темою є критичне переосмислення праць у галузі соціології релігії Е. Дюркгейма та М. Вебера. Деякі дослідники історії соціологічної думки (Х. Альперт, Е. Волворк, С. Люкс, М. Мосс, Р. Нісбет, М. Хальбвакс) звертались до їхніх праць, висували аргументи на користь цих теорій або намагались спростувати їх.

У радянській історико-соціологічній літературі детальний аналіз дюркгеймівських поглядів на релігію зроблено О. В. Осіповою; до цієї теми звертались А. Гофман, Д. Угрінович, Г. Францов. На Заході відомі такі веберіанці, як Й. Вайс, Ф. Тенбрук, В. Шлюхтер. У радянській науці це питання ґрунтовно розглядали П. Гайденок, Ю. Давидов, Л. Іонін.

Погляди інших класиків соціологічної думки на місце релігії в суспільстві вивчено дещо менше. Соціологію Г. Зіммеля в своїх працях розглядали Л. Іонін, А. Філіпов. Погляди Т. Парсонса проаналізовано в працях О. Баразгової, А. Ковальова та ін. В. Култигін під цим кутом зору розглядав теорії Б. Маліновського й А. Редкліфф-Брауна.

Узагальнити існуючі теорії стосовно інтегративного впливу релігії в суспільстві намагалися Р. Белл, В. Гараджа, Дж. Йінгер, Ю. Левада, Р. Робертсон, І. Яблоков. Серед сучасних українських дослідників цю теми висвітлювали А. Єришев, А. Колодний, В. Лубський, А. Ручка, В. Танчер, П. Яроцький.

Мета статті – аналіз ролі інтегративної функції релігії в суспільних трансформаціях сучасного українського соціуму.

Місце релігії в житті того чи іншого соціуму зумовлено різними обставинами: рівнем розвитку суспільства, суспільної свідомості, культури, традиціями, впливом суміжних соціально-політичних утворень. Як особлива система духовної діяльності людей, релігія має власну специфічну структуру. У ній можна виділити такі основні елементи, як релігійна свідомість, релігійні почуття, релігійний культ, релігійні організації.

У сучасному світі роль релігії як соціального інституту досить значна, хоча треба мати на увазі, що багато залежить від уміння тієї чи іншої релігії адаптуватись до сучасних реалій у швидкоплинному сучасному світі.

Вплив релігії реалізується через її функції в суспільстві. Виконання цих функцій (особливо регулятивно-нормативної) переконливо демонструє, що релігія небезпідставно претендує на регламентацію життя людини (починаючи з побутових вказівок і закінчуючи мораллю) і суспільства загалом. Динаміку впливу релігії на суспільне життя відображають два основних поняття – сакралізація й секуляризація – процеси, які діалектично взаємопов'язані між собою.

На думку західних соціологів, процес секуляризації в сучасному світі призводить не до ліквідації релігії, а лише до змін у її структурі й ролі в житті суспільства [6, с. 430]. Модернізація віровчень та культів у сучасних релігіях дає всі підстави вважати, що релігія в тих чи інших формах продовжує впливати на всі сфери суспільного життя, процес соціалізації індивіда, науку, культуру тощо. Історія цивілізації вчить, що в більшості релігій є значний адаптивний потенціал, тобто здатність пристосовуватись до мінливих умов нашого світу, реагувати на зміни в різних сферах суспільного життя: економіці, соціальній сфері, політиці, культурі.

Серед значущих функцій релігії в сучасному суспільстві торкнемося її інтегративної функції, яка сприяє збереженню й зміцненню існуючої соціальної системи. Такою, наприклад, була роль католицизму у феодальному суспільстві, православ'я в дореволюційній Росії. Тобто на рівні окремої релігійної організації релігія виконує інтеграційну функцію, згуртовуючи одновірців. Однак, на рівні всього суспільства (якщо воно не моноконфе-

сійне) зникає інтеграційна функція релігії: вона об'єднує лише вірян певної конфесії, громади й втрачає роль провідного ідейного фактора, що покликаний зміцнювати суспільну систему. При цьому релігія розділяє й протиставляє один одному послідовників різних релігій, що простежується й у сучасному релігійному житті більшості суспільств.

Тому оптимальним для розвитку суспільства і його стабільності видається утвердження в суспільній свідомості принципів віротерпимості, толерантності, права на свободу совісті, прагнення до діалогу між різними конфесіями, вірянами й атеїстами. Ці принципи й права закріплені в міжнародних правових документах та законодавствах різних країн. В Україні право на свободу совісті та свободу віросповідання гарантовано Конституцією, діяльність різних релігійних організацій регламентована спеціальним законодавством. Особливо варто підкреслити, що зважене й коректне ставлення держави до різних конфесій і церков є умовою міжконфесійної злагоди та соціальної стабільності [8].

Тільки за таких умов релігія може реалізувати свою головну історичну місію, що набуває в сучасному світі все більшої актуальності. Це формування відчуття єдності людського роду, значущості неперехідних загальнолюдських моральних норм і цінностей. Саме так має виглядати інтегративна функція релігії в сучасних умовах.

Соціальний інститут релігії функціонує через діяльність релігійних організацій, соціальні функції яких не тотожні функціям релігії, тому що релігійні організації включаються до загальної системи економічних, політичних та інших суспільних відносин і виконують безліч нерелігійних функцій.

Релігійні організації мають усі ознаки соціальної організації: координація й субординація, централізація влади, організаційна культура, правове/нормативне регулювання діяльності за статутом, наявність послідовників зі спільною метою та інтересами, їх можна охарактеризувати в двох аспектах. Перший аспект суто організаційний (за видом управлінської структури й побудови). Існують такі їх види: релігійна громада, релігійне управління (центр), монастирі, релігійне братство, духовний навчальний заклад. Другий – визначає вид релігійної організації як різновид соціальної системи чи групи, що володіє необхідним комплексом цілей та цінностей, специфічних засобів реалізації, завдяки яким віряни включаються в систему релігійних відносин. Розглядають такі їх види: церква; конфесія й деномінація; секта [3].

Зміна суспільного ладу та входження України в світовий простір (культурний, економічний, політичний) зумовили трансформацію релігійних інституцій, які існували за радянських часів, і появу нових релігійних рухів та організацій, формування нових відносин релігії й суспільства, церкви та держави.

Починаючи з 1988 р., коли поступово почали скасовуватися обмеження на створення релігійних організацій, до 2000 р. їх кількість в Україні зросла майже в 4 рази й перевищила 25 тис. [3]. Пройшовши певний

путь розвитку, на сьогодні дослідники констатують, що релігійна мережа набула усталеного характеру у своїх кількісних показниках. Бурхливий розвиток релігійного середовища безпосередньо відбувався тільки в перші роки незалежності України, що засвідчує інтенсивне зростання інституційної мережі релігійних організацій країни в цей період. Поступово кількість нових релігійних організацій стала зменшуватися. Зазначену тенденцію стосовно змін кількісних показників стану розвитку релігійних організацій можна проілюструвати емпіричним матеріалом, який міститься у звітах про мережу церков і релігійних організацій в Україні. Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України щорічно наводить у цьому документі статистику, що надає змогу побачити динаміку змін у кількості та структурі релігійних організацій України [4].

Так, станом на 01.01.2016 релігійна мережа представлена 35 709 інституціями релігійних організацій. Порівняно з даними за 2015 р. відбулося незначне зростання мережі – на 392 одиниці, що становить 1,0%. Для прикладу: зростання становило в 2014 р. – 0,9%, у 2013 р. – 0,6%, у 2012 р. – 1,4%, у 2011 р. – 1,8%, у 2010 р. – 1,9%; а за період незалежності Україна (за 25 років) зростання загалом становить 2,9 разу.

У регіональному зрізі в 2016 р. спостерігається динаміка зростання в усіх областях України, крім Донецької й Закарпатської, а також у м. Києві. Лідером за кількістю релігійних організацій є Львівська область – 3107 одиниць, а найменше їх діє у Кіровоградській області – 766. Найбільший приріст за 2016 р. релігійних громад зафіксовано у Вінницькій області – 55 одиниць, найменший – у Луганській (+1), Чернігівській (+2) та Кіровоградській (+5) областях.

Розподіл релігійних організацій по регіонах України виглядає так. На 01.01.2016 перше місце за кількістю релігійних організацій посідає Західний регіон, у якому діють 42,3% релігійної мережі країни. На другому місці Північно-центральний регіон – 33,7%; відповідно, третє місце посідає Південно-східний регіон – 25,5%. Зазначимо, що ще на 01.01.2000, згідно з регіональним розподілом, серед 23 543 релігійних організацій перше місце посідав Західний регіон – 42,8%, друге – Північно-центральний – 33,7%, третє – Південно-східний – 23,5%.

Аналізуючи вказаний статистичний документ, можемо стверджувати, що серед релігійних напрямів, представлених в Україні, домінують християнські, що кількісно становить 34 664, або 97% від загальної релігійної мережі. Серед останніх найчисленнішим напрямом є православ'я, релігійні об'єднання цього напрямку становлять 55,4% християнських організацій. Друге місце посідає протестантизм – 29,9%, третє католицизм – 14,7%. Також в Україні проводять свою діяльність етно-конфесійні об'єднання (1,6% релігійної мережі країни), релігійні організації орієнталістського напрямку (0,2%), нові релігійні організації (1,2%), які представляють релігійну меншість країни [2].

Дуже цікавим з погляду проблематики нашого дослідження є аналіз релігійності як складного явища, яке має декілька вимірів: релігійна віра, релігійний досвід, релігійна поведінка (діяльність). Соціолог Ч. Глок виділяє такі елементи системи релігійності: почуття та емоції, культову активність, вірування та переконання, знання та уявлення про світ, реалізацію вищезгаданих елементів у повсякденному житті. Відповідно до цих елементів (незалежно від віросповідання) існують емоційний, ритуальний, ідеологічний, інтелектуальний, поведінковий рівні.

Релігійність соціальної спільноти (особи) має зовнішній і внутрішній поведінковий вимір, тому вимагає чітких внутрішніх та зовнішніх критеріїв їх проявів. Така дихотомічна модель є поширеною серед учених-релігієзнавців, її використовують у практиці прикладних досліджень. Методологічні й теоретичні проблеми соціологічного дослідження релігійності становлять визначення таких показників, як рівень релігійності, характер релігійності, стан релігійності, динаміка релігійності [3].

Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000 р. Останнє за часом загальнонаціональне дослідження проведено з 25 по 30 березня 2016 р. [5].

Згідно з результатами цього дослідження, рівень декларованої релігійності українського суспільства є високим. На цей час вірянами визнали себе 70% громадян (проти 76% у 2014 р.). Такими, хто вагається між вірою і невір'ям, – 10%. Невір'я або атеїзм засвідчили 9% опитаних, байдужість до питань віри – 7%, не визначилися в цих питаннях – 4% (інші показники практично не змінилися, порівняно з 2014 р.).

Рівень релігійності, як і раніше, має виразний регіональний характер: вірянами вважають себе від 91% жителів Заходу до 56% – жителів Сходу. Невірян або атеїстів найменше на Заході (менше 2%), найбільше – на Сході (17%).

Згідно з результатами цього соціологічного дослідження, українське суспільство залишається толерантним до сповідання різних релігій. Більшість громадян вважає, що “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” або “всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога”. Наразі, як і раніше, із цими твердженнями погодилися 75% опитаних. А 12% респондентів упевнені в тому, що “право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії”. Лише близько 9% опитаних підтримали твердження “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”. Водночас третина (35%) опитаних переконана в тому, що Церква, релігія мають бути національно орієнтованими. Таку думку поділяє більшість (54%) жителів Заходу й лише кожен п'ятий житель Півдня та Сходу (по 20%). У Центрі її підтримали 39% опитаних (проти 32% у 2014 р.); на Донбасі – 26%. Ставлення до різних релігій і релігійних течій переважно є або позитивним, або байдужим. Водночас привертають увагу досить значні частки

опитаних, які засвідчили негативне ставлення, зокрема до євангелічних і харизматичних церков – 21%, ісламу – 20%, а також протестантизму (13%) та іудаїзму – 13%.

Вітчизняні соціологи зазначають, що процес релігієзації в Україні має свої особливості. Вони підкреслюють, що модернізаційні процеси в релігійній сфері в перехідний період в Україні виявляються не у формі секуляризації, як у західних країнах, а в зростанні релігійності, яка, сприяючи демократизації й утвердженню національно-культурної ідентичності, об'єктивно стимулює модернізаційно-трансформаційні процеси.

Більшість населення пов'язана з релігійною традицією переважно народними звичаями, що дає підстави говорити про слабку структурну визначеність релігійного життя та неусталеність однієї з базових характеристик релігії як соціального інституту, якою є система соціально-релігійних відносин, що трансформуються.

Це пов'язано, на думку деяких дослідників, з тим, що утвердження незалежності відбувалося в душі відновлення православної церкви як традиційного символу нації українців. Націєутвердження мислилося як релігієутвердження, стрижень національно-етнічного. Водночас утвердження релігійного розглядали як протиставлення соціально-атеїстичному. Однак надмірна відкритість соціокультурного простору спричинила також надмірну відкритість, зростання суперництва різних релігійних конфесій, яке резонансно відлунувало, посилюючи соціокультурну роз'єднаність такого ще нетривкого українства [1].

Тому становище релігійної сфери є одночасно фактором відновлення національно-етнічних традицій і формування нових, у тому числі нехристиянських, аспектів релігійно-духовної культури. У культурно-трансформаційному плані найважливішою характеристикою є “перспективність позитивного впливу релігії на культуру”, визначення її культурно-інтегративної ролі в суспільстві. Як усе ж таки інститут релігії впливає на процеси інтеграції та модернізації в Україні? Розберемось детальніше.

Як показують цифри згаданих досліджень, основне ядро конфесійної структури в Україні становить православ'я. При цьому традиційне православ'я в Україні за всієї системи показників його активізації та зростання як соціального інституту переживає кризу, однією з причин якої (також швидкого зростання опозиційного розвитку нетрадиційних релігій) є його базування на системі тотального, авторитарного управління, яке відповідає централізованому типу державного бюрократизму. Його діяльність і консерватизм догматики, неврахування трансформаційних реалій соціального, культурного й релігійного життя породжують відірваність від нього нового типу особистості, яка бажає бути не рабом (іноді навіть Божим), а громадянином демократичної держави, прямим учасником дій. Хоча соціальна активність православної церкви активізувалася, однак її система відстає від реалій життя й потреб вірян, особливо їх молодій генерації.

Православ'я все більше сприймають, особливо молодь, не як релігію, а як компонент духовної культури, данину традиції, чинник визначення національності. У результаті цього православ'я стає певною соціокультурною оболонкою, а реальна віра наповнюється політеїстичним змістом. Такі зміни політеїстичного характеру є модернізаційно-трансформаційними за своїм змістом, а визначена під час опитувань досить висока релігійність є формою інтересу, а не світоглядною установкою.

Як уже було зазначено, Україна є християнською країною, оскільки три основні течії християнства (православ'я, католицизм і протестантизм) становлять 97% вірян. Водночас суперечності й навіть конфлікти, якими позначене православне життя України, охоплюють велику частину населення, загрожують дестабілізацією та напруженням. Названі конфлікти тривають уже не одне десятиліття, залучаючи до певної участі в них громадянське суспільство, державу, закордонні конфесійні центри, тому набувають широкого громадського резонансу.

Ці суперечності й конфлікти суттєво впливають на трансформацію міжконфесійних відносин і згуртованість вірян цих конфесій, на політичні орієнтації клірів і відносини громадян у суспільстві, особливо в сучасний період, коли міжцерковні суперечності досягають свого апогею. Загалом варто підкреслити зростання розбалансованості релігійно-церковного життя в Україні, яка впливає на рівень соціальної консолідації суспільства. Загальні трансформаційно-організаційні зміни в Україні західного зразка стимулювали прагнення церков посісти більш вагоме та впливове місце в новому суспільстві, посилити політизацію церков усупереч їх канонам і відокремленості від держави, дестабілізувати конфесійну систему. У цьому процесі церкви впливають суперечливо на процеси як соціальної інтеграції, так і дезінтеграції, активізують політичне й духовне життя, оскільки конфлікт розмежовує групи, що ворогують, зміцнює їх згуртованість, виконує мобілізаційну функцію, налагоджує, на нашу думку, функціональний механізм релігійної організації.

Зазначимо, що релігійні конфлікти, на наш погляд, відображають стан усього українського суспільства, яке пронизане багатьма різноманітними конфліктами. Це суттєво впливає на трансформаційні процеси в Україні.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для уточнення характеру інтегративної функції релігії в українському суспільстві. Ця функція реалізується, насамперед засобами, традицій та культури, тому її потрібно визначити як соціокультурно-інтегративну. Водночас незбігання віри в межах однієї соціальної групи, різних соціальних груп в одному суспільстві та різних суспільств може бути причиною значних і руйнівних конфліктів [7, с. 246], що ми й маємо на прикладі України в конфронтації трьох православних організацій (УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ). Тому є підстави визначити таку функцію як суперечливу, оскільки на теренах релігійного життя латентно й відкрито відбувається протистояння різних культур, яке поки що зовсім не досліджено.

У суперечливому процесі взаємодії релігійного й соціокультурного формується релігійна складова соціокультурної трансформації, у якій насправді переважає не соціокультурна деструкція та консерватизм, а санаційно-оздоровлювальний культурно-акумулятивний, соціально й національно консолідуючий вплив релігії та церкви, особливо православної, на соціум, на формування національно-культурної ідентичності, етноформувальний процес загалом в умовах перехідного суспільства та загальної його кризи. Очевидним є формування нової поліфункціональності релігії.

А це дає підстави стверджувати, що має місце суттєва розладнаність відносин основних складових релігії та суперечливість складових релігії як соціального інституту – релігійної ціннісно-нормативної системи (багато-конфесійність), церковної організації та соціально-релігійних відносин тощо. Тому ефективність соціально-культурного трансформаційного процесу в Україні значною мірою буде залежати від здатності релігій, особливо православної церкви, розв'язати той комплекс суперечностей, які склались у самій її організації, у формах відправи, відповідно до потреб нової пастви, у відносинах між конфесіями тощо.

Список використаної літератури

1. Борінштейн Є. Р. Вплив релігії на трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві / Є. Р. Борінштейн // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2014. – Вип. 1. – С. 23–30.
2. Владиченко Л. Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/63066/
3. Пилипенко В. Є. Спеціальні та галузеві соціології : навчальний посібник / В. Є. Пилипенко, І. М. Попова, В. В. Танчер та ін. – 2-ге вид. – Київ : Каравела, 2004. – 350 с.
4. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2016 р.). Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2016/63055/>.
5. Релігія, церква, суспільство і держава: два роки після майдану (інформаційні матеріали) [Електронний ресурс]. – Київ, 2016. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.
6. Сорокин П. Социокультурная динамика и религия / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. – Москва : Политиздат, 1992.
7. Тасалов В. И. Между культурой и некультурой. Характеристика основных форм культурного процесса / В. И. Тасалов // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения : науч.-информ. сб. / редкол. : А. И. Обидин и др. – Вып. 10. Серия “Информкультура”. – Москва : Рос. гос. библиотека, 1994.
8. Толстенко С. М. Релігієзнавство : курс лекцій / С. М. Толстенко. – Харків : ХНАМГ, 2006. – 103 с.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016.

Серга Т. А. Интегративная функция религии в условиях общественных трансформаций

Стаття посвящена вопросам состояния и динамики религии как социального института в современном украинском обществе, а также ее влияния на модернизаци-

онные процессы, которые в нем происходят. Осуществляется попытка выяснить, каким образом реализуется интегративная функция религии в реалиях современного социума и как она влияет на эффективность социально-культурной трансформации.

Ключевые слова: социальный институт религии, функции религии, религиозные организации, религиозность, христианство, интеграция, трансформация, модернизация, общество.

Serga T. A. Integrative Function of Religion in the Conditions of Social Transformation

Formulation of the problem. *What is important is the possibility religions help to maintain the required level of social integration in society under the conditions of its active transformation. More interesting to find out how the religion because of its integrating functions affect these social changes.*

Analysis of recent research and publications. *Theories place religion in a society developed such famous sociologists like H. Spencer, E. Durkheim, M. Weber, T. Parsons, P. Sorokin and others. Summarize the existing theories regarding integrative influence of religion in society trying to J. Yinher, R. Robertson, R. Bell, V. Haradzha, J. Levada, I. Yablokov. Among the modern Ukrainian researchers of the topic touching A. Kolodny, P. Yarotskiy V. Tancher A. Ruchka, V. Lubskyy A. Yeryshev. But these attempts to critically analyze these theories were sporadic, not systematic.*

The purpose of the article. *Analysis of the role of integrative function of religion in social transformations of contemporary Ukrainian society*

The primary research material. *In the modern world the role of religion as a social institution is considerable, although we must bear in mind that much depends on the ability of any religion to adapt to modern realities in today's rapidly changing world.*

The influence of religion is realized through its function in society. Among the important functions of religion in modern society – integrative, which contributes to maintaining and strengthening the existing social system. The best for the development of society and its stability seems to instill in the public mind the principles of tolerance, tolerance, freedom of conscience, the desire for dialogue between different faiths, believers and atheists. The results of Ukrainian society is tolerant to profess different religions.

However, disagreements and even conflict, which marked an Orthodox life in Ukraine, covering most of the population, threaten destabilization and tension. These conflicts involve a certain participation of civil society, the government, religious centers. These contradictions significant impact on the transformation of interfaith relations and cohesion of believers of religions, political orientation clergy and public relations in society. In this process affect the church as contradictory processes of social integration and disintegration, intensifying political and spiritual life of Ukrainian.

Conclusions. *Integrative function in Ukrainian society is realized primarily by means of traditions and culture, so it can be defined as socio-cultural and integrative. However, there is reason to define a function as controversial as the arena of religious life latently and openly a struggle and confrontation between different cultures. There has also significant dysfunctional and contradictory relationship of the main components of religion as a social institution and the relationship of this institution with other social spheres. Therefore, the effectiveness of social and cultural transformation process in Ukraine will depend largely on the ability of religions, especially the Orthodox Church, to solve the complex contradictions prevailing in its very organization between faiths.*

Key words: *social institute of religion, religious functions, religious organizations, religion, Christianity, integration, transformation, modernization, society.*

УДК 314.117-053.9(477.87):316.4

Р. І. СОПКО

ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Актуальність матеріалу, викладеного в статті, зумовлена прогресивним старінням та змінами соціально-демографічної структури населення через зростання питомої ваги осіб похилого віку, що призводить до загострення соціально-економічних проблем. Проаналізовано виклики, що є наслідками процесів депопуляції та старіння населення: динаміка чисельності населення, демографічне навантаження на працездатний контингент, динаміка коефіцієнта старіння населення Закарпатської області, середня очікувана тривалість життя тощо. Розглянуто співвідношення демографічних показників області.

Ключові слова: люди похилого віку, депопуляція, старіння населення, демографічні показники, демографічна криза.

Загальноцивілізаційна тенденція зниження народжуваності, характерна для розвинутого світу протягом останніх сторіч, у поєднанні з досягнутими успіхами в подовженні тривалості життя є детермінантами прискореного старіння населення й із часом породжують у населенні, яке старіє, ризик виникнення та закріплення депопуляційних явищ, тобто перевищення кількості померлих над числом народжених.

Перебіг процесу старіння та його детермінанти почали привертати увагу науковців доволі давно. Серед фахівців-демографів та соціологів, які одними з перших почали всебічно досліджувати старіння населення, варто, насамперед, назвати польського демографа Е. Россета [6] (автора відомої й донині широко використовуваної шкали для оцінювання рівня постаріння) та француза А. Сові [7]. Проблематикой старіння і його зв'язку з перебігом основних демографічних процесів та результативними параметрами відтворення населення на етапі першого демографічного переходу детально висвітлено в працях відомих демографів далекого й близького зарубіжжя: А. Вишневського [1], А. Ландрі [13], З. Павліка [14], С. Престона [15] та ін.

Серед українських науковців, які вивчають проблеми депопуляції та різні аспекти старіння населення, потрібно, насамперед, відзначити фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України: С. Пирожкова [5], В. Піскунова, С. Піскунова, В. Стешенко, П. Шевчука та ін. [11], а також співробітників Інституту геронтології АМН України В. Безрукова, В. Чайковську та ін.

Разом з тим такі взаємопов'язані демографічні процеси, як падіння народжуваності до надзвичайно низького рівня, поширення депопуляційних тенденцій та прогресування старіння населення в розвинутих країнах, особливо активізувались саме в останні десятиліття. До того ж, як вважають експерти ООН, у разі збереження наявних демографічних тенденцій у

більш розвинутих регіонах світу на найближчі 10–15 років можливе збільшення чисельності населення тут буде забезпечуватися виключно за рахунок міграції, причому надалі прогнозований приплив мігрантів навряд чи зможе компенсувати очікуване перевищення смертності над народжуваністю в цих регіонах.

Тож не випадково тематика депопуляції, старіння населення та їх наслідків в останній чверті минулого – на початку поточного століття стала однією з найбільш активно досліджуваних як власне демографами, так і економістами, а також фахівцями, які розглядають питання старіння та низку супутніх проблем у широкому соціальному контексті.

Слід зазначити, однак, що низка питань, які стосуються депопуляції й старіння населення в Україні та їх впливу на соціально-економічні параметри, залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає у виявленні соціальних наслідків демографічного старіння населення на прикладі Закарпатської області.

Особливістю демографічної ситуації в Закарпатській області є те, що вона має найбільшу частку сільського населення (62,8%) у загальній чисельності населення серед усіх інших регіонів України. При цьому в усіх гірських районах області сільське населення майже вдвічі перевищує міське [8]. Для поселень Закарпаття загалом характерна така суттєва відмінність у територіальному розподілі міст, селищ і сіл від інших регіонів України: у розподілі поселень за кількістю жителів переважають середні та великі села, тоді як міста є невеликими (від 7,0 до 35,0 тис. осіб).

За останні п'ятдесят років чисельність населення області змінювалась по-різному. Значне її збільшення спостерігалось у 1950–1960 рр., коли природній приріст населення становив у середньому 13,6 тис. осіб. Упродовж наступних років збільшення продовжувалось, проте вже не простежувалася тенденція до зменшення загального приросту. У 1995 р. на Закарпатті вперше зафіксовано зменшення чисельності населення, яке за 7 років становило 30,4 тис. осіб. Скорочення чисельності населення відбулося за рахунок міських жителів на 47,1 тис., тоді як у сільській місцевості чисельність населення за цей період збільшилася на 16,7 тис. осіб. Переважна більшість жителів області – 62,9% проживає в сільській місцевості. Чисельність населення одного села Закарпатської області в середньому становить 1,4 тис. осіб (середній показник по Україні – 1,7 тис.). П'ята частина населення проживає в 192 населених пунктах області, які мають статус гірських. Зате, за інформацією прес-служби Міністерства юстиції України, вже у 2008 р. народжуваність в області знову перевищила смертність. У першому кварталі 2009 р. це перевищення становило 2%, у другому – 7%, за підсумками 2010 р. – 19% [9].

Багато років для області характерні такі ознаки щодо населення: поліетнічний та поліконфесійний склад багатьох районів з компактним проживанням угорців та румунів; високий рівень безробіття (неофіційно –

в межах 250–300 тис. осіб), що і є причиною дуже високого рівня трудової міграції – особливо із сільських районів; сільське населення зайнято переважно в сільському господарстві та в лісовій галузі (окрім трудових мігрантів – масового явища); дотаційність регіону, яка полягає в перевищенні обсягу коштів, що надходять із центрального бюджету, над тими коштами, які область збирає у вигляді податків (не виключено, що за рахунок недосконалої податкової політики та централізації влади); збереження природного приросту населення (у межах 1%), комплекс причин якого ще належить дослідити; загалом високий рівень транскордонних зв'язків населення прикордонних районів (у недалекому минулому – також ще й унаслідок човникової прикордонної торгівлі).

За адміністративно-територіальним устроєм область поділена на 13 районів, 5 міст обласного значення, 11 міських, 19 селищних рад, 303 сільські ради, 578 сільських населених пунктів. У 2015 р. у Тячівському районі утворено 2 об'єднані територіальні громади, до яких входять 1 місто та 10 сільських населених пунктів. Територія області становить 12,8 тис. км², близько 80% з неї – гірська. На 01.01.2016 в області проживало 1259,2 тис. осіб (2,9% від загальної кількості населення України), з них 467,0 тис. осіб (37,1%) – міських і 792,2 тис. осіб (62,9%) – сільських мешканців. За чисельністю населення область займає 14-те місце.

Одним з найвпливовіших факторів формування чисельності населення області є його природний приріст (скорочення) – перевищення кількості народжених над померлими чи навпаки.

Закарпатська область залишається одним з регіонів країни, де зберігається природний приріст населення при загальнодержавному природному скороченні. Протягом 2015 р. чисельність населення області внаслідок більшої кількості народжених, ніж померлих, збільшилася на 1,2 тис. осіб і становила 1259,2 тис. осіб. Це відбулося за рахунок природного приросту як у міських поселеннях (374 особи), так і в сільській місцевості (865 осіб).

Структура населення за статтю та віком суттєво впливає на природний та міграційний рух населення. Нормальне відтворення населення вимагає рівноваги чоловіків та жінок у його структурі. Особливо це важливо в дітородному й працездатному віці. Порушення балансу ускладнює укладання шлюбів, збільшує ризик розлучень, призводить до появи неповних сімей.

Динаміка статевої структури населення свідчить про стабільну перевагу жінок у його загальній чисельності. Загалом по області впродовж міжпереписного періоду відбулися зміни статевої структури. Якщо в 1989 р. на 1000 жінок припадало 934 чоловіки, у 2001 р. – 929, то у 2015 р. – 924 чоловіки. У загальній кількості постійного населення чисельність жінок становила 52,0%, чоловіків – 48,0%. Кількісна перевага чисельності жінок над чоловіками спостерігається в усіх адміністративних районах. У віковій групі до 42 років переважають чоловіки, а після 42 – жінки.

За віковою структурою населення порівняно з 2001 р. відбувається незначне зростання частки працездатного населення з 61,4% до 62,5%, старшого за працездатний – з 15,5% до 16,6% та зменшення кількості населення, молодшого за працездатний вік, – з 23,1% до 20,9%. Зазначене свідчить про старіння населення. Процес старіння населення області підтверджується й оцінкою за шкалою ООН. У країнах, де питома вага осіб у віці 65 років і старше перевищує 7%, населення вважають старим. В області цей показник на кінець 2015 р. становив 11,4% [2].

Важливим при вивченні демографічної ситуації є аналіз тенденцій і особливостей смертності населення, яка є невід’ємним показником процесу відтворення. Поняття “смертність” – властивість, притаманна населенню загалом, яка полягає в тому, що в процесі свого існування воно втрачає частину життів на кожному відрізку часу.

Кількість померлих в області, порівняно з 2014 р., збільшилася на 741 особу або на 5,0%, разом з тим показник рівня смертності є одним з найнижчих серед регіонів країни і становив 12,3‰ при 14,9‰ в середньому по країні. Суттєвою особливістю показника смертності є значна відмінність його рівня серед чоловічої й жіночої статі. Загалом у 2015 р. чоловіків померло на 163 особи більше, ніж жінок.

За віковою структурою населення порівняно з 1989 р. відбувається зростання частки працездатного населення з 56,2% до 60,2%, старшого за працездатний – з 15,7% до 19,5% та зменшення кількості населення, молодшого за працездатний, – з 28,1% до 20,3%. Зазначене свідчить про старіння населення. Процес старіння населення області підтверджується й оцінкою за шкалою ООН. У країнах, де питома вага осіб у віці 65 років і старше перевищує 7%, населення вважають старим. В області цей показник на початок 2014 р. становив 11,2% [3].

Наведені статистичні дані свідчать про наявну демографічну кризу, що є загальною тенденцією всіх областей України. Демографічна криза є однією із сучасних проблем українського суспільства. Особливо гостро вона виявляється в слабо урбанізованих регіонах нашої держави, де тривалий час спостерігаються демографічні процеси, що характеризуються звуженим відтворенням поколінь, скороченням середньої тривалості життя, збільшенням розриву її між кількістю чоловіків та жінок, викривленнями в статевовіковій структурі сільського та міського населення, переважанням жінок у кількості всього населення через високу смертність чоловіків і меншу тривалість їх життя. Усі ці процеси сприяють швидкому старінню населення та викликають його депопуляцію [4].

Отже, одним із несприятливих демографічних процесів в області є старіння населення. Як критерій для оцінювання рівня демографічного старіння використовують частку в населенні осіб старше 60 років (шкала Ж. Боже-Гарньє – Е. Россета) [6]. Якщо частка людей у віці понад 60 років перевищує 10%, то нація є такою, що старіє. Україна належить до країн з

найстарішим населенням. Вона посідає 19-те місце за величиною частки населення віком понад 60 років (20,9%) після демографічно найстаріших країн, до яких належать Японія – 26,3%, Італія – 25,6%, Німеччина – 25,1%, Швеція – 23,4%, Греція – 23% (для порівняння: Білорусь посідає за цим показником 23-тє, Російська Федерація – 27-ме місце) [12].

Останніми роками в Закарпатській області (та й в Україні) частка населення у віці понад 60 років перевищує навіть 15%, про що свідчать дані табл. 1, де зазначено частку осіб похилого віку та частку дітей до 18 років, за даними 2001 та 2016 рр. Частки людей похилого віку та дітей розподілені по 13 районах Закарпатської області.

Таблиця 1

**Частка осіб старшого віку та дітей віком до 18 років
від загальної кількості населення Закарпатської області, %**

Райони	2001	2016	2001	2016
	Частка дітей до 18 років		Частка людей похилого віку	
Берегівський	26,2	21,9	16,6	17,9
Великобerezнянський	26,2	23,9	20,4	18,7
Виноградівський	30,2	26,6	13,8	14,6
Воловецький	25,8	24,1	18,6	19,4
Іршавський	29,8	25,2	15,4	16,3
Міжгірський	28,7	25,3	17,2	17,0
Мукачівський	27,6	24,6	17,0	16,7
Перечинський	27,6	27,2	18,6	17,0
Рахівський	31,3	27,5	15,1	14,8
Свалявський	27,6	24,4	15,7	16,7
Тячівський	30,1	25,0	14,6	15,8
Ужгородський	26,3	22,8	16,5	17,7
Хустський	29,3	24,6	16,6	16,2

Складено за даними Закарпатського обласного управління статистики.

Аналізуючи табл. 1, ми можемо побачити, наскільки зменшилися частки дітей порівняно з 2001 р., відповідно частка людей похилого віку збільшилася в кожному з 8 районів і зменшилася в 5 районах за 2016 р. Загальні частки людей похилого віку як середнє арифметичне всіх 13 районів за 2001 р. становлять 16,6, а за 2016 р. – 17,0. Це є доказовим прикладом того, що за 15 років частка людей похилого віку зросла на 0,4%.

Оскільки в області вже тривалий час існує регресивний тип вікової структури населення (на що вказано вище), серед показників, що її характеризують, доцільно визначити коефіцієнт демографічного старіння населення (відношення частки людей похилого віку до частки дітей і підлітків). Такий показник теж відображатиме рівень старіння населення: значення коефіцієнта більше ніж 0,5 свідчить про регресивність вікової структури населення (рис. 1).

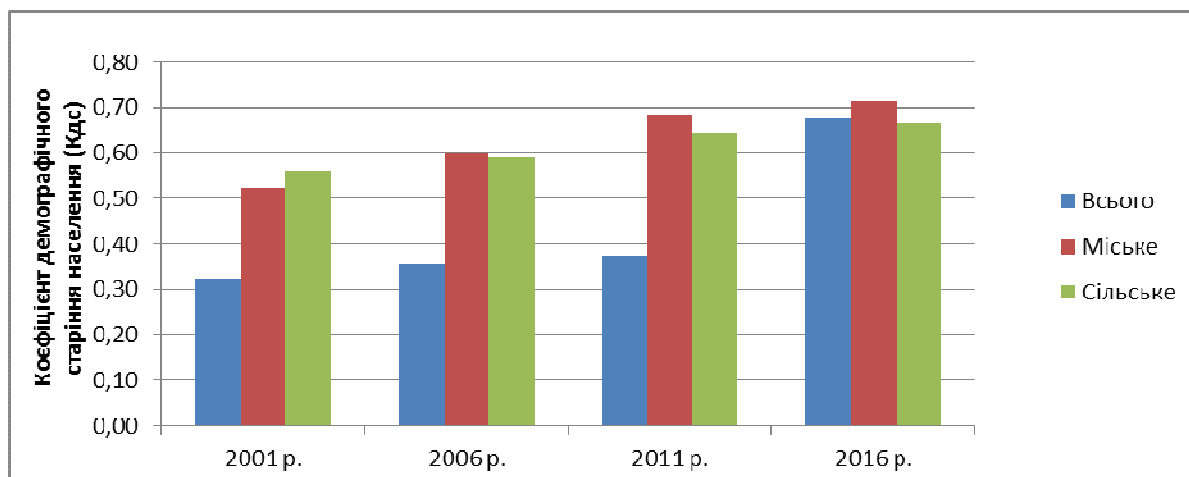

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта демографічного старіння (Кдс) населення Закарпатської області

Отже, отримані нами дані свідчать про існування прогресивної вікової структури населення області, і це тільки усього населення за 2001 р. Наступним нашим кроком було вирахування цього коефіцієнта за кожні 5 років. Із цього видно, що сільське населення почало старіти на 10 років швидше від міського населення області. Але дані, які ми отримали за 2016 р., засвідчують зворотну тенденцію: з 2016 р. коефіцієнт демографічного старіння міського населення перевищує сільське населення. Тобто можна стверджувати, що процес старіння поширюється вже й на міське населення Закарпаття.

Найвищий рівень старіння області у 2001 р. (частка населення старше від 60 років) спостерігається у Великоберезняському, Воловецькому та Міжгірському районах. І саме в цих районах немає міст районного значення, тільки селища міського типу, це ще раз підкреслює старіння сільського населення за згаданий період. За 2001 р. найнижчий показник старіння спостерігався у Виноградівському та Ужгородському районах. Аналогічні показники варто навести й за 2016 р. Найвищий рівень старіння спостерігається в тих самих районах, що й за 2001 р., але варто додати, ще раніше не згадувані Березівський та Ужгородські райони. Найнижчі показники – Виноградівський та Тячівські райони. Також найбільшим за чисельністю населення не тільки в області, а й в Україні є Тячівський район, на території якого проживає 13,7% мешканців краю [9]. Процес старіння населення уже протягом 15 років триває в усіх районах області (рис. 2.)

Про рівень старіння населення свідчить також його середній вік. Якщо у 1989 р. середній вік населення становив 31 рік (31 у чоловіків та 34 у жінок), то у 2001 р. він зріс до 35 років (33 у чоловіків та 37 у жінок). Але якщо в містах середній вік населення за цей період зріс до 37 років, то в селах аналогічний показник зріс аж 3% (від 35 років до 37 років). За нашими даними, простежується тенденція збільшення середнього віку в усіх вимірах міського, сільського, чоловіків та жінок (табл. 2).

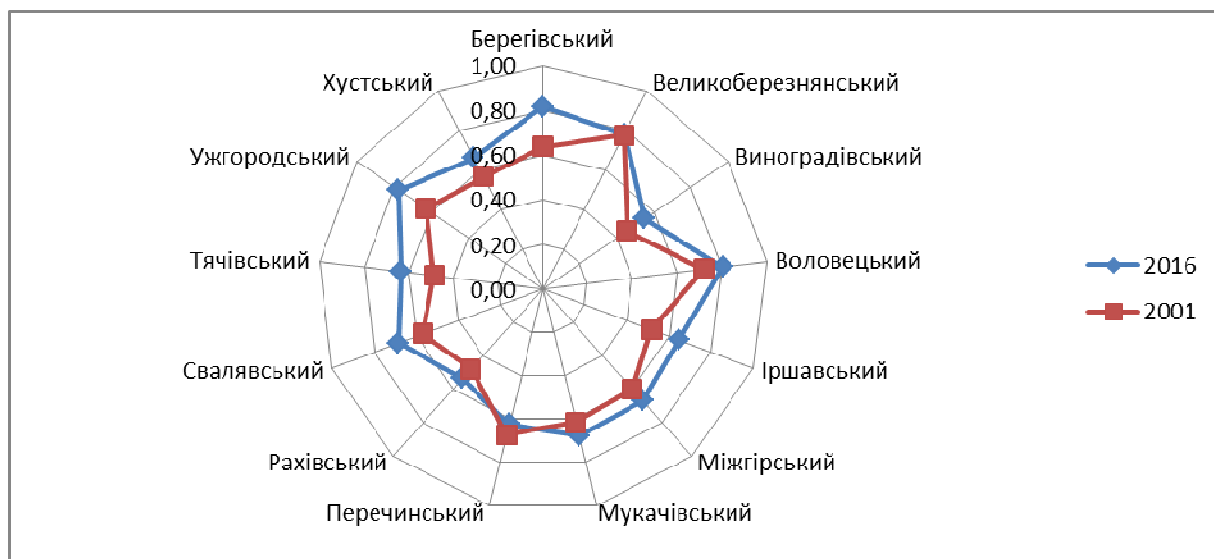

Рис. 2. Коефіцієнти демографічного старіння населення районів Закарпатської області

Таблиця 2

Середній вік населення Закарпатської області (років)

Роки	Все населення			Міське населення			Сільське населення		
	Обидві статі	Чол.	Жін.	Обидві статі	Чол.	Жін.	Обидві статі	Чол.	Жін.
1989	31,2	30,9	33,7	*	*	*	*	*	*
2001	35,0	32,9	36,5	35,3	33,6	36,8	34,9	33,1	36,6
2009	36,3	34,4	38,1	36,4	34,4	38,3	36,3	34,3	38,0
2011	36,4	34,4	38,2	36,5	34,4	38,4	36,4	34,5	38,1
2016	36,8	34,9	38,6	37,0	34,8	39,0	36,7	34,9	38,4

1 – складено за даними Закарпатського обласного управління статистики.

* – дані відсутні.

Прямим наслідком депопуляції населення області є зростання кількості осіб старшого віку. Так, питома вага пенсіонерів за віком у загальній їх кількості в області збільшилася на 15%, у результаті чого зросло демографічне навантаження на людей працездатного віку. У 2001 р. в області проживало 190,5 тис. осіб пенсіонерів за віком, аналогічний показник за 2006 р. становить 207,2 тис. осіб, але у 2016 р. він зріс до 218,9 тис. осіб. Тобто кількість пенсіонерів збільшилась на 28,4 тис. осіб.

Якщо брати до уваги загальну чисельність населення області, яка за 2016 р. становить 1259,2 тис. осіб, кількість пенсіонерів, яка за аналогічний період становить 218,6 тис. осіб, то у відсотковому співвідношенні особи похилого віку в Закарпатській області становлять 17% від загальної кількості населення області. Усе це свідчить про те, що навіть за умов досить ліберального податкового законодавства в Україні дедалі менша кількість працівників і платників податків повинна утримувати дедалі більшу кількість пенсіонерів. На рис. 3 ми схематично зобразили частки людей похи-

лого віку в усіх районах області й виділили кількість міських і сільських жителів області. Це надає змогу зробити аналіз тенденцій населення районів до процесів старіння.

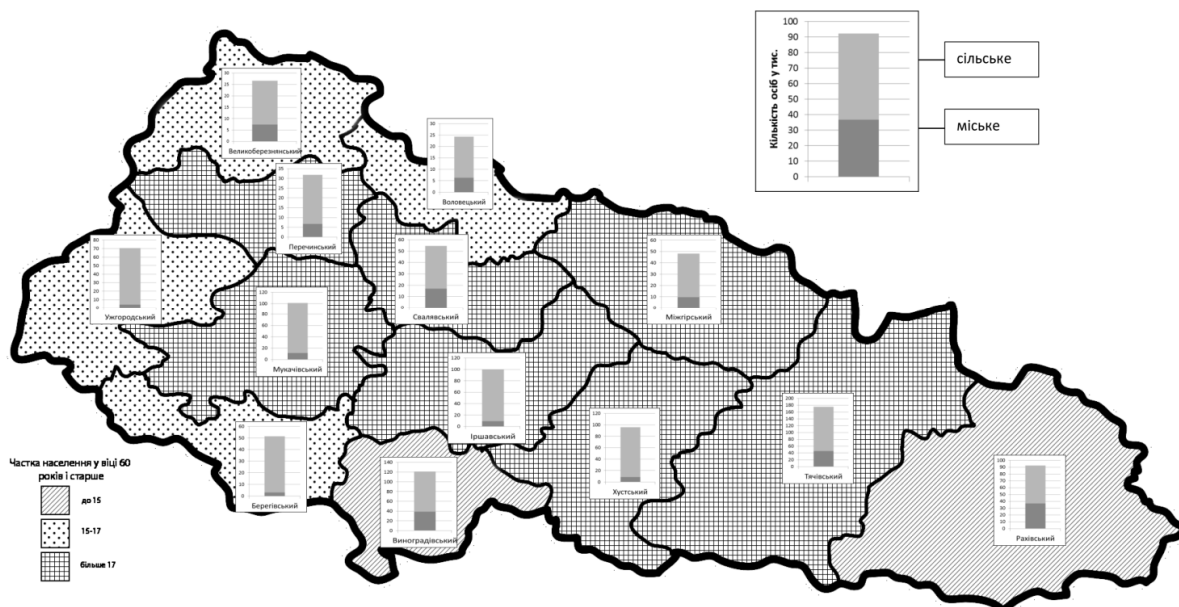

Рис. 3. Старіння населення в Закарпатській області за 2016 р.

Варто навести такі цифри. У 2010 р. в області зафіксована чисельність населення 1 244 828, у 2012 р. вона становила 1 250 759, а 01.07.2013 – 1 254 900 осіб, а за згадуваний нами 2016 р. – 1259,2 тис. осіб. Отже, ми й справді спостерігаємо сталий додатній приріст населення Закарпаття – ще з 2008 р. Як згадувалось, причини такої тенденції пояснюють по-різному. У пресі нерідко згадують також про так звану ромську проблему, стверджуючи, що раніше багато жінок ромської народності не ставали на облік. Тепер же, коли на народжувану дитину виплачують немалу соціальну допомогу, вагітні ромські жінки справно стали відвідувати лікарів та народжувати значно більше дітей у пологових будинках. Але твердження щодо начебто визначального внеску населення ромської народності в збільшення загального приросту населення Закарпаття є дещо перебільшеними й не мають офіційного підтвердження.

Процеси на Закарпатті, що так чи інакше пов'язані з міграцією, охоплюють останнім десятиріччям 15–18 тис. осіб щороку, а це приблизно становить 1,5% населення краю. Звісно, це офіційні дані. Серед видів міграції в Закарпатській області офіційно переважають міграційні потоки в межах краю та міжрегіональні процеси. Справді, офіційна статистика свідчить, що міждержавна міграція становить лише 7–10% від усіх подібних процесів і щороку має тенденцію до зменшення в загальному обсязі міграції.

Водночас досить високий відсоток необлікованої сезонної міграції досі залишається поза увагою державних установ.

На загальноукраїнському тлі Закарпаття в плані міграції посідає друге місце за кількістю осіб, що мігрують за межі краю. Так, з 2004 р. з області виїхало 4309 осіб. Якщо прирівняти показники механічного та природного руху, то мінімальний, у межах 0,1–0,4%, природній приріст повністю нівелюється постійним від'ємним міграційним сальдо, яке щороку тримається в межах 1,5–3 тис. осіб. Повторюємо: щоразу йдеться про дані офіційної статистики, недосконалість і нереформованість якої (не кажучи про наближеність до європейських підходів і стандартів) створює проблему достовірності даних. А відтак, і проблему об'єктивності та обґрунтованості наукових досліджень.

Підбиваючи підсумок, варто наголосити, що старіння населення України відбувається не за рахунок підвищення середньої тривалості життя (як у багатьох розвинених країнах), а внаслідок постійного скорочення рівня народжуваності та зменшення частки дітей. Тому вирішення цієї проблеми потребуватиме тривалого часу й уже сьогодні вимагає впровадження в життя виваженої, науково обґрунтованої демографічної політики держави.

Список використаної літератури

1. Вишне夫斯基 А. Г. Демографическая революция / А. Г. Вишне夫斯基. – Москва : Статистика, 1976 р. – 27 с.
2. Закарпаття у демографічному вимірі : стат. збірник / за ред. В. І. Онофрія. – Ужгород, 2016. – 104 с.
3. Закарпаття у демографічному вимірі : стат. збірник. – Ужгород, 2015. – 104 с.
4. Зуб Л. Проблеми демографічного старіння населення у Тернопільській області [Електронний ресурс] / Л. Зуб // Наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 69–73. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NZTNPU/geogr/2009_1/69.pdf.
5. Пирожков С. И. Демографические процессы и возрастная структура населения / С. И. Пирожков // Вибрані наукові праці : у 2 т. – Київ : Київ. Нац. торг.-економ. ун-т, 2008. – Т. 1. Демографічний і трудовий потенціал. – 8 с.
6. Россет Э. Процесс старения населения. Демографическое исследование / Э. Россет ; пер. с польск. Н. Н. Малютиной и Э. Н. Фарберовой ; под ред. А. Г. Волкова. – Москва : Статистика, 1968. – 509 с.
7. Сوفي А. Старение населения и продление жизни / А. Сوفي // Методы демографических исследований. – Москва : Статистика, 1969. – С. 48–58.
8. Сопко Р. І. Старіння та депопуляція як електоральні фактори у Закарпатській області / Р. І. Сопко // Науковий вісник Ужгородського університету: серія: “Політологія. Соціологія. Філософія” – Вип. 1 (18). Матеріали міжнародної наукової конференції “Політичні кризи в державах та регіонах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століття”. – С. 162–165.
9. Сопко Р. І. Якими можуть бути наслідки існуючої демографічної тенденції старіння населення? / Р. І. Сопко // Карпатія. Цивілізаційний поступ. – Ужгород, 2013. – Вип. 1. – С. 55–59.
10. Сопко Р. І. Старіння населення у соціально-економічному контексті (на прикладі Закарпатської області). / Р. І. Сопко // Збірник наукових праць. Серія “Україна-

Цивілізація” – Ужгород, 2015. – Т. 1 “Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива” – С. 339–346.

11. Сташенко В. Старіння населення України: стан, етнічні особливості, перспективи / В. Сташенко, С. Піскунов, В. Піскунов // Демографічні дослідження. – Київ : Вид. Ін-ту економіки НАН України, 1998. – Вип. 20. – С. 125–146.

12. Ярова В. В. Проблеми демовідтворювальних процесів в Україні / В. В. Ярова // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 129–135.

13. Landry A. La Revolution Demographique / A. Landry. – Paris, 1934.

14. Pavlik Z. Nastin populačního vyvoje světa / Z. Pavlik. – Praha, 1964.

15. Preston S. Empirical Analysis of the Contribution of Age Composition to Population Growth / S. Preston // Demography. – 1970. – Vol. 7. – № 4. – P. 417–432.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016.

Сопко Р. И. Проблемы демографического старения населения в Закарпатской области

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена прогрессивным старением и изменениями социально-демографической структуры населения из-за роста удельного веса лиц пожилого возраста, что приводит к обострению социально-экономических проблем. Анализируются вызовы, являются следствием процессов депопуляции и старения населения: динамика численности населения, демографическая нагрузка на трудоспособный контингент, динамика коэффициента старения населения Закарпатской области, средняя ожидаемая продолжительность жизни и др. Рассматривается соотношение демографических показателей области.

Ключевые слова: люди преклонного возраста, депопуляция, старение населения, демографические показатели, демографический кризис.

Sopko R. I. Problems of Demographic Aging of Thepopulation in the Transcarpathian Region

Relevance of the material stated in article is caused by progressive aging and changes of social and demographic structure of the population because of increase of specific weight of elderly people that leads to an aggravation of social and economic problems. Challenges are analyzed, that are a consequence of processes of depopulation and aging of the population: dynamics of population, demographic load of an able-bodied contingent, dynamics of coefficient of aging of the population of the Transcarpathian region, the average expected life expectancy, etc. The ratio of demographic indicators of area is analysed.

Among the demographic processes defining “a social and demographic face” of mankind throughout centuries, the main place is taken by process of aging of the population. In the last decades the problem of demographic aging is in the center of attention of the international organizations and the relevant international scientific centers, what is caused by basic influence of this process on conditions of development of humanity. However specifics of demographic aging and its social and economic consequences in the countries which pass a difficult stage of transformations are researched insufficiently. However thorough researches on this perspective, including results of the complex analysis of demographic, economic and social consequences of aging and specifics of their manifestation in various countries, shall become the scientific and methodical basis for the improvement and development of policy of adaptation of economic and social and demographic spheres to conditions of the population progressing aging.

The inevitability of escalation of process of aging of the population in our country in the medium term causes need of the corresponding reaction of society to rapid changes of social and demographic conditions of its functioning. Recently the problem of aging of the

population in Ukraine is even more often discussed with participation of representatives of the government, the scientific and medical community, the international organizations. And despite availability numerous, but enough separate researches characterizing separate aspects of scope of aging and the accompanying social and economic problems (provision of pensions, changes of quantity and quality characteristics of a total labor power, etc.), holistic view about the predetermined public challenges in Ukraine is absent today.

For the last fifty years aging process on a global scale develops with such speed that any ignoring its value will be connected with negative consequences for social policy of this or that state.

Key words: *elderly people, depopulation, aging of the population, demographic indicators, demographic crisis.*

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.77

Л. М. ХИЖНЯК, К. В. ХИЖНЯК

ГІБРИДИЗАЦІЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ

У статті показано, що функціонування в умовах освітніх гібридів – нова реальність українських вищих навчальних закладів. Освітні гібриди базуються на мережесевих взаємодіях, на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях. Змішану модель навчання розглянуто як освітній гібрид, що виник у процесі поширення в освітньому просторі нових інформаційно-комунікативних технологій навчання. Спираючись на результати проведеного експертного опитування, відзначено, що альтернативні моделі вищої освіти, представлені у вигляді дихотомії “традиційна освіта – електронна освіта”, не мають підтримки з боку викладачів як суб’єктів освітнього процесу. Привабливою для них стає змішана (гібридна) модель вищої освіти, яка виникає в результаті селекції традиційної моделі й упровадження в систему вищої освіти електронних технологій навчання.

Ключові слова: вища освіта, традиційна освіта, електронна освіта, електронне навчання, змішане навчання, викладач, студент, гібридизація у вищій освіті.

Пошук нової моделі вищої освіти пов’язаний з необхідністю забезпечення сталого розвитку інституту освіти в нестабільному світі в умовах турбулентних соціальних відносин, які поширюються й на освітні практики. У зв’язку із цим привертає до себе увагу теза Бертона К. Кларка, який так охарактеризував становище університетів: “Сучасні університети приходять до дисбалансу зі своїм середовищем, що не може не викликати занепокоєння. Від них хочуть занадто багато, але вони мало що можуть запропонувати у відповідь. Їм настільки погано вдається підтримувати баланс запиту / відповіді у відносинах середовища / університету, що в разі збереження ними своєї традиційної форми вони виявляться в стані майже постійної нерівноваги” [1, с. 199].

Останнім десятиліттям традиційні моделі освіти й навчання зазнали переосмислення, оскільки вони виявилися застарілими, такими, що не відповідають новим запитам споживачів освітніх послуг. Широкий пошук нових форм, моделей здобуття освіти спочатку був зосереджений на виявленні відповідної моделі навчання й освіти, яка б базувалася на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях і відповідала запитам ринку освітніх послуг. Такою формою багато хто вважав дистанційне навчання, називаючи його “освітньою системою 21 століття” [5]. Усебічне вивчення науковцями цієї моделі освіти виявило її недосконалість і поставило пи-

тання про корегування процесу навчання за принципом дистанційності на основі інформаційно-комунікативних технологій. І. Роберт узагалі привернула увагу до шляхів запобігання можливих негативних наслідків застосування засобів інформаційно-комунікативних технологій [8]. Дистанційне навчання зажадало розробки нових організаційних форм спільної діяльності того, хто навчається й навчає (групові та індивідуальні, реальні й віртуальні форми). Еволюція дистанційного навчання привела до нових форм електронної освіти.

Існує певне термінологічне різноманіття щодо того, що зараховують учені й практики до електронної освіти, онлайн-освіти. Ці терміни найчастіше описують феномен “формальної освіти, яка відбувається з використанням комп’ютерних технологій, незалежно від того, де протікає процес навчання. Під це визначення підпадають різні варіанти навчання, від безлічі гібридних форм викладання і навчання до освіти, одержуваної повністю в режимі онлайн” [6, с. 35]. М. Орлова провела аналіз підходів до визначення поняття змішаного навчання й охарактеризувала основні моделі навчання, засновані на застосуванні інформаційних технологій [8].

Удосконалення технічних аспектів електронного навчання, на думку дослідників, автоматично не приводить до підвищення якості навчання. Більше того, домінування економічних критеріїв при виборі моделі навчання (рентабельність рішення в цілому й швидка окупність розробки) на шкоду індивідуалізації навчання показує свою неефективність. До того ж питома вага відмов від завершення курсів онлайн-освіти значно вище, ніж у традиційного навчання [10].

Феномен гібридизації повною мірою можна описати, спираючись на освітню аналітику. Під нею розуміють “використання даних для пояснення і прогнозування, а також вжиття заходів щодо комплексних проблем освіти. ... Освітня аналітика базується на виробництві та зберіганні великих обсягів даних. На сьогодні вони інтегровані в такі елементи вузівської системи, як набір і зарахування студентів, оплата навчання та кредитування, навчальні програми, оцінювання, ресурси, підтримка студентів, бібліотеки, організація опитувань, реєстраційні анкети й форми, загальні та офіційні канали комунікації” [6, с. 47]. Лунає заклик: “Освітня аналітика повинна повністю сформуватися, щоб допомогти освітнім установам забезпечити успіх кожного студента” [6, с. 49]. У зв’язку із цим постає питання: як забезпечити успіх кожного студента, використовуючи можливості новітніх інформаційно-комунікативних технологій? Яка модель освіти цьому сприяє найбільшою мірою?

Мета статті – описати феномен гібридизації у вищій освіті в умовах упровадження технологій електронного навчання, спираючись на експертні оцінки викладачів.

Дослідники відзначають багатозначність понять “змішане навчання”, “змішана модель освіти”. Так, до змішаного навчання зараховують: 1) нав-

чання, що сполучає протилежні підходи (формальне й неформальне навчання, освітні комунікації “обличчям до обличчя” та комунікації онлайн); 2) використання аудиторного й електронного навчання; 3) формат навчальних курсів, за якого в дистанційні курси вбудовуються активні методи навчання; 4) модель використання розподілених інформаційно-освітніх ресурсів в очному навчанні із застосуванням елементів асинхронного й синхронного дистанційного навчання [8]. Оригінальну концепцію змішаного навчання (для загальноосвітньої школи), яка спирається на системний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, запропонував В. Константинович. Однак нам видається недостатньо переконливою позиція цього автора щодо того, що перехід на змішане навчання надасть змогу усунути “...властиві класно-урочній системі внутрішні суперечності, пов’язані з недостатнім урахуванням особистісних рис тих, хто навчається” [7]. На наш погляд, особистісна специфіка як учнів, так і студентів при аудиторному й онлайн навчанні виявляються по-різному. Крім того, у різних моделях освіти, як доведено науковцями, по-різному конструюються й реалізуються індивідуальні стандарти культури [4, с. 88].

Залишаються справедливими висновки дослідників, які відзначають “...недостатність актуальної та достовірної інформації, що надає змогу виконати повноцінний аналіз процесу інформатизації освіти. Існуюча інформаційна база не дозволяє розрахувати найважливіші цільові показники цього процесу, а наявні оцінки суперечливі й ненадійні” [3, с. 329]. Освітня аналітика, на наш погляд, має включати експертні оцінки, зокрема реальних, бажаних, перспективних моделей вищої освіти.

Звернемося до аналізу матеріалів емпіричного соціологічного дослідження, яке проведено за участю авторів статті співробітниками кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах науково-дослідної теми “Проблеми впровадження технологій електронного навчання в українській вищій школі”, номер державної реєстрації 0115U00050, науковий керівник – академік НАН України В. С. Бакіров (з 10 жовтня по 25 жовтня 2016 р. проведено опитування 260 експертів з проблем упровадження технологій електронного навчання у вищій школі України; критерії відбору експертів: робота у вищому навчальному закладі України, використання електронних технологій навчання у своїй професійній діяльності, використання електронних технологій навчання у вищому навчальному закладі, де працює експерт).

Гібридизація вищої освіти має підтримку з боку експертів-викладачів. Із твердженням “В Україні необхідно поєднати електронне навчання з традиційним” погодилася більшість експертів (92%), незалежно від їхніх вікових характеристик; статі; стажу викладацької роботи; профілю дисциплін, які вони викладають; посади, наукового ступеня й вченого звання (між позитивною відповіддю та цими характеристиками експертів не вияв-

лено статистично значущого зв'язку). Водночас фіксується відмінність в оцінках експертів – представників державних і приватних вищих навчальних закладів: гібридну модель вищої освіти, тобто поєднання електронного навчання з традиційним, підтримали 93% експертів з державних освітніх установ (позицію “ні” зайняли 3% і стільки ж не визначилися) і дещо менше (82%) – з приватних (позицію “ні” обрали 14%, не визначилися 4%). Тобто гібридне навчання має більше прихильників у державному секторі вищої освіти порівняно з приватним.

Майже 76% експертів відповіли в ході опитування, чому вони обрали ту чи іншу модель. Наведемо типові пояснення із цього приводу.

Прихильники традиційної моделі освіти так обґрунтовують свою позицію:

“Традиційна освіта – оптимальний варіант для мінімального рівня фінансування освіти” (Жінка, 35 років, доктор наук, соціогуманітарний профіль, державний ВНЗ).

“Так звично, перевірено часом” (Жінка, 46 років, доктор наук, економічний профіль, державний ВНЗ).

Прихильники виключно електронної моделі освіти висувають переважно такі аргументи:

“Слід просувати в практику сучасні технології надання освітніх послуг” (Жінка, 27 років, без наукового ступеня, соціогуманітарний профіль, приватний ВНЗ).

“Доступ з будь-якого місця. Різна аудиторія. Ефективно” (Чоловік, 45 років, доктор наук, природничий профіль, державний ВНЗ).

Найбільше серед експертів виявилось прихильників гібридної (змішаної) освіти. Наведемо типові висловлювання, що відображають ставлення опитаних до цієї моделі освіти:

“Традиційна модель багато років дає позитивний результат. Тому від неї немає сенсу відмовлятися. Але треба йти в ногу з часом і додавати нові технології” (Чоловік, 56 років, без наукового ступеня, технічний профіль, державний ВНЗ).

“Змішана модель вищої освіти дає можливість зберегти напрацювання вітчизняної вищої школи, запровадити інновації та мінімізувати ризики” (Жінка, 50 років, доцент, природничий профіль, державний ВНЗ).

“Саме змішаний тип навчання дає змогу ефективно комбінувати класичний підхід у системі вищої освіти, який має низку переваг, та залучати методи електронної освіти, що, у свою чергу, сприяє більш індивідуалізованому підходу до спілкування зі студентами, дає змогу реалізувати положення реформи вищої освіти щодо збільшення годин самостійної роботи студентів, оскільки за допомогою залучення електронних засобів комунікації з'являється можливість як організувати самостійну роботу студента, так і здійснювати ефективний контроль за якістю цієї роботи” (Жінка, 29 років, доцент, державний ВНЗ).

“Така модель дозволить значно розширити категорії споживачів освітніх послуг; одночасно навчатися за декількома спеціалізаціями або спеціальностями” (Жінка, 45 років, кандидат наук, соціогуманітарний профіль, приватний ВНЗ).

“Сьогоднішнє забезпечення електронними засобами у ВНЗ не є задовільним, тому поки що неможливе застосування повністю електронної системи навчання” (Жінка, 40 років, кандидат наук, природничий профіль, доцент, державний ВНЗ).

“Обираю змішану освіту, враховуючи особливості національного менталітету споживачів вищої освіти та потреби часу для підготовки конкурентоздатних фахівців” (Чоловік, 40 років, кандидат наук, доцент, державний ВНЗ).

Електронні технології навчання як освітня інновація мають перспективу у вітчизняних вищих навчальних закладах за умови, що їх переваги сприймаються суб'єктами освітнього процесу. У ході опитування експертам було запропоновано назвати три найбільш значні переваги електронного навчання з наведеного переліку або дописати власний варіант. Найбільш ваговою перевагою електронних технологій навчання експерти вважають “можливість навчання незалежно від часу і місця” (86% відповідей). Інші переваги значно поступаються цій, а саме: “зниження фінансових витрат на навчання” (37%), “залучення нових категорій студентів” (31%), “доступність викладача” (25%), “багаторазове використання навчального матеріалу” та “індивідуальний контроль за навчанням студентів” (по 23%), “різноманітність дидактичних підходів” (22%), “масовість навчання” (21%), “можливість тиражування освітніх продуктів” (14%).

Існують відмінності в оцінках переваг електронних технологій навчання між різними поколіннями викладачів. Молоді викладачі (до 30 років), порівняно з викладачами середньої (30–54 років) і старшої (55 років і старше) вікових груп, вище оцінюють такі переваги електронної освіти, як “доступність викладача”, “індивідуальний контроль за навчанням студента”, “зниження фінансових витрат на навчання”. Можна припустити, що молоді викладачі не лише більш лояльні щодо електронних технологій навчання, а й більш психологічно налаштовані на їхнє використання у своїй професійній діяльності.

Переваги електронних технологій навчання по-різному оцінюють також викладачі державних і приватних вищих навчальних закладів (зафіксовано статистично значущий зв'язок між оцінками експертів, що зайняті в різних секторах освіти за формою власності). Так, експерти із приватних освітніх установ вище оцінюють такі характеристики електронної освіти, як “доступність викладача” (41% і 21% відповідно), “можливість залучення нових категорій студентів” (39% і 29%), “масовість навчання” (35% і 17%). А в державному секторі вищої освіти, порівняно з приватним, викладачі більше цінують такі переваги електронної освіти, як “зниження фі-

нансових витрат на навчання” (39% і 28% відповідно), “різноманітність дидактичних підходів” (24% і 14%).

Більше ніж половина експертів (53%) занепокоєні тим, що в умовах електронного навчання відбувається втрата ефекту студентської аудиторії. Однак сучасні студенти як представники так званого “цифрового покоління” соціальні стосунки активно встановлюють у соціальних мережах, їхня аудиторія (дружня, навчальна тощо) представлена там і суттєво впливає на їхній світогляд, соціальну поведінку, успіхи в навчанні. С. Бьянкані у зв’язку із цим зазначає: “Про соціальні мережі студентів у ВНЗ накопичено багато корисних відомостей, але картина залишається фрагментованою – почасти тому, що в цій галузі не вистачає комплексних праць синтетичного характеру, що охоплюють різні погляди” [2, с. 99]. Зрештою, експертна думка заслуговує на увагу, адже питання студентської аудиторії як референтної групи залишається відкритим. Також відкрите питання щодо того, як сприймають студенти викладача в соціальних мережах (питання відповідальності, поваги, щирості в процесі комунікації тощо). Експерти-викладачі більш критично сприймають онлайн комунікації зі студентами. Лише кожен десятий експерт поділяє думку, що “комп’ютерні комунікації в навчанні (форум, чат, електронна пошта тощо) мають замінити особистісні комунікації між студентами і викладачами”, 75% заперечують це і 15% не змогли визначитися з цього питання.

Зафіксовано гендерні відмінності в баченні експертами найбільш значущих проблем, які постають у процесі впровадження електронних технологій навчання. Експерти-чоловіки більше занепокоєні дефіцитом електронних ресурсів бібліотеки ВНЗ (30% і 18% відповідно), упередженістю щодо електронного навчання з боку роботодавців (26% і 16%). А експерти-жінки, порівняно із чоловіками, більшу увагу приділяють таким проблемам, як необхідність захисту авторських прав на новий навчальний та науковий контент (49% і 28% відповідно), ресурсне забезпечення, адже перехід на електронну освіту супроводжується підвищенням витрат ВНЗ на обладнання, необхідне для електронних технологій навчання (42% і 30% відповідно).

Висновки. Сучасні системи вищої освіти будуються переважно на освітніх гібридах і містять у собі певну частку еkleктики. У наші дні гібриди традиційного й нового в освіті мають істотну відмінність, а саме: вони базуються на мережевих взаємодіях, на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях.

Перехід вищої освіти на інформаційну основу відбувається в процесі гібридизації моделі освіти. Змішана модель навчання розглянута нами як освітній гібрид, що виник у процесі поширення в освітньому просторі нових інформаційно-комунікативних технологій навчання. Аналіз результатів проведеного експертного опитування свідчить, що українські викладачі загалом не відкидають електронну освіту, більшість з них просто не бачать

їй альтернативи. Водночас експерти схилиються до змішаної (гібридної) моделі вищої освіти. Однак освітні гібриди важко вписуються в існуючу модель управління вищим навчальним закладом, вимагають нових систем соціального контролю, мотивації професійної діяльності викладачів, мотивації до навчання студентів.

Гібридизація в освіті цінна, якщо вона сприяє адаптації вищих навчальних закладів до інформаційного суспільства, а застосування гібридних форм навчання приводить до підвищення якості освіти. Упровадження технологій електронного навчання ставить також проблему просування інформаційно-комунікативних технологій у вищій освіті (мотивація тощо). Це може стати предметом подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Бертон К. Кларк Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации : пер. с англ. / Бертон К. Кларк. – Москва : Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2011. – 238 с.
2. Бьянкани С. Исследование социальных сетей в высшем образовании : пер. с англ. / С. Бьянкани, Д. Макфарланд // Вопросы образования. – 2013. – № 4. – С. 85–126.
3. Гасликова И. Р. Показатели использования информационных технологий в образовании / И. Р. Гасликова, Г. Г. Ковалева // Вопросы образования. – 2005. – № 3. – С. 302–330.
4. Ефремова З. И. Модели европейского образования в контексте конкурирующих форм демократии / З. И. Ефремова // Власть. – 2011. – № 3. – С. 87–89.
5. Капустин Ю. И. Становление и развитие системы дистанционного образования в высших учебных заведениях / Ю. И. Капустин. – Москва : МГОПУ, 2006. – 82 с.
6. Келли П. Онлайн-образование: путь от участия к успеху : пер. с англ. / П. Келли, Х. Коутс, Р. Нейлор // Вопросы образования. – 2016. – № 3. – С. 34–58.
7. Константинович В. Е. О теоретических основаниях концепции смешанного обучения на основе функционирования деятельностного треугольника / В. Е. Константинович // Мир Науки. – 2016. – Т. 4. – № 1. – Режим доступа: <http://mir-nauki.com/PDF/29PDMN116.pdf>.
8. Орлова М. С. Критерии выбора компонентов и проектирования модели смешанного обучения / М. С. Орлова // Вестник РУДН. Сер. “Информатизация образования”. – 2008. – № 3. – С. 111–117.
9. Роберт И. В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты) / И. В. Роберт. – 3-е изд. – Москва : ИИО РАО, 2010. – 356 с.
10. Frank L. Greenagel. Illusion of E-learning: Why We Are Missing Out On the Promise of IP Technology [Electronic resource] / L. Frank. – Access mode: <http://www.elearningmag.com/>.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016.

Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Гібридизація в вищому освіті в умовах впровадження технологій електронного навчання

В статті показано, що функціонування в умовах освітніх гібридів – нова реальність українських вищих навчальних закладів. Освітні гібриди базуються на мережних взаємодіях, на сучасних інформаційно-

коммуникативных технологиях. Смешанная модель обучения рассматривается как образовательный гибрид, возникший в процессе распространения в образовательном пространстве новых информационно-коммуникативных технологий обучения. Опираясь на результаты проведенного экспертного опроса, отмечается, что альтернативные модели высшего образования, представленные в виде дихотомии “традиционное образование – электронное образование”, не получают поддержки со стороны преподавателей как субъектов образовательного процесса. Привлекательной для них становится смешанная (гибридная) модель высшего образования, которая возникает в результате селекции традиционной модели и внедрения в систему высшего образования электронных технологий обучения.

Ключевые слова: высшее образование, традиционное образование, электронное образование, электронное обучение, смешанное обучение, преподаватель, студент, гибридизация в высшем образовании.

Khyzhniak L M., Khyzhniak K. V. Hybridisation in Higher Education in Terms of Implementation of E-Learning Technologies

The article is devoted to the problem of mixed learning in terms of implementation of e-learning technologies in higher education in Ukraine. The authors prove the thesis that the transfer of higher education on the basis of information occurs during hybridisation of the education model. Mixed model of education is considered as an educational hybrid arising during the propagation in the educational space of the new informational and communicative learning technologies. Based on the results of the expert survey, the authors note that Ukrainian lecturers in general do not reject e-education, most of them do not see any alternative to it. At the same time, experts are inclined to a mixed model of higher education. The analysis of expert assessments indicates that alternative models of higher education presented in the form of a dichotomy “traditional education – e-learning” does not receive support from the lecturers as subjects of the educational process. The mixed model of higher education becomes attractive for them. This problem is the result of the selection of a traditional model and the introducing e-learning technologies in the system of higher education. Higher school functioning in the conditions of educational hybrids is a new reality of Ukrainian higher educational establishments. Modern higher education systems are built mainly on educational hybrids and contain a certain share of eclecticism. Nowadays, hybrids of the traditional and the new in education have a significant difference, namely: they are based on network interactions and modern informational communicative technologies.

Educational hybrids are difficult to fit into the existing management model of higher education, social control system, the system of lecturers’ professional work motivation, the system of students’ motivation to studies. The thesis is proved that the hybridisation in education is valuable if it contributes to the adaptation of higher education institutions to the informational society, and the use of hybrid forms of education leads to higher quality of education. The introduction of e-learning technologies also poses the problem of promoting information and communicative technologies in higher education (motivation, and so on).

Key words: higher education, traditional education, e-education, e-learning, mixed learning, lecturer, student, hybridisation in higher education.

РЕЦЕНЗІЯ

В. В. БЕРЕЗЕНКО

КНИЖКОВЕ ПИТАННЯ: ЧИТАТИ ЧИ НЕ ЧИТАТИ?

Рецензія на монографію Бессараб А. О.

“Соціально-комунікаційні технології формування інтересу до читання української книги” (Запоріжжя, 2016)

Монографія “Соціально-комунікаційні технології формування інтересу до читання української книги”, підготовлена А. О. Бессараб, висвітлює актуальні на сьогодні питання, пов’язані з формуванням інтересу до читання української книги. У ній розкрито проблеми культури читання в соціально-комунікаційному вимірі. Досліджено сучасні соціально-комунікаційні технології формування культури спілкування читачів книг та їх авторів. Описано досвід Класичного приватного університету з виховання інформаційної та медіакультури.

У наші дні світова громадськість стурбована падінням інтересу до читання книг. У зв’язку із цим становить інтерес розділ, присвячений заходам, що мають на меті змінити ситуацію. Головна мета всіх зазначених заходів – заохочення читання та любові до книги. До того ж поширення інформації про життя Світової столиці книги в ЗМІ, соціальних мережах тощо сприяє формуванню позитивного іміджу відповідної країни.

У світі загалом та в Україні зокрема існує ряд премій і нагород для авторів, що мають на меті формування інтересу до книги та підтримку талановитих авторів. Здобуття престижної нагороди є інформаційним приводом для привернення уваги громадськості до подій у світі літератури та сприяє підвищенню інтересу до читання книг. Загалом літературні конкурси й нагороди сприяють популяризації читання та мистецтва слова, роблячи свій внесок у розвиток культури.

Певною новизною відзначається думка про те, що літературне й кіномистецтво є союзниками в боротьбі за свого споживача – читача й глядача в одній особі. Буктрейлер відкриває нові можливості і для видавців у просуванні книг, і для читачів у виявленні власних режисерських талантів, набуваючи дедалі більшої популярності в різних країнах світу, у тому числі й Україні.

Під час підготовки видання до друку доцільно залучати до просування книги на ринок і автора. У монографії наведено приклади експериментування українських письменників. Кожен з них сам обирає шлях до популярності, когось із них не дають забути, застосовуючи новітні технології, шанувальники літератури. Зокрема, Юрію Андруховичу медіавистави дають змогу ще до виходу видання у світ створити ефект очікування його,

залучаючи соціальні мережі, ЗМІ, колег, які у своїх статтях, інтерв'ю формують емоційне тло для майбутньої книги.

Особливий інтерес становить розділ, у якому узагальнено досвід формування інтересу до читання української книги в Україні та за кордоном за допомогою соціально-комунікаційних технологій, що дасть змогу створити цілісне уявлення про їх значення в інформаційному суспільстві.

Видання стане в нагоді науковцям і працівникам галузі соціальних комунікацій.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аніпченко Світлана Миколаївна – аспірантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Баннікова Катерина Борисівна – аспірантка кафедри соціології, Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”.

Булавін Демид Геннадійович – аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму.

Зоська Яна Володимирівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Катаєв Станіслав Львович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Кравченко Андрій Сергійович – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Кречетова Віра Альбертівна – аспірантка кафедри соціології, Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”.

Мещан Ігор Вікторович – кандидат соціологічних наук, директор департаменту соціального захисту населення, Запорізька обласна державна адміністрація.

Мосаєв Юрій Вікторович – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Орлова Ольга Ігорівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії і соціальних наук, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Полторацький Володимир Абрамович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Святненко Іван Олександрович – докторант кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Серга Тетяна Олексіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи, Класичний приватний університет.

Слющинський Богдан Васильович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет.

Сопко Руслана Іванівна – викладач кафедри соціології і соціальної роботи, ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Хижняк Катерина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”.

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Хміль Ярина – аспірантка, Львівський національний університет імені І. Франка.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 72

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: О. В. Дрига
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 05.12.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 8,6. Обл.-вид. арк. 10,21. Тираж 300 прим. Зам № 20-16Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.